

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İMPARATOR NERO ve İLK HRİSTİYANLAR
ESKİ PROBLEMLER, YENİ YAKLAŞIMLAR

Yüksek Lisans Tezi

ILGIN YAĞMUR EKER

AĞUSTOS 2022

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İMPARATOR NERO ve İLK HRİSTİYANLAR
ESKİ PROBLEMLER, YENİ YAKLAŞIMLAR

Yüksek Lisans Tezi

ILGIN YAĞMUR EKER

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ OĞUZ YARLIGAŞ

AĞUSTOS 2022

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İmza
İlgin Yağmur Eker

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Yarlıgaş

İMZA SAYFASI

İlgın Yağmur Eker tarafından hazırlanan ‘İmparator Nero ve İlk Hristiyanlar: Eski Problemler, Yeni Yaklaşımlar’ başlıklı bu yüksek lisans tezi, Tarih Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Yarlığaş
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İMZA

.....

Üyeler:

Prof. Dr. Turhan Kaçar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

.....

Dr. Öğr. Üyesi Pelin Atayman Erçelik
İstanbul Üniversitesi

.....

Tez Savunma Tarihi: 09/08/2022

ÖNSÖZ

Okumakta olduğunuz çalışma, adından da anlaşılacağı üzere Iulius-Claudius hanedanından gelen son Roma imparatoru Nero ile ilk Hristiyanlar arasındaki bağlantıyı konu edinmektedir. Bizim bu çalışmayı kaleme alırkenki temel gayemiz, bir yandan günümüze değin o veya bu şekilde kanıksanmış olan Nero-Hristiyanlık ilişkisinin gerçekliğini sorgulamak, bir yandan varsayılan bu gerçeklik üzerinde farklı açılardan pencereler açarak kendi fikrimizi inşa etmek ve tarih sahnesinde hayata geçebilecek onlarca olasılıktan, ufak da olsa bir kısmını gözler önüne sermek ve kendi bağlamı içerisinde tartışmak suretiyle eski problemlere yeni yaklaşımlar geliştirmeye çalışmaktır.

Öncelikle, konu üzerinde çalıştığım süre boyunca desteğini benden esirgemeyen, düştüğüm yerlerde beni kaldıran, motive eden ve bana her daim inanıp güvenen değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Yarlıtaş'a hoşgörüsü, sabrı ve kıymetli fikirleri için; Dr. Öğr. Üyesi Kutlu Akalın'a şartlar ne olursa olsun öğretme azminden hiçbir zaman vazgeçmediği ve engin bilgisini öğrencilerinden sakınmadığı için; beni bu çalışmayı gerçekleştirmeye sevk eden Prof. Dr. Turhan Kaçar'a tüm babacanlığı, yardımseverliği, her konuda sınırsız desteği, ilgi ve alakası için; son olarak, bursiyeri olduğum Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na beni böyle bir şeref ve imkâna layık görerek çalışmamı finanse ettiği için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

İMPARATOR NERO ve İLK HRİSTİYANLAR ESKİ PROBLEMLER, YENİ YAKLAŞIMLAR

İlgın Yağmur Eker

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Yarlıbaş

Ağustos, 2022. 102 sayfa.

64 yılının büyük Roma yangını, bilindiği üzere yaşandığı dönemden itibaren çeşitli tartışmalara ve spekülasyonlara yol açmıştır. Bunların en mühimi, Roma'yı imparator Nero'nun yaktığı ve halk nezdinde tepki toplamamak için Hristiyanları günah keçisi ilan ederek haksız yere cezalandırdığı yönündeki iddialardır. Bu çalışmada öncelikle yangın meselesi ve yangında Nero'nun bir payı olup olmadığı tartışılacak, peşinden buna bağlı olarak Nero döneminde Hristiyanlara zulmedildiği inanın neye dayandığı irdelenerek, bunun doğruluğu veya yanlışlığı sorgulanacak, son olarak bu inanın günümüze ulaşan yansımaları, yani insanların zihinlerinde oluşan tipik Nero algısının Hristiyan temelleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Roma Yangını, Nero, İlk Hristiyanlar, Tacitus, Deccal, Quo Vadis

ABSTRACT

EMPEROR NERO and EARLY CHRISTIANS OLD QUESTIONS, NEW APPROACHES

İlgin Yağmur Eker

Master Thesis, Major in History, Department of Ancient History

Supervisor: Asst. Prof. Oğuz Yarlıgaş

August, 2022. 102 page.

The great fire of Rome in 64, as it is known, led to various discussions and speculations since the time it took place. The most important of these are the charges that Nero burned Rome and punished Christians unfairly by declaring them as scapegoats to avoid getting reaction from the public. In this thesis, first of all, the fire and whether Nero played a role in the fire will be examined and then, depending on it, by examining for what belief that Christians were persecuted in the Neronian age was based on, authenticity or inaccuracy of this claim will be questioned, and finally, the reflections of this claim that have lasted to the present-day, that is to say, the Christian basis of the typical perception of Nero in people's imagination will be handled.

Keywords: Great Fire of Rome, Nero, Early Christians, Tacitus, Antichrist, Quo Vadis

KISALTMALAR

1 Clem.	: Clemens'in Birinci Mektubu.
1 Io.	: Ioannes'in Birinci Mektubu.
1 Pet.	: Petrus'un Birinci Mektubu.
2 Io.	: Ioannes'in İkinci Mektubu.
2 Se.	: Paulus'tan Selanikilere İkinci Mektup.
2 Tim.	: Paulus'tan Timotheos'a İkinci Mektup.
August. <i>De civ. D.</i>	: Augustinus. <i>De Civitate Dei.</i>
Caes. <i>BGall.</i>	: Caesar. <i>Bellum Gallicum.</i>
Cass. Dio.	: Cassius Dio. <i>Romaike Historia.</i>
Cic. <i>Att.</i>	: Cicero. <i>Epistulae ad Atticum.</i>
Dan.	: Daniel Kitabı.
Dig.	: Digesta.
Dio Chrys. <i>Or.</i>	: Dio Chrysostomos. <i>Orationes.</i>
EE.	: Einsiedeln Eklogları.
Elç.	: Elçilerin İşleri.
Ep. Paul. Sen.	: <i>Epistolae Senecae ad Paulum et Pauli ad Senecam.</i>
Euseb. <i>Hist. eccl.</i>	: Eusebius. <i>Historia Ekklesiastica.</i>
Hez.	: Hezekiel Kitabı.
Hieron. <i>De vir. ill.</i>	: Hieronymus. <i>De Viris Illustribus.</i>
Ign. <i>Eph.</i>	: Ignatius. <i>Epistula ad Ephesios.</i>
Ioseph. <i>AI.</i>	: Iosephus. <i>Antiquitates Iudaicae.</i>
Ioseph. <i>BI.</i>	: Iosephus. <i>Bellum Iudaicum.</i>
Ioseph. <i>Vit.</i>	: Iosephus. <i>Vita.</i>
Iren. <i>Adv. Haer.</i>	: Irenaeus. <i>Adversus Haereses.</i>
Iuv.	: Iuvenalis. <i>Saturae.</i>
Lactant. <i>Div. inst.</i>	: Lactantius. <i>Divinae Institutiones.</i>
Liv.	: Titus Livius. <i>Ab Urbe Condita.</i>

Mark.	: Markos İncili.
Oros.	: Orosius. <i>Historiarum Adversum Paganos</i> .
Petron. <i>Sat</i> .	: Petronius. <i>Satyricon</i> .
Phil.	: Paulus'tan Philippililere Mektup.
Philo. <i>Leg</i> .	: Philo. <i>Legatio ad Gaium</i> .
Plin. <i>Ep</i> .	: Plinius. <i>Epistulae</i> .
Plin. <i>HN</i> .	: Plinius. <i>Naturalis Historia</i> .
Plut. <i>Vit. Crass</i> .	: Plutarkhos. <i>Vita Crassum</i> .
Rom.	: Paulus'tan Romalılara Mektup.
Sen. <i>Oct</i> .	: Seneca. <i>Octavia</i> .
Sen. <i>Superst</i> .	: Seneca. <i>De Superstitione</i> .
SIG.	: Delphoi/Gallio Yazıtı.
Stat. <i>Silv</i> .	: Statius. <i>Silvae</i> .
Strab.	: Strabon. <i>Geographika</i> .
Suet. <i>Claud</i> .	: Suetonius. <i>Claudius</i> .
Suet. <i>Ner</i> .	: Suetonius. <i>Nero</i> .
Suet. <i>Vita Luc</i> .	: Suetonius. <i>Vita Lucani</i> .
Sulp. Sev. <i>Chron</i> .	: Sulpicius Severus. <i>Chronicorum</i> .
Tac. <i>Ann</i> .	: Tacitus. <i>Annales</i> .
Tac. <i>Hist</i> .	: Tacitus. <i>Historiae</i> .
Tert. <i>Apol</i> .	: Tertullianus. <i>Apologeticus</i> .
Tert. <i>De anim</i> .	: Tertullianus. <i>De Anima</i> .
Tit.	: Paulus'tan Titus'a Mektup.
Va.	: Vahiy Kitabı.
Vitr. <i>De arch</i> .	: Vitruvius. <i>De Architectura</i> .
Yşa.	: Yeşaya Kitabı.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
KISALTMALAR	iv
GİRİŞ	1

BÖLÜM I

1. Büyük Roma Yangını.....	8
1.1. Roma'nın Geçmişinde Yangın Olgusu ve Yangınla Mücadele Yöntemleri.....	9
1.2. Sanat Uğruna Bir Şehir Yakmak: Yangının Muhtemel Sebepleri ve Nero'nun Kundakçı Olduğu Söylentileri.....	19

BÖLÜM II

2. İmparator Nero ve İlk Hristiyanlar.....	29
2.1. Günah Keçisi Hristiyanlar: Nero Döneminde Hristiyanlara Zulüm Anlatısının Gerçekliği.....	29

BÖLÜM III

3. İnançta ve Sanatta Ölümsüz Bir Nero.....	59
3.1. Sahte Nero Vakaları ve Deccal Nero İmgesi.....	59
3.2. <i>Quo Vadis</i> : Nereye Gidiyorsun?.....	69

SONUÇ	76
KAYNAKÇA	82

GİRİŞ

Antik Roma tarihinin kuşkusuz en dikkat çekici figürlerinden birini oluşturan imparator Nero, kısa yaşamı boyunca, neredeyse doğumundan ölümüne varıncaya kadar, gerçeklik payı olsun ya da olmasın bizim bu çalışmada ele alacağımız mesele de dahil olmak üzere birçok sansasyonel olayın altına imzasını atmıştır. Bu bağlamda, Nero'nun hayatından kısaca bahsetmek, zannediyoruz ki elzemdir. İmparator Nero, MS 37 yılında, Antium'daki bir imparatorluk villasında, Lucius Domitius Ahenobarbus adıyla doğmuştu. Ona bu adı veren büyük babası, seçkin bir Romalı ve kökleri Roma'nın kuruluş evresine değin uzanan Ahenobarbus ailesinin bir üyesiyken, henüz iki yaşındayken kaybettiği ve hiç tanıma fırsatı bulamadığı babası Gnaeus Domitius Ahenobarbus, Augustus'un kızkardeşi Octavia ile Marcus Antonius'un evliliğinden dünyaya gelen annesi yaşlı Antonia dolayısıyla imparatorluk rejiminin kurucusu olan Augustus Caesar ile aynı kanı taşıyordu. Fakat bu, Nero'nun Augustus ile yegâne bağı değildi zira annesi Iulia Agrippina, Augustus'un pek sevdiği torunu Vipsania Agrippina'nın kızıydı ve Caligula adıyla tanınan ağabeyi Gaius da henüz Nero'nun doğduğu sene imparatorluğun başına geçmişti.¹ Şu durumda Nero'nun, tahta her daim yakın olduğu görülebilir, ne var ki tahta giden yolda ilerlemesini sağlayan en büyük unsurun damarlarında dolaşan kan değil, annesi genç Agrippina'nın hırs ve azmi olduğunu söylersek, herhalde yanılmış olmayız. Nitekim Agrippina, 48 yılında ağabeyi Caligula'nın devrilmesinin ardından tahta geçen öz amcası Claudius ile evlenerek, oğlunun geleceğini şekillendirecek olan adımların ilkinin atmıştır. Bu ilk adımı, o zamanlar hâlâ Lucius Domitius olarak tanınan Nero'nun Claudius'un kızı Claudia Octavia'yla nişanlanıp evlenmesini ve Claudius tarafından Nero Claudius Caesar Drusus Germanicus ismi verilerek evlat edinilmesini sağlayan diğerleri takip eder.² Nero, annesinin yadsınamaz katkılarıyla henüz on üç yaşındayken *toga virilis* giymiş ve “gençler arasında birinci” manasına

1 Miriam T. Griffin, *Nero: The End of a Dynasty* (New York: Routledge, 2001), s. 20-21.

2 Jürgen Malitz, *Nero*, çev. Allison Brown (Oxford: Blackwell, 2005), s. 89.

gelen *princeps Iuventutis* unvanının yanısıra, Roma şehri dışında geçerliliği olan bir *proconsul* unvanı da almıştır. Tüm bu gelişmelere ek olarak askerlerin, Nero adına halka hediyeler dağıtması da Claudius'un Nero'dan yaşça küçük olan öz oğlu Britannicus'un taht adaylığını zayıflatmış olmalıdır.³ Sonuçta imparator Claudius 54'te, ne hikmetse Agrippina'yla yaptığı evlilikten pişman olmaya başlamış gibi görünürken, yediği bir mantar yemeği yüzünden zehirlenerek hayatını kaybetmiştir, ki bu ani ölümden Agrippina'nın parmağı olduğu söylentileri hayli yaygındır.⁴

Sonuçta üvey babası ister bir cinayete kurban gitmiş olsun, ister kaderin bir cilvesi sonucu ölmüş olsun Nero, 54 yılında, daha on altı yaşındayken imparatorluğun başına geçer. Nero'nun saltanatının bu erken evresinde, annesinin beraberinde özel eğitimliğini yapan meşhur Stoacı düşünür Lucius Annaeus Seneca ve Sextus Afranius Burrus da vardır ve bu bir çeşit üçlü yönetimin faaliyette olduğu süreç, Nero döneminin altın çağı olarak kabul edilir.⁵ Ne var ki bu altın çağ pek uzun ömürlü olmamış ve genç imparatorun dizginleri eline almasıyla dağılmıştır; Nero, hâlâ Octavia ile evli olduğu halde Acte isimli bir köleyle ilişki yaşamaya başlayınca annesiyle arasındaki gerilimin ilk tohumları atılmış, başta Agrippina ile arası açılan Nero, bilhassa Seneca'nın da cesaretlendirmesiyle annesini gerek özel hayatından gerek devlet işlerinden uzaklaştırmıştı. Bu uzaklaştırmanın ardından Agrippina, Nero'yu Britannicus'u tahta geçirmekle tehdit ettiyse de onun bu tehdidi, Nero'nun yegâne rakibi olan Britannicus'un, tıpkı babası gibi zehirlenerek yaşamını kaybetmesiyle sonuçlandı.⁶ Fakat anne oğulun ilişkilerinin sonunu getiren kişi Acte veya Britannicus değil, Nero'nun yakın arkadaşı ve ölümünden sonra dört imparator yılında birkaç aylığına da olsa yönetimi ele alacak olan Marcus Salvius Otho'nun eşi Poppaea Sabina'ydı. Çok geçmeden Poppaea ile aşk yaşamaya başlayan Nero, Octavia'dan boşanıp sevgilisiyle evlenmeye karar verince, bu kararını onaylamayan annesiyle arasındaki ipler tamamen koptu ve birkaç başarısız denemenin ardından

3 Howard Hayes Scullard, *From the Gracchi to Nero: A history of Rome from 133 B.C. to A.D. 68* (New York: Routledge, 2011), s. 256; Tac. *Ann.* 12.41.

4 Donna W. Hurley, "Claudius," *Lives of the Caesars*, ed. A. A. Barrett (Oxford: Blackwell, 2008), s. 105.

5 Matthew Bunson, "Nero (Lucius Domitius Ahenobarbus)," iç. *Encyclopedia of the Roman Empire* (New York, Facts on File, 2002).

6 Jasper Burns, *Great Women of Imperial Rome: Mothers and Wives of the Caesars* (New York, Routledge, 2007), s. 75.

59'da Nero, Agrippina'yı öldürterek "anne katili" oldu. Bize kalırsa Agrippina'nın öldürülmesi, Nero'nun hükümdarlığında adeta bir devrin kapanıp başka bir devrin açıldığını gösteren bir olay, bir milattır. Keza bu olayı takiben 62 yılında Nero, belli ki Poppaea'nın da etkisiyle, boşandığı Octavia'yı önce zinayla suçlayıp sürgüne göndermiş, daha sonraysa idam ettirmişti. Aynı yıl içinde ölen Burrus'un da imparator tarafından zehirlendiğine dair söylentiler vardı. Diğer yandan bu çalkantılı gidişat, elbette halkın tepkisini çekmiş olmalıydı çünkü Nero'nun canına mal olduğu hemen herkes, halkın nazarında mühim bir yere sahipti. Örneğin Britannicus'un askerler arasında çok sayıda destekçisi vardı; Agrippina, çevirdiği tüm entrikalara rağmen erdemleriyle tanınan yaşlı Agrippina ile Germanicus'un kızı olmasından ötürü saygı görüyordu; Octavia ise yansıttığı iffetli kadın imajıyla Romalıların sevgi ve takdirini kazanmıştı. Kısacası Nero, bizim çalışmamızda ele alacağımız 64 yılına gelinceye dek çok sayıda düşman edinmişti.

64'te patlak veren büyük Roma yangını, imparator Nero döneminin en mühim olaylarından biridir. Bu yangın ve peşinden gelen söylenti ve iddialar, Nero'nun yalnızca kendi başkentini ateşe veren "deli" bir imparator olduğu algısının değil, bugün belirli bir Hristiyan kesimin hâlâ inanmaya devam ettiği ve popüler kültür evreninde de kendine yer bulan "ilk zalim" ve "deccal Nero" algısının da temelini oluşturmuştur; tüm bunlar, kısa vadede Nero'nun gücünü tamamen kaybedip en sonunda hayatından olmasına yol açan silsileyi başlatmışken, uzun vadede çok daha derin izler bırakmış ve onun, tarih boyunca anılacak olan adını lekeleyerek imajını zedelemiş, o veya bu şekilde gerçekliğin çarpıtılmasına sebep olmuştur. Gelgelelim bu algıyı temellendirmeye yetecek sağlam argümanların varlığından söz etmek güçtür, zira Nero'nun eksantrik yönetimiyle alakalı çağdaş kaynaklar ne kadar bolsa, erken Hristiyanlıkla alakalı çağdaş kaynaklar da bir o kadar kısıtlıdır ve bu gediği öbürüyle kapatmak neredeyse imkânsızdır. Peki bu bilgi yetersizliğine ve zaman zaman kirliliğine rağmen, günümüzde hâlâ Nero'nun Hristiyanlara zulmedip etmediğinin tartışılması niçindir? Nero'nun Hristiyanlara zulmettiği iddiasının, varsa akla yatkın yönleri ve açmazları nelerdir? İşbu çalışmanın kaleme alınmasındaki temel amaç, tam olarak bu gibi sorulara yanıt aramak ve hem bizzat kendimize hem de okuyucumuza, imparator Nero döneminin faraziyelerine karşı yeni yaklaşımlar,

farklı ufuklar kazandırmaktır. Bununla beraber, elbette tarihin bir geri sarma tuşu yoktur ve sorduğumuz sorulara vereceğimiz yanıtların bizi kesin bir gerçekliğe ulaştırması mümkün değildir lakin biz, bir tarihçi için yolculuğun ve arayışın da en az yolun vardığı yer kadar önemli olması gerektiği görüşündeyiz. Sonuçta hiçbir katiyet elde edemeyecek olsak dahi gayemizi gerçekleştirebilmek ve beyin fırtınasıyla dimağımızda yeni bir rota çizebilmek için verilerimizi gözden geçirerek elimizden geldiğince yorumlamayı denememiz şarttır, tarihin ve tarihçiliğin ruhuna uygun olan da zannediyoruz ki budur.

Biz, açıklamış olduğumuz amaç doğrultusunda çalışmamızın birinci bölümünü, imparator Nero ve ilk Hristiyanlar arasındaki müphem ve karmaşık ilişkinin çıkış noktası olarak görülen büyük yangına ayıracak; yangının muhtemel sebeplerini, bu muhtemel sebepler hakkında halk arasında yayılan dedikoduları, dedikoduları körükleyen etmenleri, şehrin bir kundaklamaya kurban gidip gitmediğini ve bu bağlamda Roma'daki yangın geçmişiyle dönemin yangınla mücadele yöntemlerinin ne denli etkili olduğunu tartışacağız. Bu tartışma sırasında birincil kaynaklarımız, çalışmamız boyunca isimlerini sıklıkla anacağımız Cornelius Tacitus, Gaius Suetonius Tranquillinus ve Gaius Petronius gibi çağdaş antik müellifler olacaktır.

İkinci bölümün konusunu ise, esasen çalışmamızın problematiğini oluşturan ve bahsi ilk olarak Tacitus'un *Annales* eserinin, *Testimonium Taciteum* olarak da adlandırılan on beşinci cildinin kırk dördüncü pasajında geçen, yangının ardından Nero tarafından Hristiyanların günah keçisi ilan edilip, türlü eziyetlere maruz bırakıldıklarına dair iddia ve bu iddianın merkezinde bulunduğu tartışmalar oluşturacaktır. Bu bölümde antik kaynaklarımızdan başta Tacitus olmak üzere Hristiyanların Nero tarafından zulme uğratıldıklarını aktaran müelliflerin sahliliklerinin sınırlarını çizmeye çalışacak, günümüze ulaşan örnek metinleri kullanarak, pagan perspektifli tarih yazımının yerini Hristiyan perspektifine bırakmaya başladığı üçüncü yüzyıldan itibaren ilk Hristiyanlar ve ilintili olarak şehitlik meselesi hakkında yazılanların, erken dönemle kıyaslandığında nasıl bir başkalaşım geçirdiğini gün yüzüne çıkarmaya, kısa ve öz de olsa anlamaya, anlatmaya ve anlamlandırmaya çabalayacağız. Bir yandan, bu anlamlandırma çabasının daha evvelki örneklerinden de yararlanacağız. Öte yandan bu noktada, doğrudan konuyla alakalı kapsamlı bir

monografiye rastlamamızın mümkün olmadığını belirtmemiz gerekecektir. Ancak elbette sayılı da olsa örneklerimiz yok değildir; 2014 tarihli “The Prospect of a Christian Interpolation in Tacitus, Annals 15.44” başlıklı makalesiyle Carrier’ın, meselenin sorgulanmasında mühim bir adım attığı söylenebilir; makalesinin adından da anlaşılacağı üzere Carrier, Nero ile ilk Hristiyanlar arasındaki olası ilişkiye dair anlatıları genel bir çerçeveye oturtmaya çalışmak yerine anlatının gerçekliğini, temelini oluşturan Tacitus’un pasajı ve pasajın sahilliği üzerinden sorgulama yoluna gitmiştir. Carrier’ın bu yaklaşımı, ilk bakışta tek yönlülük izlenimi uyandırsa da geç dönem anlatılarının kafa karıştırıcı çelişkilerinden sıyrılıp sorunun en çok irdelenmesi lazım gelen kökenine inerek her şeyden evvel bu kökeni sorgulaması, bizce son derece akıllıcadır ve çalışmamızda kullandığımız metotun şekillenmesinde de muhakkak katkısı olmuştur. Ne var ki bilhassa inançsızlığıyla tanınan ve çalışmalarında İsa’nın tarihselliğini de reddeden bir popüler septik tarihçi olarak Carrier’ın değerlendirmesinin tamamıyla yansız veya daha doğru bir deyişle abartısız olması beklenemeyeceğinden, her ne kadar açtığı tartışmayla bizi sorgulama yoluna sürükleyerek müthiş bir iş başarmış olsa da akıl süzgecinden geçirilmesi şarttır. Beş yıl sonra, Carrier’a cevaben “Why the Testimonium Taciteum Is Authentic: A Response to Carrier” makalesini kaleme alan Blom, diğer antik yazarları argüman olarak sunarak Carrier’ın tahrif teorisine karşı çıkmıştır ancak bizce düşüncesini yeterince sağlam bir zemine oturtabilmiş değildir. Carrier’ın makalesinden sonra, 2015 yılında bu kez keskin ve daha geniş çizilmiş sınırlarla Shaw, “The Myth of the Neronian Persecution” başlıklı makalesinde imparator Nero döneminde Hristiyanlara zulmedildiği varsayımının üzerine gitmiştir. Konunun önceki yıllarda, özellikle erken Hristiyanlık tarihini kapsayan kitaplarda ele alındığını görmek mümkünse de Shaw’un çalışmasının, bunu başlı başına bir odak merkezi halinde getirmesi, onu kendinden öncekilerden ayırır. Shaw, makalesinde çok yönlü bir inceleme yapmakla beraber, tabii incelemeyi seçtiği sorunun da gereğince Carrier’dan farklı olarak Hristiyan şehitlik meselesi üzerinde de durmuş ve bilhassa yangından sonraki katliamda infaz edildiklerine inanılan havariler Paulus ile Petrus’un şehitlik meselesindeki açmazlar üzerinden, okuyucusunu anlatının gerçekliğini sorgulamaya itmeyi hedeflemiştir ve bunu başarır da. Öyle ki makale, akademik çevrelerde büyük ölçüde ses getirmiş, hem övgü hem tepki çekmiştir; Shaw’a cevaben “The Historicity

of the Neronian Persecution: A Response to Brent Shaw” başlıklı makalesini yazan Jones, Paulus ile Petrus’un ölümleriyle Tacitus’un Nero döneminde zulüm anlatısı arasında bir bağlantı olmadığını, şehitlik meselesi gerçek olmasa bile bunun zulmün de gerçek olmadığı anlamına gelemeyeceğini öne sürerek Shaw’a karşı çıkar. Jones’un haklılık payı olmakla birlikte, şehitlik meselesinin konudan tümünden bağımsız olduğu düşünülemez. Bize kalırsa zulmün gerçekliğini reddeden Shaw’un savı, gayet makul temeller üzerine inşa edilmiştir ve iyi çizilmiş sınırlar içindedir. 2017’de, Shaw’un açmış olduğu yolu takip eden Van der Lans ile Bremmer’in “Tacitus and the Persecution of the Christians: An Invention of Tradition?” makalesi, şimdilik zincirin son halkası olarak görülebilir. Shaw’dan nispeten farklı bir ele alış tarzına sahip olan Van der Lans ile Bremmer, geç antik devir yazarlarına bir nebze daha fazla değinerek, meselenin bizim üçüncü ve son bölümde değineceğimiz “deccal” meselesiyle olan bağlantısından da bahsetmiştir. Sonuçta anlatılan konular hemen hemen aynı olsa da anlatım biçimleri ve olay kurgusu, çok farklı olabilmektedir. Biz, mümkün olduğunca kronolojik sıralamaya uymaya çalışmışsak da böyle bir sıralama yapmanın mümkün olmadığı yerlerde konuları, okuyucuyu sıkmayacağını umduğumuz bir şekilde, birbirleriyle olabildiğince bağlantı halinde vermeye gayret edeceğiz.

Açıkça dile getirmek gerekirse bizim için hayli keyifli olan üçüncü ve son bölümdeyse, Nero’nun ölümünden sonra ortaya çıkan sahte Nero vakalarına ve bilhassa Yeni Ahit’in Vahiy Kitabı’ndaki meşhur deccal betimlemesinden hareketle Nero’nun deccal olduğu, gerçekte ölmediği ve bir gün tekrar geri geleceği iddialarının Hristiyan temellerine ve bu temellerin oluşum sürecine değineceğiz. Peşinden, Nero ve ilk Hristiyanlar arasında var olduğu söylenen ilişkinin modern sanat eserlerine nasıl tesir ettiğini, Nobel edebiyat ödüllü Polonyalı yazar Sienkiewicz’in *Quo Vadis* adlı romanı özelinde çok kısaca örneklendirmeye çalışacak, belki de birazdan bahsini edeceğimiz üzere yaşadığı dönemin en güzel sanat eserlerini ortaya koymak arzusuyla yanıp tutuşan Nero’nun, yaşamına son vermesinin ardından bizzat kendisinin nasıl bir sanat eserine dönüşüp, deyim yerindeyse ölmezlendiğinden ve akıllara kazındığından bahsedeceğiz.

Son olarak, çalışmamızda kullandığımız kaynaklara ve atıf sistemlerine ilişkin bir parantez açarak, okuyucuyu bilgilendirmemiz gerekecektir. Biz, kullandığımız kaynakları “antik” ve “modern” kaynaklar olmak üzere iki kategoriye ayırmayı tercih ettik. Eğer antik kaynakların içerisinde Eski Yunanca, Latince, İngilizce veya Türkçe, birden fazla edisyondan karşılaştırmalı olarak yararlanmışsak, bunları kaynakça bölümünde okuyucuya sunduk. Antik kaynaklarımızın büyük kısmını oluşturan klasik metinlere atıfta bulunurken genel itibarıyla Oxford Classical Dictionary’ye sadık kalmaya çalıştık fakat bunu yaparken, isimlerin İngilizce literatürde yerleşmiş olan versiyonlarını kullanmak yerine orijinallerini korumaya ve buna göre düzenlemeye özen gösterdik, tam karşılıklarını “Kısaltmalar” başlığı altında topladık. Yine antik kaynaklarımız arasında yerini alan Eski ve Yeni Ahit metinleri mevzubahis olduğunda İSNAD atıf sistemine uyarak Türkçe isimlendirmeyi koruduk; doğrudan İncil yazarlarına işaret ederken ise Eski Yunanca isimleri tercih ettik. Modern kaynaklara atıfta bulunurken, kafa karışıklığına mahal vermemek için kitapların ve süreli yayınların kısaltmalarını kullanmaktan özellikle kaçındık. Unvanların tamamını Latince olarak verdiğimiz gibi yer adlarında da mümkün olduğunca antik isimleri tercih etmekle beraber, dilimize benzer şekilde geçmiş ve yerleşmiş olanları olduğu gibi bıraktık.

BÖLÜM I

1. BÜYÜK ROMA YANGINI

Bugün bizlerin büyük Roma yangını olarak bildiği 64 yılı yangını, Temmuz ayının on sekizini on dokuzuna bağlayan gece başlamış ve iki aşamalı olarak toplamda dokuz gün sürmüştü. Dönemin çağdaşı tarihçi Tacitus, yangında Roma'nın on dört bölgesinden üçünün tamamen yerle bir olduğunu, yedisinden geriye yalnızca kömürleşmiş bina yıkıntılarının kaldığını ve dördününse, felaketi fazla bir hasara uğramadan atlattığını yazarken, eserini yangından yaklaşık bir yüzyıl sonra kaleme alan Cassius Dio da benzer şekilde şehrin üçte ikisinin yangında yok olduğunu belirtmiştir.⁷ Çizilen bu tablo biraz mübalağalı olabilir; ancak şehirdeki ikamet yerlerinin en az dörtte birinin ciddi bir hasara uğramış olduğu düşünülmektedir; nitekim Newbold'un hesaplamasına göre yangında on ila on iki bin civarında apartman ve birkaç bin müstakil ev yıkılmış, iki yüz bini aşkın sayıda Roma sakini barınaksız kalmış olmalıydı.⁸ Suetonius, imparator Nero'nun yeni bir yangının daha patlak vermesinin önüne geçmek için aldırıldığı tedbirleri sıralarken, önceleri her türlü yiyeceğin serbestçe pişirildiği lokantalarda fasulye ve sebze haricinde sıcak yemek satışının yasaklandığını aktarmıştır ki bu menü kısıtlaması, yangının civarda bulunan dar gelirli kesime hitap eden lokanta ve şaraphanelerin birinde çıkmış olabileceği ihtimalini akla getirir.⁹ Her ne kadar çalışmamıza bir önkabulle başlamak istemiyor olsak da şu durumda yangının ilk ayağı, herhalde Palatinus tepesinin güneyindeki bu barakadan bozma yeme-içme dükkanlarının birinde çıkmış ve yangıcı mamuller

-
- 7 Anthony A. Barrett, Elaine Fantham, John C. Yardley, ed. *The Emperor Nero: A Guide to the Ancient Sources* (Princeton: Princeton University Press, 2016), s. 149; Tac. *Ann.* 15.40; Cass. Dio 62.18.
- 8 R. F. Newbold, "Some Social and Economic Consequences of the A.D. 64 Fire at Rome," *Latomus* c. 33, S. 4 (1974), s. 858.
- 9 John Pollini, "Burning Rome, Burning Christians," *The Cambridge Companion to the Age of Nero*, ed. Shadi Bartsch, Kirk Freudenburg, Cedric Littlewood (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), s. 214; Suet. *Ner.* 16.

yüzünden kısa sürede güçlenen alevler, Circus Maximus ve Esquilinus tepesi yakınlarına varıncaya kadar şehrin hemen her yerine sıçramıştır da diyebiliriz. Ne var ki halk arasında kulaktan kulağa dolaşan kundaklama dedikoduları, meseleyi öyle bir hüviyete bürümüştür ki, günümüzde dahi çözülmesi imkânsız olan problemler ortaya çıkmıştır.

“Sanmıyorum ki, antik Roma gibi sürekli ve baştan sona ateşle arınmış bir şehir daha olsun.” der Lanciani.¹⁰ Onun bu ifadesi kulağa her ne kadar abartılı gelse de Roma’nın tarihi boyunca yangınlarla boğuşmak zorunda kaldığı, su götürmez bir gerçektir. Bu yangınlara pek çok sebep gösterilebilir; çarpık yapılaşma, kötü yaşam koşulları, bilinçsizlik, organize bir itfaiye teşkilatının eksikliği ve tabii kundakçılık. Biz, büyük 64 yangınını ve bunun olağan sebeplerini kavrayabilmek ve makul bir değerlendirme yapabilmek için Roma’nın yangın geçmişine kısaca göz atmak gerektiğini düşündüğümüzden, yangın bahsinde öncelikle bu konuyla meşgul olacağız.

1.1. ROMA’NIN GEÇMİŞİNDE YANGIN OLGUSU VE YANGINLA MÜCADELE YÖNTEMLERİ

Günümüzde, herhangi bir afette yıkıma yol açan ana etken nasıl ki yanlış yapılaşmaysa, Roma’nın sürekli yangınlarındaki en büyük etken de buydu. İnşaat faaliyetlerinde kullanılan başlıca materyaller, tahmin edileceği üzere taş ve ahşaptı; en dayanıklı taşlar Alba ve Gabii’deki ocaklardan çıkarılmakla birlikte, alım gücünden yoksun olan alt tabakanın ne işinde uzman mimar ve mühendislerle çalışması ne de kaliteli yapı malzemeleri satın alması mümkündü.¹¹ Bugün yetmiş kilometre bize nispeten kısa bir mesafeymiş gibi gelse de o yıllarda bu uzaklıktan taş getirtmenin maliyeti hayli yüksekti, bu yüzden özellikle konut inşasında, sıklıkla ucuza mal edilen ve mukavemeti daha az olan alternatiflere, örneğin yerli traverten taşlara yönelim vardı ve Akdeniz yöresinde yaygın olarak görülen kerpiç tuğlalara, kullanımına uygun şartlardan mahrum olan kuzey yerleşimlerinde de pekala

10 Rodolfo Lanciani, *Ancient Rome in the Light of Recent Discoveries* (Cambridge: The Riverside Press, 1889), s. 218.

11 Frank Sear, *Roman Architecture* (Londra: Routledge, 2008), s. 142; Tac. *Ann.* 15.43.

rastlanabiliyordu. Üstelik uzunca bir geçmişe sahip olmasına rağmen pişmiş tuğlanın kullanımı da ancak Augustus döneminde belirgin bir hale gelmişti.¹² Romalı mimar Vitruvius, Uticalıların güneşte kurutulan kerpiç tuğlaları, dağılması ihtimaline karşı beş sene beklettiklerini yazıyorsa da Roma'nın varoşlarında yaşam mücadelesi veren yoksul insanlar, onlarla aynı hassasiyeti gösterme lüksüne sahip değildiler.¹³ Yapı malzemelerinin bir kısmı hasarlı, atıl durumdaki binaların yıkımlarından elde ediliyordu, keza en ünlüleri de dahil olmak üzere daha eski yapılara ait mermer blokların, sütunların, tuğlaların ya da molozların kullanılmadığı neredeyse hiçbir Roma yapısı yoktur.¹⁴ Yumuşak moloz ve çakıllardan mamul duvarların adiliği ince bir taş kaplamayla kamufle ediliyor ve zaten dayanıksız olan bu duvarlar, üstüne bir de alandan tasarruf etmek maksadıyla bir ayak boyunu geçmeyecek incelikte örülüyordu. Ahşabın ana malzeme olarak kullanıldığı yapılarda da durum bundan farklı değildi çünkü karaçam gibi ateşe karşı kısmen mukavemetli olan ağaçları temin etmek de en az kaliteli taşları temin etmek kadar masraflıydı. Bu külfetli ağaçların eksikliğinde duvarlar bazen sepet örgüsünü andıran ve bizim “bağdadî”, “hımış” gibi adlarla bildiğimiz işçiliklere benzeyen *opus craticium* (hasır işi) tekniğiyle inşa edilirdi.¹⁵ *Opus craticium*, ucuzluğu ve mekândan tasarruf sağlaması sebebiyle halk nezdinde oldukça rağbet görüyorduydu da Vitruvius, bu teknikle yapılan duvarlardaki ahşap çıtaların birer çıra misali her an tutuşmaya hazır olduklarını ve büyük, toplu felaketlere davetiye çıkaracağı için mecbur kalınmadıkça tercih edilmemesi gerektiğini belirtmektedir.¹⁶

Şehirdeki yapılarda, inşaat malzemelerinin kalitesizliğinden hariç birtakım mimari problemler de mevcuttu. Öncelikle, yukarıda bahsettiğimiz üzere şehir sakinlerinin büyük bir bölümü alım gücünden yoksundu ve çoğu insanın başını sokabileceği, kendine ait bir evi dahi yoktu. Bu evsiz güruhun hemen hemen hepsi, *insula* denen çok katlı apartmanlarda kiracı olarak yaşamaktaydı.¹⁷ Her ne kadar geç döneme ait kaynaklar olsalar da şehre hakim yapılaşma hakkında fikir alabileceğimiz *Notitia*

12 Lesley Adkins ve Roy A. Adkins, *Handbook to Life in Ancient Rome* (New York: Facts on File, 2004), s. 167-168.

13 Vit. *De arch.* 2.3.2.

14 Fikret Yegül ve Diane Favro, *Roman Architecture and Urbanism: From the Origins to Late Antiquity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), s. 182.

15 P. A. Brunt, “The Roman Mob,” *Past and Present* c. 35, S. 1 (1996), s. 12.

16 Vit. *De arch.* 2.8.20.

Urbis Romae ile *Curiosum Urbis Romae*'dan öğrendiğimiz kadarıyla dördüncü yüzyılda Roma'da kırk bini aşkın apartman varken, *domus* yani müstakil ev sayısı, iki binden azdır ve dengesiz bir dağılımın söz konusu olduğu söylenebilir.¹⁸ Bir *insula*, tıpkı atası olduğu günümüz apartmanları gibi dairelere ayrılıyordu; ya tek göz ya iki küçük odadan ibaret olan bu dairelerin çoğunun bir tuvaleti ve zemin kattakiler dışında bir mutfak bile yoktu. Evde yemek pişirme imkânı olmayan apartman sakinleri, *taberna*, *thermopolium* yahut *popina* denen lokanta ve büfelerde veya sokak satıcılarından aldıkları ayaküstü yemeklerle karınlarını doyurmak zorundalardı. Yemeğe yapılan bu gibi harcamalar, fakir kesimin zaten dar olan bütçesini iyiden iyiye eritiyordu.¹⁹ Yemek masraflarını kısmak isteyen apartman sakinleri, kimi zaman dairenin zemininde yaktıkları ateşin üzerinde, kimi zamansa uydurma bir ocaklıkta yemek pişirmeye çalışıyorlardı. O dönemde temel aydınlatıcı olarak kullanılan yağ lambalarının devrilip kolayca alev alarak yangına mahal verebilecekleri düşünüldüğünde, küçük dairelerde, hele ki böyle yöntemlerle yemek pişirmenin ne kadar tehlikeli olduğu anlaşılacaktır.²⁰

Öte yandan ev sahipleri, kiracılarının yaşam koşullarını iyileştirmek şöyle dursun, onların can güvenliklerinin olup olmamasını bile umursuyormuş gibi görünmüyorlardı. Bu duyarsız mülk sahiplerinden biri olan Cicero, yakın dostu Atticus'a gönderdiği mektupların birinde şöyle yazmıştı:

17 Apartmanların Latince "ada" anlamına gelen *insula* sözcüğüyle anılmaları, yükseklikleri dolayısıyla şehirdeki diğer konutlara nazaran daha görünür olmalarından kaynaklanır, bkz. Gregory S. Aldrete, *Daily Life in the Roman City: Rome, Pompeii, and Ostia* (Connecticut: Greenwood, 2004), s. 78. En fazla altı ila sekiz katlı olan bu yapılar, modern dünya için gayet normal boyutlarda olsalar da Romalılar için fazla yükseklerdi ve yıkılma riskini artırıyorlardı. Augustus, yıkılma ve yangın tehlikesine karşı tedbir olarak bina yüksekliklerini yetmiş Roma ayağıyla, yani yaklaşık altı katla sınırlandırmış, sonraki imparatorlar da bu kısıtlama politikasını sürdürmüşlerdi, bkz. Glenn R. Storey, "The 'Skyscrapers' of the Ancient Roman World," *Latomus* c. 62, S. 1 (2003), s. 8-9; Strab. 5.3.7.

18 Janet DeLaine, "Insulae," *A Companion to the City of Rome*, ed. Claire Holleran ve Amanda Claridge (New Jersey: Wiley-Blackwell, 2018), s. 319; Söz konusu iki antik kaynakla ilgili daha kapsamlı bilgi için ayrıca bkz. Simon Alistair Hosie, "Cataloguing the Empire: The Regionary Catalogues and the Role and Purpose of Bureaucratic Inventories," (MPhil Tezi, The University of Sheffield, 2016).

19 James W. Eder, *The World of Ancient Rome: A Daily Life Encyclopedia* (California: Greenwood, 2015), s. 371.

20 Gregory S. Aldrete, *Daily Life in the Roman City: Rome, Pompeii, and Ostia* (California: Greenwood, 2004), s. 93.

Dükkanlarımın ikisi yıkıldı ve diğerleri de çatırdıyor; yani sadece kiracılar değil, fareler bile göçtüler. Başkaları buna bir felaket diyor ama ben dertten saymıyorum. Ey Sokrates ve Sokrates'in takipçileri, sizlere asla yeterince teşekkür edemem. Ey tanrılar! Nasıl da değersiz görürüm böyle şeyleri. Yine de Vestorius'un tavsiyesi ve teklifi üzerine, zararımı kazanca çevirecek bir restorasyon projesini kabul etmiş bulunuyorum. Burada çok insan var ve daha fazlasının da olacağını işittim.²¹

Cicero'nun kötü durumdaki evleri tamire girişmesindeki itici neden, belli ki kiracılarının can güvenliğinden duyduğu endişe değil, giderek kalabalıklaşan nüfus yüzünden kiralık dairelere olan talebin artışıydı, kaldı ki bu inşaat ve tamirat işlerinin ne kadar laygınca yapıldığı da meçhuldür. Denebilir ki, bugün ülkemizde olduğu gibi Roma'da da bir müteahhit ve daha da önemlisi bir altyapı sorunu vardır. Toplumsal sorunlara kayıtsız kalamayan şair Iuvenalis, taşlamalarından birinde tam manasıyla bu sıkıntıya parmak basar:

ben de olsam çorak bir adayı, Roma'nın çarşısına yeğlerim;
ne sefalet ne de tecrit pek de fena değildir,
yangınların bitmek tükenmek bilmeyen kabusuna, çöken evlere,
bu gaddar şehirdeki sayısız tehlikeye
ve tüm Ağustos boyunca ezberden destan okuyan şairlere kıyasla!
...ama yaşıyoruz burada, ıvır zıvır payandalarla ve direklerle desteklenen bir şehirde,
ev sahibinin kâhyası işte böyle önlüyor kaymaları,
maskeleyerek eski binadaki koca çatlakları;
temin ediyor kiracılarına rahat uyumalarını, üstelik başlarına yıkılmaya hazırlan damları!
Şahsen ben tercih ederim yangınsız, gece telaşelerinden yoksun bir hayatı;
duman üçüncü kattaki tavan aranızda ulaştığında, ki siz hâlâ uyumaktasınızdır,
alt komşu Ucalegon hemen su diye çığırır ve eşyasını emniyete alır,
şayet tehlike zemin katta ise, en son yanan kişi
yağmurdan korunmak için
uysal güvercinlerin yumurtalarını bıraktığı kiremitlerden başka şeyi olmayan
sefil adamcağızdır.²²

Iuvenalis'in bu edebi eleştirisi, yanlış yapılaşmanın Roma sakinlerinin günlük hayatlarındaki olumsuz etkisini betimlemesi bakımından güzel bir örnek teşkil eder ve bizce onun, Roma varoşlarının değişmeyen yolsuzluk ve yangın gerçeğini adeta halkın gözünden yansıtarak sadece birkaç dizede özetlemiş olduğu kesindir. Peki bu kötü gidişata ve oluşan yangın riskine karşılık erken imparatorluk döneminde, Roma'nın yangınla mücadele etmek için geliştirdiği yöntemler nelerdir?

Öncelikle belirtmek gerekir ki Roma, çok uzun bir süre, imparatorluğa değin devlet tekeliindeki bir itfaiye teşkilatına sahip değildir fakat bu, elbette devletin yangınlara

21 Cic. Att. 14.9.

22 Iuv. 3.5-10, 3.193-202.

büsbütün kayıtsız kaldığı anlamına gelmemelidir, mesela Titus Livius, MÖ 186 yılının olaylarından bahsederken *triumviricapitales* ile *aedilesin*, sapkın kültlerin gece toplantılarını engellemek ve yangın tehlikesinin önüne geçmek maksadıyla, *consullar* tarafından binaların önünde nöbet tutmak üzere görevlendirildiklerini yazar. Burada zararlı kütle kastedilen, katılanların çıkardıkları taşkınlıklar yüzünden aynı yıl senato kararıyla yasaklanan Bacchanalia ayinleridir ve görünen o ki ayine katılan grupların, kundakçılık yapabileceklerinden çekinilmektedir.²³ Cumhuriyet döneminde, *triumviricapitales* ile *aedilesin* üstlendikleri bu minik göreve ek olarak varlıklı vatandaşların şahsi kölelerinden topladıkları ufak gruplar da itfaiye işlevi görmüşlerdir; özel girişimlerle oluşturulan bu gruplar, genelde belli bir ücret karşılığında hizmet veriyorlarsa da bazı istisnai durumlar yok değildir.²⁴ Bu durumlardan birini, Plutarkhos vasıtasıyla öğreniriz; zenginliğiyle meşhur olan siyasetçi Marcus Licinius Crassus, yangında yanan evleri ve bunların bitişiğindeki çok cüzi rakamlar karşılığında sahiplerinden almış, ardından satın aldığı bu evleri yangından kurtarmak için yaklaşık beş yüz mimardan ve inşaatçı köleden oluşturduğu kendi özel itfaiye birliğinden yararlanmış ve bu yöntemi uygulayarak şehirdeki taşınmazların azımsanamayacak bir kısmına sahip olmuştur.²⁵

Bu dönemde gerek devletin, gerekse şahısların topladıkları itfaiye gruplarının yangınla mücadelede etkileri yok denecek kadar azdır. Bunlar arasından yalnız, MÖ 26 veya 23'te *aedilis* olan Egnatius'un kendi kölelerinden ve para karşılığı tuttuğu adamlardan meydana getirdiği grup, birkaç yangında başarı gösterebilmişti.²⁶ İşin aslı, organize bir itfaiye ekibinin eksikliği öyle hissediliyor olmalıdır ki Egnatius, yaptığı harcamaları halktan tahsil etmesine rağmen *plebs* sınıfından hatırı sayılır sayıda destekçi kazanıp bu sayede *praetor* seçilmişti ve gelecekte de *consul* olmak arzusundaydı. Ne var ki Lepidus, MÖ 19'da imparator Augustus'a karşı düzenlediği suikaste katıldığı gerekçesiyle infaz edilince, kafasında itfaiyecilik faaliyetlerini geliştirmek gibi bir tasarı vardıysa bile bunu hayata geçirme şansını yitirmişti.²⁷

23 Liv. 39.14.

24 Roy Ernest Hollady, "The Vigiles of Ancient Rome," (Yüksek Lisans Tezi, Michigan State University, 1962), s. 40-41.

25 Plut. *Vit. Crass.* 2.3.

26 Cass. Dio 53.24.

27 Ronald Syme, *The Roman Revolution* (Oxford: Oxford University Press, 1939), s. 371.

Gelgelelim, Egnatius'un itfaiye çalışmalarıyla kısa sürede halkın takdirini kazandığını farkedene ve onunla bu alanda rekabet edebilmek için kolları sıvayan Augustus, MÖ 22'de zaten itfaiye teşkilatının kurulmasına yönelik ilk adımları atmış bulunuyordu; bu suretle ilkin altı yüz kadar devlet kölesini itfaiyeci olarak görevlendirerek *aedilesin* emrine vermişti.²⁸ Muhtemelen MÖ 7'de yeni bir şehir planlamasının yapılmasına değin süren bu sistem, bu tarihten sonra biraz daha net bir şekil aldı; bu yeni plana göre Augustus, Roma'yı *regio* denen on dört farklı bölgeye ayırıyor, semt ya da mahalle olarak tanımlanabilecek daha küçük kesimleriyse *vici* olarak adlandırıp, buraların yönetimini *vicomagistri* denen memurlara veriyordu.²⁹ Bu memuriyetin kurulmasının akabinde itfaiyenin denetimi de *vicomagistriye* devredilmişti lakin itfaiyeci köleler, herhalde üstlerinin vurdumduymazlığı yüzünden, birbirlerinden bağımsız ve disiplinsizce çalışmaktalardı.³⁰ Cassius Dio'nun kanaatine göre imparatorun, itfaiyeyi uzun müddet faal tutmak gibi bir niyeti yoktu ve itfaiyeci köle grupları, sadece geçici birer çözüm olarak düşünülmüşlerdi. Nispeten küçük ölçekli ve kendine özel bir yönetici kadrosundan yoksun olmalarının sebebi de herhalde buydu.³¹

Tam anlamıyla kurumsal bir itfaiye teşkilatının tesis edilmesi, ancak MS 6'da çıkan büyük bir yangının ardından mümkün oldu.³² Bu yıllar, genel itibariyle doğal afetlerin, askeri ve mali sıkıntıların baş gösterdiği, yeni rejimle alakalı anlaşmazlıkların yaşandığı yıllardı ve halkın gidişattan duyduğu hoşnutsuzluk, teşkilatın kurulmasını sağlamış veya en azından hızlandırmış olmalıydı.³³ Nihayetinde halk, süregelen sorunları hükümete mal edebilir ve başarısızlığın ürünü olarak değerlendirebilirdi, üstelik üç yıl önceki bir yangında bizzat imparatorun

28 Wilfried Nippel, *Public Order in Ancient Rome* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), s. 96.

29 Amanda Claridge, *Rome: An Oxford Archaeological Guide* (Oxford: Oxford University Press, 2010), s. 14.

30 Roy Ernest Hollady, "The Vigiles of Ancient Rome," (Yüksek Lisans Tezi, Michigan State University, 1962), s. 41.

31 Cass. Dio 55.26.

32 Diğer kaynakların aksine Lanciani, teşkilatın kuruluş yılını MÖ 6 olarak verse de bu, büyük olasılıkla bir baskı veya yazım hatasıdır, bkz. Rodolfo Lanciani, *Ancient Rome in the Light of Recent Discoveries* (Cambridge: The Riverside Press, 1889), s. 222.

33 J. A. Crook, "Political History, 30 B.C. to A.D. 14," *The Cambridge Ancient History* c. 10, *The Augustan Empire, 43 B.C.—A.D. 69*, ed. Alan K. Bowman, Edward Champlin, Andrew Lintott (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), s. 107.

Palatinus tepesindeki evi yerle bir olmuştu ve bu olay, tehlike çanlarının artık onun için de çaldığının bir göstergesiydi.³⁴

Kabaca “gözcü birliği” şeklinde Türkçeleştirebileceğimiz *Cohortes Vigilum* ismi verilen itfaiye teşkilatı, isminden de anlaşılacağı üzere salt bir itfaiye teşkilatı olmanın ötesinde, şehirde kamu düzenini sağlamaktan ve ufak çaplı suçlarla mücadele etmekten sorumlu bir polis teşkilatı niteliğini de taşır.³⁵ Bu ikilik, yangınların birileri tarafından kasten çıkarıldığına yönelik bir şüphenin varlığına işaret ediyor olabilir, sonuçta mahallelerde devriye gezen polislerin aynı zamanda birer itfaiyeci olmaları, olası bir kundaklamada erken tespit ve müdahaleye imkân sağlayacaktır. Evvelki itfaiye gruplarının tersine *Cohortes Vigilum* kölelerden değil, azatlılardan meydana getirilmiştir. Bunun bilinçli bir tercih olduğunu savunan Reynolds’a göre itfaiyecilik, Roma vatandaşlarının yapamayacakları kadar mütevazı bir işti; kölelerin örgütlenmelerine fırsat vermek, Roma’nın daha önce tecrübe ettiği üzere isyan tehdidine yol açabilirdi; itfaiyeci olarak askerlerin şehre girmelerine müsaade etmekse, cumhuriyetçi geleneklere aykırı bulunabilirdi.³⁶ İtfaiyeci azatlılar, 24’de çıkarılacak olan *lex Visellia* sayesinde, altı senelik bir çalışma süresinin sonunda vatandaşlık hakkına sahip olabileceklerdi ki daha sonra bu süre, senatonun da onayıyla üç seneye indirildi.³⁷ Sayıları ortalama yedi ila sekiz bin civarında olan azatlılar, şehrin on dört *regiosuna* dağıtılmak üzere yedi birliğe bölünmüş, her birliğin başına birer *tribunus* ve hepsinin yönetimine, bu görev için hususi olarak tanzim edilen *praefectus vigilum* unvanlı yeni bir memur atanmıştır.³⁸ Teşkilatın giderlerini karşılamak içinse devlet hazinesinden ayrılan fonun yanı sıra, gladyatör gösterileri için *praetor*lara verilen destek ödeneklerine el konmuş ve köle satışlarına

34 Virginia Margaret Closs, “While Rome Burned: Fire, Leadership, and Urban Disaster in the Roman Cultural Imagination,” (Doktora Tezi, University of Pennsylvania, 2013), s. 51-52.

35 Michael Ng, “Police, Policing: Principate,” *The Encyclopedia of the Roman Army* c. 2, ed. Yann Le Bohec (West Sussex: Wiley-Blackwell, 2015), s. 756.

36 P. K. Baillie Reynolds, *The Vigiles of Imperial Rome* (Oxford: Oxford University Press, 1926), s. 23.

37 Piotr Kołodko, “The Powers and Significance of the Prefect of the ‘Vigiles’ (‘praefectus vigilum’) in Ancient Rome,” *Zeszyty Prawnicze* c. 12, S. 4 (2012), s. 204.

38 W. Clinton Terry ve Karelisa V. Hartigan, “Police Authority and Reform in Augustan and Nineteenth-Century England: Localizing and Nationalizing Police Work in Traditional and Modern Societies,” *Law and Human Behavior* c. 10, S. 3/4 (1982) s. 300; *Dig.* 1.15.3.

yüzde iki ila dört oranında vergi getirilmiştir.³⁹ Ne elimdir ki itfaiyeye aktarılan bu vergi 57’de, ileride rejimi büyük Roma yangınıyla sarsılacak olan imparator Nero tarafından kaldırılacaktır ve pekala bu gelir kesintisinin, itfaiyenin gelişimini sekteye uğrattığı söylenebilir.⁴⁰

Teşkilatın kuruluş yıllarındaki istasyon ve karakollar hakkında detaylı bir bilgiye ulaşmak mümkün olmasa da itfaiyecilerin, hükümetin istimlak ettiği özel konutlara yerleştirildiklerini biliyoruz, ki bu konutların birer itfaiye üssü olarak kullanıma elverişli hale gelmeleri hayli zaman almış olmalıdır. Roma’da gerçekleştirilen kazılarda, itfaiyeye ait olduğu öne sürülen yapı kalıntılarının, Quirinalis, Esquilinus, Aventinus ve Caelius tepeleriyle Diocletianus hamamının çevresinde konuşlandırıldığı görülmüştür.⁴¹ Bizce söz konusu binalar itfaiyeye ait olmasalar bile teşkilatın ilk kurulduğu dönemde de birliklerin, aşağı yukarı aynı bölgelere yerleştirildikleri varsayılabilir, zira yedi birliğe ayrılan teşkilatın yine şehrin yedi tepesinde görevlendirilmesi, *regioların* dağılımı ve şehrin coğrafi yapısı bakımından mantığa uyar. Böyle bir planlamayla, acil durumlarda itfaiyenin olay yerine ulaşımını kolaylaştırmak amaçlanmış olsa gerektir.

Yangın söndürme işinin hangi şartlar altında ve nasıl yapıldığına baktığımızda, tabii olarak itfaiyeciler arasında da bir görev dağılımının olduğunu görürüz. 1820’deki bir kazı sırasında bulunan iki heykel kaidesinde, itfaiyecilerin ayrıldıkları gruplar ve bunların görevleri yazılıdır; buna bakılırsa *siphonariuslar* tulumbayla su çekmekten, *aquariuslar* suyu kovalarla yangın yerine taşımaktan, *uncienariuslar* ise alev alan çatıları, soba maşasını andıran uzun kancalarla kaldırmaktan sorumlulardı.⁴² Roma itfaiyeciliğinin en temel ekipmanlarının da bugünkülerden tamamen farklı oldukları

39 Roy Ernest Hollady, “The Vigiles of Ancient Rome,” (Yüksek Lisans Tezi, Michigan State University 1962), s. 48-49.

40 H. Mattingly, *The Imperial Civil Service of Rome* (Cambridge: Cambridge University Press, 1910), s. 8.

41 Roy Ernest Hollady, “The Vigiles of Ancient Rome,” (Yüksek Lisans Tezi, Michigan State University 1962), s. 102-104; P. K. Baillie Reynolds, *The Vigiles of Imperial Rome*, (Oxford: Oxford University Press, 1926), s. 43. Doğruluğu tartışmalı olan bu sav, Lugli, Gismondi ve Coarelli tarafından desteklense de Colini onlarla aynı fikirde değildir, bkz. John S. Rainbird, “The Fire Stations of Imperial Rome,” *Papers of the British School at Rome* c. 54 (1986), s. 147.

42 Stamatis Zografos, *Architecture and Fire: A Psychoanalytic Approach to Conservations* (Londra: UCL Press, 2019), s. 129-130.

söylenemez, sonuçta teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin, temel ve ilkel aletlerin yapımında çok büyük değişiklikler olmayacağı açıktır; keza günümüzde de hâlâ çatılara ulaşmak için merdivenler, kilitli kapıları açmak için baltalar veya iri ve ağır balyozlar kullanılmaktadır. Bu temel ekipmanlara ilaveten Romalılar, karter pompasına benzeyen pompalardan, *ballista* denen mancınıklardan ve ateş söndürücü etkisi bilinen sirkeden de faydalanmışlardır. Romalı itfaiyecilerin, bu temel teçhizatın dışında elbette modern itfaiye araçları, motorlu gereçleri, yangına karşı dayanıklı özel kıyafetleri ya da solunum cihazları yoktur ancak yaşadıkları zaman diliminin şartları dikkate alındığında, bir itfaiyecinin sahip olması gereken her şeye sahip oldukları söylenebilir. Öyle ki Daugherty, Roma itfaiyesinin en az on dokuzuncu yüzyılın Avrupa ve Amerika itfaiyeleri kadar işlevsel olduğunu savunur.⁴³ Bu tür alanlarda yaşanan teknolojik gelişmelerin ancak sanayi devrimi altında gerçekleştiğini göz önünde bulundurduğumuzda, Daugherty'nin savının pek de yanlış olmayacağını söylememiz mümkündür.

Diğer yandan, *Cohortes Vigilum*'un on dokuzuncu yüzyıl itfaiyeleriyle kıyaslanır nitelikte olduğunu varsaysak dahi bu, yangına müdahalede yeterli olduğu manasına gelmemelidir. Bilakis Roma, teşkilatın kuruluşundan sonra da sık aralıklı, büyük yangınlara sahne olmaya devam etmiştir; itfaiyenin bu yangınlara ne derece müdahale edebildiği ya da az hasarla atlatılan yangınlardaki rolüyse, belirsizdir. Mesela imparator Tiberius döneminde beş farklı yangın meydana gelmiş; 27'deki bir yangında içinde ev ve konakları, çok katlı apartmanları barındıran Caelius tepesinin tamamı hasar görmüş, bu yüzden imparator, mal sahiplerinin zararlarını karşılamış, 36'da Circus Maximus'ta patlak veren ve Aventinus tepesine kadar yayılan diğer bir yangındaysa mağdurlara yüz milyon *sestertius* bağışlamak durumunda kalmıştı, ki onun bu cömertliği, felaketin ne denli büyük olduğunu da gösterir. İmparator

43 Gregory N. Daugherty, "The Cohortes Vigilum and the Great Fire of 64 AD," *The Classical Journal* c. 87, S. 3 (1992), s. 231. İtfaiyenin kullandığı alet edevat hakkında detaylı bir tahmin yürütmeye çalışan Rainbird, on dokuzuncu yüzyılın başlarında, muhtemelen 1820 devrimleri sırasında Napoli'de çıkan bir yangının tasvir edildiği bir tabloyu inceler. Tabloda itfaiyeciler, suyu yangın yerine hortumlarla götürürler, yangın söndürme işinde manuel pompalar, üzerlerinde çalışma platformları bulunan tekerlekli yahut mafsallı ve kancalı merdivenler kullanılır, belki Roma itfaiyesi için de benzer bir tablo öne sürülebilir, bkz. John S. Rainbird, "The Vigiles of Rome," (Doktora Tezi, Durham University, 1976), s. 104-105.

Claudius döneminde, 53 veya 54 yılında çıkan bir yangında ise, apartmanların çoğunlukta olduğu Aemiliana semti tamamen yerle bir olmuştur.⁴⁴ Yangın öyle kontrol edilemez bir hal almış olmalıdır ki itfaiyeler yetersiz kalınca Claudius, son çare olarak şehrin dört yanındaki insanlara yardım çağrısında bulunup, yardıma gelen herkese hizmetleri mukabilinde bir ücret ödemiş ve kendisi de eşi genç Agrippina ile birlikte semte yakın bir kamu binasında konaklamıştır.⁴⁵ Claudius'un imparatorluğunun son demlerinde çıkan bu yangından, 64 yılındaki büyük yangına dek geçen on yıllık kısa süreçte itfaiyenin muazzam bir değişim ve gelişime uğrayamayacağı açıktır, bu da demektir ki Nero döneminde *Cohortes Vigillum*, ciddi ve büyük ölçekli yangınlarla baş edebilecek yetkinliğe henüz erişebilmiş değildir.

Nitekim bir dönem Nero'ya yakınlığıyla, “zarafet hakemi” manasına gelen *elegantiae arbiter* lakabıyla tanınan çağdaşı yazar Petronius, yaşadığı çağın problemlerine göndermelerle dolu olan meşhur eseri *Satyricon*'da yaptığı bir betimlemeyle itfaiyecilerin acemiliklerini ve belki halkın gözüne ne kadar gülünç göründüklerini yansıtır:

Kornet çalgıcıları cenaze marşına başladılar. Özellikle bir adam, oradaki en saygın kişilerden biri olan cenazecinin kölesi, o kadar yüksek sesle üfledi ki mahalleyi ayağa kaldırdı. Neticede yakın çevreden sorumlu olan itfaiye birliği, Trimalchio'nun evinin yandığını sanıp aniden ön kapıyı kırdı, su ve baltalarıyla alışılagelmiş yaygaralıklarını yaparak ortalığı karıştırmaya başladı.⁴⁶

Sonuçta, itfaiyenin yalnız büyük 64 yangınında değil, öncesinde yaşanan küçüklü büyüklü yangınlarda da işini yapmakta yeterli olmadığı görülebilir. Bu durum, pek tabii itfaiyecilerin sayıca az, gerekli eğitim ve denetimden yoksun olmalarından, dönemin teknolojisinden, teçhizat eksikliğinden veya itfaiye merkezleriyle yangınların çıkış noktaları arasındaki mesafelerin müdahaleyi güçleştirmesinden kaynaklanmış olabilir fakat sebep her ne olursa olsun henüz yeni kurulmuş bir yapılanmanın böyle kısa bir sürede kendi iç dinamiklerini oturtup kusursuz biçimde işlemesi namümkündür. Bu yüzden Roma için henüz çok taze bir örgüt olan itfaiyenin, o zamana kadar bir *regionun* sınırlarını aştığı kaydedilen tek yangın olan

44 H. V. Canter, “Conflagrations in Ancient Rome,” *The Classical Journal* c. 21, S. 4 (1932), s. 275.

45 Barbara Levick, *Claudius*, (New York: Routledge, 2015), s. 129-130; Suet. *Claud.* 18.

46 Petron. *Sat.* 78.

64 yangını, hele ki çağın ilkel yöntemleriyle kolayca kontrol altına almasını beklemek fazla iyimser bir yaklaşım olacağı gibi, itfaiyenin olaya bilinçli olarak müdahale etmediğini ve yangının büyümesine göz yumulduğunu iddia etmek de haksızlık olacaktır.⁴⁷

1.2. SANAT UĞRUNA BİR ŞEHİR YAKMAK: YANGININ MUHTEMEL SEBEPLERİ ve NERO’NUN KUNDAKÇI OLDUĞU SÖYLENTİLERİ

İlginçtir ki Roma’nın geçmişindeki diğer yangınlarda böyle bir durum söz konusu değilken, 64 yangınında felaketin müsebbibi olarak gösterilen ilk kişi, imparatorun kendisi olmuş ve hemen hiçbir Roma sakini, yangının doğal sebeplerle çıkmış olması ihtimalini aklına dahi getirmemiştir. Bu durumun ilk sebebi, yangın haberini Antium’da bulunduğu sırada alan Nero’nun, sözümona alevler kendi malikanesi Domus Transitoria (Geçit Evi) ile Maecenas bahçelerini tehdit edinceye kadar Roma’ya dönmemesidir.⁴⁸ Yangına yapılacak ilk müdahale mantiken Nero’nun şehirdeki varlığından bağımsız olmasına rağmen halk, bu gecikmeyi imparatorun şehrin her kesiminin alev almasını beklemesine yormuş ve bunun sonucu olarak ortaya, Roma’yı Nero’nun yaktığına veya daha doğru bir deyişle yaktırdığına dair çeşitli iddialar atılmıştır. Ne var ki bu iddialar bir ikilik içindedirler; mesela yangın patlak verdiği sırada henüz çocuk yaşta olan Tacitus, imparatorun yangından sonra evsizlere ve mültecilere kendi şahsi bahçelerini açtığını, muhtaç durumdaki insanlar için geçici barınaklar inşa ettirdiğini, Ostia’dan ve başka komşu kentlerden hayati önem taşıyan levazımı tedarik edip tahıl fiyatlarını düşürdüğünü, kısacası yangının ardından oluşan problemlerle bizzat alakadar olduğunu yazmasına karşın bir sonraki pasajında yangının, imparator tarafından çıkarıldığını ileri sürer; hatta Nero’nun bir seferinde yanındaki bir kimse sohbet esnasında Eski Yunancada kalıplaşmış olan

47 Virginia Margaret Closs, “While Rome Burned: Fire, Leadership, and Urban Disaster in the Roman Cultural Imagination,” (Doktora Tezi, University of Pennsylvania, 2013), s. 134.

48 Jürgen Malitz, *Nero*, çev. Allison Brown, (Oxford: Blackwell, 2005), s. 68; Tac. *Ann.* 15.39. Tacitus pasajda Nero’nun malikanesinden kısaca *palatium* yani saray olarak bahseder; imparatorun bu malikanesine Domus Transitoria adını verdiğini Suetonius’tan öğreniriz, onun aktardığına göre yapının inşası, yangından henüz kısa süre önce tamamlanmıştır, bkz. Suet. *Ner.* 31.

“ben öldükten sonra varsın dünya yansın” ifadesini kullandığında ona cevaben “tam tersi, ben yaşarken yansın” karşılığını verdiğine dair bir anekdotu aktarır.⁴⁹ Yangının çağdaşı bir diğer isim olan yaşlı Plinius ise, Tacitus kadar ayrıntılı bir izahat yapmamakla birlikte, görüşünü belli edecek şekilde yangını “imparator Nero’nun yangını” olarak nitelendirmiştir.⁵⁰ Lakin bizim dikkatimizi asıl celbeden, Nero’nun daha evvel de sözünü ettiğimiz özel öğretmeni ve danışmanı genç Seneca ile onun, kendi gibi bir zamanlar saray çevresine yakınlığıyla tanınmış olan yeğeni Marcus Annaeus Lucanus’un yangınla ilgili muhtemel yorumlarıdır.⁵¹

Lucanus, herhalde yangından kısa bir süre sonra günümüze ulaşmayan, varlığından çağdaş meslektaşı Statius ile altıncı yüzyıl dilbilimcisi Vacca sayesinde haberdar olduğumuz *De Incendio Urbis* (Şehrin Yanışı Üzerine) adlı bir eser kaleme almıştı ve eserinde 64 yangınından imparatoru sorumlu tutuyor olabilirdi, zira ilerleyen zaman diliminde imparatorla arası açılmış, şiirlerini yayımlaması ve hatta topluluk içinde okuması yasaklanmıştı. Modern araştırmacıların büyük kısmı, dönemin müellifleri *De Incendio Urbis*’ten hiç bahsetmedikleri için olsa gerek, Nero’nun Lucanus’a karşı ani gelişen düşmanlığını şairin iç savaşı konu alan *Pharsalia* şiirinde cumhuriyete duyduğu özlemi dile getirmesine ve kimileri de imparatorun Lucanus’un etkileyici sanatçılığını kıskanmasına yorsalar da yangının mevzusunun da bu husumette ama az ama çok bir payı olabileceği göz ardı edilmemelidir.⁵² Ahl’ın ortaya attığı teoriye göre Tacitus veya Suetonius gibi tarihçilerin Lucanus’un bu eserinden bahsetmemelerinin sebebi, belli ki şaire kin beslemeleridir.⁵³ Statius’un *Silvae* şiirinin *Genethliacon Lucani ad Pollam* (Lucanus’tan Polla’ya Doğum Günü Şiiri) adlı bölümünde alıntılardığı iki dize, *De Incendio Urbis*’in elimizdeki yegâne fragmanıdır ve dolayısıyla içeriği hakkında yalnız bu iki dize aracılığıyla bilgi edinebiliriz:

49 Tac. *Ann.* 15.38-39.

50 Plin. *HN.* 17.1.6.

51 Aslen Cordubalı olan Lucanus, 60 yılındaki ilk Quinquennium Neronis sırasında Nero’ya yazdığı methiyeyi okumasının ardından ve büyük olasılıkla amcası genç Seneca’nın da tesiriyle saray çevresine girmiş, zaman içinde sadece imparatorun dostluğunu kazanmakla kalmayıp *quaestor* unvanı verilerek onurlandırılmıştı, bkz. Suet. *Vita Luc.*

52 Konu hakkında ayrıca bkz. Gerald K. Gresseth, “The Quarrel between Lucan and Nero,” *Classical Philology* c. 52, S. 1 (1957), s. 24-27.

53 Frederick M. Ahl, “Lucan's *De Incendio Urbis*, *Epistulae ex Campania* and Nero's Ban,” *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* c. 102 (1971), s. 8-10.

Yangınlar kasıp kavururken, Remus'un tepelerinde
avare gezdiğini söylüyorsun suçlu efendinin.⁵⁴

Lucanus'unkine benzer bir durum, amcası genç Seneca için de geçerli olmasına karşın ona atfedilen *Octavia* adlı tragedyanın gerçek yazarı şaibelidir ve barındırdığı anakronistik detaylar yüzünden Seneca tarafından yazıldığı iddiasını destekleyenlerin sayısı son yıllarda daha da azalmaktadır.⁵⁵ Ancak bu bir sözde Seneca eseri olsa da Nero'nun, açıkça yangının faili olarak konuşturulduğu bir bölümü içinde barındırması bakımından önemlidir ve sahici Seneca'nın düşüncelerini yansıtmıyorsa bile halkınkini yansıttığı öne sürülebilir:

Bırakın Roma'nın damları çabucak alevlerimin altına düşsün, bırakın ateşleri, bırakın enkazları ki kusurlu avamı, sefil istekleri, kederi ve korkunç açlığı ezsın!⁵⁶

Nitekim Nero'nun, salt kafasında yeni bir şehir ve mimari planlaması olduğu için bile yangını başlatmış olabileceği konuşuluyordu ve Tacitus da Nero'nun şehri, estetik kaygılarla; eski yapıların, dar ve kıvrımlı yolların çirkinliklerine baktıkça sınırları bozulduğu için ateşe verdiği inanıyordu.⁵⁷ En nihayetinde yangın, her ne kadar bir felaket olarak görülse de aynı zamanda şehirdeki özel ve kamusal yapıları dilediğince değiştirebilmesi için imparatora müthiş bir fırsat sunacaktı; yangının ardından şehrin cadde ve sokakları genişletilmiş, yerleşim yerlerine açık alanlar eklenmiş ve yüksekliği kısıtlanan apartmanlara, dış cephenin korunması için ayrıca revaklar ilave edilmişti.⁵⁸ Ortak duvarların kullanıldığı bitişik nizamlı yapılaşma şekline son verilmiş, yapılar büyük ölçüde ahşaptan arındırılıp, ateşe dayanıklı Gabii ve Alba taşlarıyla güçlendirilmiş ve her evde basit itfaiye gereçlerinin bulunması zaruri bir hal almıştı. Görüleceği üzere şehrin düzeniyle ilgili gerçekleştirilen değişiklikler, aktarılanların aksine temelde estetik kaygılar güdülerek değil, gelecekteki olası bir yangına karşı tedbir almak maksadıyla yapılmış olmalıdır. Bu

54 Tobias Peter Torgerson, "Refractions of Rome: The Destruction of Rome in Lucan's *Pharsalia*," (Doktora Tezi, Cornell University, 2011), s. 11; Stat. *Silv.* 2.7.60-61.

55 Arthur Stanley Pease, "Is the 'Octavia' a Play of Seneca?" *The Classical Journal* c. 15, S. 7 (1920), s. 389. Tragedya üzerine daha kapsamlı bir çalışma için ayrıca bkz. Rolando Ferri, *Octavia: A Play Attributed to Seneca* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

56 Sen. *Oct.* 831-833.

57 Tac. *Ann.* 15.38.

58 Christopher Siwicki, *Architectural Restoration and Heritage in Imperial Rome*, (Oxford: Oxford University Press, 2020), s. 20.

değişikliklerden doğan masrafların ödenmesini de bizzat imparator üstlenmiş ve enkazdan temizlenen arazilerin, sahiplerine iadesini taahhüt etmiştir.⁵⁹ Herhangi bir masraftan kaçınmadığı anlaşılan imparatorun, bu tür bir restorasyon faaliyetini hayata geçirebilmesi için illa ki şehrin yanması mı gereklidir? Bizce hayır.

Gelgelelim Nero'nun inşaat faaliyetleri restorasyonlarla sınırlı kalmamıştır ve yangında hemen hemen üç yüz dönümlük bir alanı kapsayan Palatinus, Esquilinus ve Caelius tepeleri arasındaki yoğun nüfuslu semtlerin yok olup, ortaya çıkan boş alanın Nero tarafından farklı şekilde değerlendirilmesi, halkın Nero'nun kundakçı olduğuna dair yargılarını beslemiştir. Keza şehrin merkezinde yer alan ve artık imparatorun dilediğince kullanmasına müsait olan bu büyük araziye, yangında tahrip olan saray Domus Transitoria'nın yerini alacak yeni bir saray inşa edilmişti. Nero'nun Crassus'un daha evvel bahsettiğimiz taktiğini uygulayarak kâr etmek için yangın çıkartmış olabileceği ihtimali öne sürülmüşse de Barrett'ın bizim de katıldığımız fikrine göre Nero'nun şehri yakarak elde edeceği tek şey zarar olacaktır çünkü yangınla başa çıkmanın maliyeti çok büyüktü ve istediği arazileri en başta satın alması, Nero için çok daha kârlı olmalıydı.⁶⁰ Zira hem yangın hem de imparatorun zevki için yapılan bu harcamaların ardından nakde gereksinimi artmış olmalıydı ki, çok geçmeden mali sıkıntılar baş göstermişti; paranın değeri giderek düşmeye başlamıştı ve önceleri takriben yüz elli bin ila iki yüz bin Roma vatandaşına bedava tahıl dağıtılırken bu yardım, geçici olarak askıya alınmıştı.⁶¹ Elbette bu ekonomik bozulmanın halka etkileri, halk arasında Nero'nun kundakçı olduğu söylentilerinin yayılmasında etkili olmuş olmalıdır.

Severus ve Celer isimlerinde iki mimar tarafından tasarlanan ve “Altın Ev” anlamına gelen Domus Aurea tamlamasıyla anılan bu yeni imparator konutu, ilhamını alışlagelmiş Hellenistik saray komplekslerinden ziyade taşradaki villalardan alan özgün tasarımıyla öncellerinden ayrılıyordu.⁶² Yapının dış cephesinde değerli taşlar

59 Tac. *Ann.* 15.43.

60 Anthony A. Barrett, *Rome is Burning: Nero and the Fire That Ended a Dynasty*, (Princeton: Princeton University Press, 2020), s. 119.

61 Edward Champlin, *Nero*, (Cambridge: Harvard University Press, 2003), s. 180.

62 Fikret Yegül ve Diane Favro, *Roman Architecture and Urbanism: From the Origins to Late Antiquity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), s. 227-228. Yapı hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Larry F. Ball, *The Domus Aurea and the Roman Architectural Revolution*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

ve altınlar çok sık kullanılmamıştı çünkü uzun süredir revaçta olan bu gibi lüksler artık sıradanlaşmış ve eski etkisini yitirmişti; bunlar yerine kırsalı taklit eden ağaçlarla, tarhlarla ve yapay göllerle yapıya estetik katılması amaçlanmıştı.⁶³ Konutun avlusunda, Yunan heykeltıraş Zenodoros tarafından yapılan, yerden yaklaşık otuz-otuz beş metre yükseklikte bronz bir Nero heykeli vardı ve ana yemek salonunun kubbesi, tıpkı dünya gibi gece-gündüz dönüyordu; yemek salonlarının tavanları, yemeğe gelen konukların üzerine çiçekler ve kokular saçılması için bir kenara açılabilir şekilde dizayn edilmişti.⁶⁴ Bu garip şatafatı espri malzemesi haline getiren Petronius, eserinde Trimalchio'nun yemek salonuna benzer bir özellik atfetmiş ve bunu bir durum komedisine çevirmiştir:

Ne var ki bu zarif dönüşlere olan hayranlığımız pek uzun sürmedi, süslemeli tavan aniden tıkırdamaya ve tüm yemek odası sallanmaya başladı. Çatıdan bir cambazın ineceğinden korktuğum için panikle ayağa fırladım. Öbürleri bunun ne kadar tuhaf bir misafirlik olduğunu görmek için yukarı baktılar. İnanır mısın, paneller açıldı ve birdenbire aşağıya, altın taçlar ve içinde kozmetik malzemesi olan kaymaktaşıdan kavanozlarla dolu büyük bir kasnak indi. Bunları hediye olarak kabul etmemiz söylenirken masaya göz attım...⁶⁵

Nero'nun bu alışılmışın dışında abartılı zevklerinin, yalnız halkın değil Petronius gibi saray çevresine yakınlığıyla tanınan üst sınıfa mensup kimselerin de tepkisini çektiği görülebilir.

Öte yandan Nero'nun bir yenisini istediği tek şey, saray değildir. Onun, yangının sona erip şehrin yenilenmesini takip eden süreçte Roma şehrinin adını Neropolis olarak değiştirmek istediğinin konuşulması da kundakçı algısının oluşmasına katkı sağlamıştır.⁶⁶ Aslına bakılırsa Nero'nun bu isteği, başkent dışındaki yerler söz konusu olduğunda pek de yadırganacak bir şey sayılmaz zira yöneticilerin bir kente adları

63 Tac. *Ann.* 15.42.

64 Suetonius heykelin uzunluğunu yüz yirmi ayak, yaşlı Plinius yüz altı ayak, Cassius Dio ise yüz ayak olarak verir, bkz. Suet. *Ner.* 31; Plin. *HN.* 34.39; Cass. Dio 65.15. Nero'nun ölümünün ardından heykel, güneş tanrısı Sol heykeline dönüştürülmüştür, heykel hakkında ayrıca bkz. Fred C. Albertson, "Zenodorus's 'Colossus of Nero'," *Memoirs of the American Academy in Rome* c. 46 (2001), s. 95-118.

65 Petron. *Sat.* 60. Petronius burada yalnızca Domus Aurea'yı eleştirmekle kalmaz; daha önceden Nero'nun, annesi genç Agrippina'yı tavanın hareketli parçalarından birinin üzerine düşmesini sağlayarak öldürme girişiminde bulunmasına gönderme yapar. Trimalchio'nun konuklarının bu hareketli tavanı görünce dehşete kapılmalarının altında yatan sebep de herhalde budur, bkz. Richard H. Crum, "Petronius and the Emperors, I: Allusions in the Satyricon," *The Classical Weekly* c. 45, S. 11 (1952), s. 163; Suet. *Ner.* 34.

66 Suet. *Ner.* 55; Tac. *Ann.* 15.40.

verilmek suretiyle onnurlandırılmaları, eski bir Roma geleneğidir ve geçmişte de çok kez uygulanmıştır; misal İtalya dışında Nero'ya olan ilgi daha fazladır ve Parth savaşları sırasında Romalı komutan Corbulo'nun yerle bir ettiği Artaxata, kral Tiridates tarafından tekrar inşa edilerek, kurulan kente Neroneia denilmiş; Iudaea ve Cilicia'da da bu şekilde imparatorun ismini alan yerler olmuştur.⁶⁷ Nero'nun, tabii yürüttüğü yanlış stratejinin bir sonucu olarak, yangının ardından yeniden ayağa kaldırılıp ıslah edilen Roma'yı, yerle bir olup tekrar kurulan Artaxata'yla bağdaştırarak ve herhalde kendisini de şehrin Romulus'tan sonra gelen ikinci bir kurucusu olarak görerek, bu isteğinin doğal karşılanacağını veya en azından aşırı bir tepki toplamayacağını düşünmüş olması muhtemeldir.

Her şeyden önce Nero, sıradan bir imparator olmanın ötesinde farklı bir yönden, özgün eserler yaratmayı kafasına koymuş bir sanatçı olarak da ele alınmalıdır. Bu eserlerden biri, niçin yönettiği imparatorluğa adını veren başkenti olmasıdır? Zira zaman zaman kendini bir imparatorundan çok bir sanatçı olarak tanımlayan, marjinal bir perspektife sahip olan bu genç adamın sanatın her türüsüne müthiş bir ilgi duyduğu, bilinen bir gerçektir ve o, kişiliğinin bu yanını sergilemekten asla çekinmemiştir, hele ki söz konusu sanat, Yunan geleneğinin bir ürünüyse.

Nitekim hayranlık duyduğu Yunan kültürünü yerinde görmek için olsa gerek, ileride Achaia eyaletine bir seyahat düzenlemeyi planlayan imparator, yangından kısa süre önce yine bir Yunan şehri olan Neapolis'e gitmişti.⁶⁸ Suetonius'un yazdıklarına göre burada özel sahne gösterileri hazırlamış, *equites* ile halk arasından topladığı beş binden fazla erkeği de bilhassa kendisini alkışlamaları için görevlendirmiş, hatta o sahnedeysen Neapolis ani bir depremle sarsılmasına rağmen şarkısını bitirinceye kadar sahneden ayrılmamıştı.⁶⁹ Suetonius'un bu anlatımı bizce, en azından akli melekelerini yitirmemiş bir kimse mevzubahis olduğunda, ki Nero'nun akıl sağlığı da ayrı bir tartışma konusudur, gerçek dışı olmakla beraber büyük ölçüde Romalıların imparatorun sanata olan düşkünlüğüne karşı olumsuz bakış açılarını yansıttığı kesindir; onun Neapolis'teki eylemlerinin halkın kulağına tam da yangın

67 Anthony A. Barrett, *Rome is Burning: Nero and the Fire That Ended a Dynasty*, (Princeton: Princeton University Press, 2020), s. 230.

68 Tac. *Ann.* 15.33.

69 Suet. *Ner.* 20.

çıkıldığı esnada ulaşmış olması, abartılı söylentilere mahal vermiş olmalıdır ki bu da şehrin, sanatı uğruna her şeyi göze alabilecek “deli” bir imparatorun emriyle yakıldığı iddialarına zemin hazırlayan etmenlerden biri olabilir.⁷⁰

Nero’nun bu aykırı görülen sanatçılığına dikkat çeken Iuvenalis, onu Homeros’un epik *Ilias* destanında Achaia kralı Agamemnon’un oğlu olarak yer edinen, ilgi duyduğu ve hakkında yazılan oyunları sahneye koyup başrolü üstlendiği, kendisi gibi “anne katili” olarak tanınan Orestes ile kıyaslamak suretiyle eleştirir, hatta eleştirisinde anlaşılan o ki Domus Aurea’daki dev Nero heykeline de, bronz yerine mermer yazmasına karşın, göndermede bulunur: ⁷¹

Orestes hiç sahnede şarkı söylemedi,
hiç Troia destanı yazmadı
Verginius, Vindex yahut Galba başa geçmiş intikam için çığırırken
acımasız ve kanlı yönetimi boyunca Nero ne yaptı?
Bunlardı soylu bir prensin işleri, başarıları bunlardı
gurbetteki dinleyiciler o berbat sese nasıl da bayıldı
ve Nero bir maydanoz çelengi kazandı!
Atalarının heykellerini konser hatıraları gibi bezeyin
Antigone veya Tyestes rolünde giydiği kostümleri,
Melanippe’yi oynarken taktığı maskeyi adayın
ve arpını, kendi devasa mermer kopyasına asın!⁷²

Aslına bakılırsa Nero’nun bahsini ettiğimiz sanatçılığı ve Homeros’un yaratmış olduğu edebi evrene duyduğu ilgi, çoğunlukla sanıldığı gibi içi boş bir hevesten ibaret değildir ve Iuvenalis’in yukarıdaki taşlamasında ima ettiği, tahmin edileceği üzere Troia savaşını konu edinen *Troica* adlı eserinde vücut bulmuştur.⁷³ Ne var ki

70 Jürgen Malitz, *Nero*, çev. Allison Brown, (Oxford: Blackwell, 2005), s. 68.

71 Robert Cowan, “Starring Nero as Nero: Poetry, Role-Playing and Identity in Juvenal 8.215-21,” *Mnemosyne* c. 62 (2009), s. 78.

72 Iuv. 8.215-21.

73 Latin şiirinde Troia konusunun işlenmesi Nero’nun başlatmış olduğu bir akım değildi; daha önce şair Naevius, Catullus ve Ovidius da bu tür şiirler yazmıştı, bunların en bilindik örneği ise imparator Augustus’un himayesi altında yazan Vergilius’un Romalıların atası olarak görülen Aeneas’ın Troia Savaşı’nın ardından şehirden ayrılışını ve yurt arayışını anlattığı *Aeneis* destanıdır, ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Michael C. J. Putnam, “Troy in Latin Literature,” *New England Classical Journal* c. 34, S. 3 (2007), s. 195-205. Buna ek olarak Lusus Troiae denen oyunlar, mensubu olduğu Iulia klanının Aeneas’a dayandırılan köklerine vurgu yapmak isteyen Iulius Caesar döneminden itibaren tekrar sahnelenmeye başlamış ve soylu ailelerin çocuklarının bu oyunlarda yer alması bir gelenek haline gelmiştir. Hatta Claudius zamanında gerçekleştirilen bir Lusus Troiae’da Britannicus’un yanında Nero da rol almıştır, bkz. Tac. *Ann.* 11.11; Suet. *Ner.* 7.

onun sanattaki iddiası, yangından sonra imajının zedelenmesindeki en büyük faktörlerden birini oluşturacaktır.

Troica bir bütün halinde günümüze ulaşmadığı için içeriğine tümünden vakıf olmamız mümkün değilse bile, Nero döneminin başlangıcına tarihlendirilen Einsiedeln Eklogları'nın birincisinde, eserden alıntılandığı düşünülen kısa bir dörtlük yer almaktadır:⁷⁴

Sen de, ey Troia, yıldızlara değin yükselt kutsal küllerini
ve Mycenae'da göster Agamemnon'un bu eserini!
Şimdi bu düşüş ne değerli olduğunu kanıtladı! Sevinin geride kalanlar,
övün cenaze ateşlerinizi, evlatlarınız yeniden diriltir sizi!⁷⁵

Dörtlükte Troia'nın yangından bahsolunması ve şehrin bedbaht halinin ve küllerinin adeta yüceltilmesi, bilhassa dikkat çekicidir ve gerek dönemin halkı için gerekse antik tarihçiler için de dikkat çekici olmalıdır. Öyle ki yangından bir asrı aşkın bir süre sonra yazan tarihçi Cassius Dio, Nero'nun ülkesinin ve tahtının yok oluşuna tanıklık etmiş olan Troia kralı Priamos'un “muhteşem” talihine öykündüğünü, bu öykünme yüzünden hayatı boyunca tüm şehrin, hatta ülkenin sonunu getirmeyi arzuladığını iddia eder; ona göre imparator, salt şehrin mahvoluşunu görmek ve bu arzusunu tatmin etmek amacıyla gizlice türlü pis işlerle uğraşan ve “sarhoş taklidi yapan” adamlar kiralayarak, şehrin farklı yerlerindeki binaları ateşe verdirmiş ve fakat sonunda yangın müdahale edilemez bir hal almıştır.

Yine Cassius Dio'nun aktarımına göre *Troica*, yangından sonra kaleme alınmış olmalıdır zira imparator, elim olaydan hemen sonraki sene, 65'teki ikinci Quinquennium Neronis sırasında eserinden bir bölüm okumuştur.⁷⁶ Öte yandan bizce eserin yazarı gerçekten de Nero idiyse onun böyle bir eseri büyük yangından sonra kaleme alması ve bununla da yetinmeyerek toplum içinde, neredeyse yangının failinin kendisi olduğunu duyururcasına takdim etmesi mantıklı görünmez. Sonuçta fail kendisi olsa bile Nero, yangından sonra yazılan bu tür bir şiirin her halükarda tepki çekeceğini ve yönetimi açısından büyük bir tehlike yaratacağını fark

74 İki kısa pastoral şiirden oluşan metin bu ismi, bulunduğu İsviçre'nin Einsiedeln kentinden alır, ayrıca bkz. Evangelos Karakasis, *Song Exchange in Roman Pastoral* (Berlin: De Gruyter, 2011), s. 44-46.

75 *EE*. 1.38-41.

76 Cass. Dio 62.16, 62.29.

edemeyecek kadar öngörüsüz olmasa gerektir.⁷⁷ Bunun yerine daha önce zaten yazılmış olan şiirin, yangının ardından bilhassa eğitilmiş kesimin ilgisini celbetmiş ve farklı, olumsuz bir bakış açısıyla yeniden yorumlanmış olması daha muhtemeldir. Hakeza bu yeni yorumun tesirlerini antik tarihçilerin aktarımlarında gözlemlemek, işten bile değildir; örneğin Tacitus, imparatorun yangın sırasında özel sahnesine çıkıp Troia'nın çöküşünü anlatan şarkılar söylediğine ve geçmişteki acılarla yenilerini kıyasladığına dair dedikoduların halk arasında yayıldığından bahseder.⁷⁸ Benzer şekilde Suetonius da imparatoru suçlayarak, onun yangını daha iyi seyredebilmek için Maecenas kulesine çıktığını ve kendi tabiriyle alevlerin güzelliği karşısında mest olup, Troia'nın düşüşüyle ilgili bir şarkı söylediğini yazar.⁷⁹ Cassius Dio ise yine Suetonius'un anlatımına benzer biçimde Nero'nun, yangının büyük bölümünün seyredilebileceği iyi bir görüş sunan saray çatısına çıktığını ve bir *kithara* sanatçısı kılığına bürünüp kendi tarzında bir *Iliou Persis* (*Troia Yağması*) okuduğunu aktarır.⁸⁰

En erkeni Tacitus olmak üzere bu tarihçilerin eser verdikleri dönemlerin birbirinden farklı olduğunu göz önünde bulundurursak, anlatının zamanla dallanıp budaklandığının ve Nero aleyhinde giderek artan bir önyargı oluştuğunun ayırına varırız. Bu anlatıların temelde hemen hemen aynı doğrultuda olmasının, doğruluklarını kanıtladığı söylenemez, bilakis bunlar, toplum içerisinde varılan bir kanının, kısa bir süre içinde nasıl da her kesimde yankı bulduğunu ve aslı olsun ya da olmasın dedikodu ve söylentilerin kolayca tarihsel birer olgu olarak addedilebildiklerini, böyle benimsediklerini ortaya koymaktadırlar. Bizce Nero'nun Roma'yı yakmış olması çok düşük bir ihtimal olsa da onun şimşekleri üzerine çeken farklı kişiliği ve tasvip edilmeyen aşırı uygulamaları, kundakçılık potansiyeli olduğu düşüncesine yol açmıştır.

Sonuçta antik yazarların yangına ilişkin açıkça yanlı olduğu sezimlenen aktarımları, sonraki bölümde göreceğimiz Hristiyanlıkta yer bulan ilk zalim Nero inancının da bir miktar katkısıyla, yalnızca sonraki nesilleri etkilemekle kalmayıp günümüzde bile aşılması oldukça güç olan varsayımların doğmasına ve tarihte, çözülmesi mümkün

77 Miriam T. Griffin, *Nero: The End of a Dynasty*, (New York: Routledge, 2001), s. 151.

78 Tac. *Ann.* 15.39.

79 Suet. *Ner.* 38.

80 Cass. Dio 62.18.

olmayan bir problematiğin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Öyle ki bugün dahi Nero dendiğinde aklımızda beliren ilk şey, başkentini ateşe veren ve sonra da keyifle izleyen bir imparator imgesi olacaktır. Öyle ki, muhtemelen ortaçağda ortaya çıkan “Nero fiddled while Rome burned” (kabaca; Roma yanarken Nero keman çaldı) deyimini modern İngilizcede hâlâ kullanılmaktadır ve hatta tüm dünyaca kullanılan, “Nero Burning ROM” adında bilindik bir disk yazma programı dahi mevcuttur.⁸¹

81 Deyimin tam anlamına dair detaylı bir inceleme için bkz. Mary Francis Gyles, “Nero Fiddled while Rome Burned,” *The Classical Journal* c. 2, S. 4 (1947), s. 211-217.

BÖLÜM II

2. İMPARATOR NERO ve İLK HRİSTİYANLAR

2.1. GÜNAH KEÇİSİ HRİSTİYANLAR:

NERO DÖNEMİNDE HRİSTİYANLARA ZULÜM ANLATISININ GERÇEKLİĞİ

İlk Hristiyanlar, tıpkı diğer dinlerin ilk mensupları gibi pek çok kez zulme ve baskıya maruz kalmışlardı. Her şeyden önce dinin öncüsü olan İsa'nın, Roma yasalarınca suçlu bulunup çarmıha gerilmek suretiyle infaz edildiğine inanılmaktadır fakat İsa'nın, sadece kendisini bağlayan bireysel bir cezalandırma olmalıydı ve dolayısıyla onun takipçilerine yönelik organize bir hareketten söz etmek, en azından dinin bu erken evresinde mümkün değildi. Kulaktan kulağa yayılan bilgilere bakarak, Hristiyanların bir topluluk halinde hedef alınıp sistematik bir zulme maruz bırakılmalarının başlangıcının, imparator Nero dönemine tekabül ettiği düşünülmüş ve Nero'nun Hristiyanların azmettiricisi olduğu fikri, öylece kanıksanmıştı. Öyle ki bu müphem olaydan bir asrı aşkın bir zaman geçtikten sonra Hristiyan müellif Tertullianus, Nero'nun Hristiyanlığa zulmeden ilk kişi olduğunu ve Hristiyanların, onun gibi “mükemmel olan her şeyi kınayan” biri tarafından cezalandırılmış olmaktan şeref duyduklarını yazıyordu.⁸² Peki Nero'nun ellerinden gelen ölüm, Hristiyanlar için şeref duyulacak bir şeydiyse, bu hikâyenin doğruluğuna güvenilebilir mi? Son yıllarda başta Shaw olmak üzere pek çok ismin yanıt aradığı bu soruyu doğuran ana sebep, bekleneceği üzere erken Hristiyanlığı konu alan çağdaş kaynakların yoksunluğudur. Nitekim Nero'nun Hristiyanlara zulmettiği iddiasının çıkış noktası olarak gösterebileceğimiz yegâne kaynak, Nero'ya karşı daima mesafeli duran Romalı tarihçi Tacitus'un bir pasajıdır; bu pasaj, İsa'dan

82 Euseb. *Hist. eccl.* 2.25.4.

bahsettiği bilinen ilk pagan metni oluşu dolayısıyla *Testimonium Taciteum* diye de anılmaktadır:

Ne insan gücü, ne imparatorun cömertliği ne de tanrıların yatıştırması, kundaklama emri verildiğine dair fena söylentilere duyulan inancı engelleyemedi. Dedikodulara son vermek için Nero, en alışılmışın dışında cezalara çarptırdığı suçluları buldu. Bunlar, utanç verici kabahatleri yüzünden nefret edilen, halkın Hristiyanlar [Christianos veya Chrestianos] diye adlandırdıkları insanlardı. Onlara bu adı veren adam, Christus, Tiberius'un saltanatı sırasında *procurator* Pontius Pilatus tarafından idam edilmişti. Bu zararlı boş inanç o an için bastırılmış olsa da, bu kez sadece çıkış noktası Iudaea'da değil, dünyada tiksiniç ve yüz kızartıcı olan her şeyin beraber aktığı ve rağbet kazandığı Roma'da yeniden patlak vermeye başladı. Böylece önce itirafçılar tutuklandılar ve ardından, yaptıkları ifşalar üzerine muazzam sayıda kişi, kundakçılıktan ziyade insan ırkından nefret ettiği gerekçesiyle suçlu bulundu. Öldüklerinde daha fazla hakarete uğradılar. Vahşi hayvanların postlarıyla kaplanıp, köpekler tarafından parçalara ayrılarak can verdiler; ya da haçlara sabitlenerek geceleri gün ışığı gittiğinde aydınlatma ihtiyacını karşılamaları için yakılacaklardı. Nero, bahçelerini gösteri mekânı haline getirmişti ve arabacı kıyafetleriyle plebsin arasına karışarak yahut arabasında dikilerek sirk eğlenceleri de düzenleyecekti. Sonuçta, bu insanlar her ne kadar günahkâr olsalar ve ibret verici bir cezayı hak etseler de onlara duyulan acıma artmaya başladı çünkü onların, kamu yararı için değil, bir adamın zalimliğini tatmin etmek için öldürüldükleri hissediliyordu...⁸³

Tacitus'un bu anlatısı, herhalde sonraki yüzyıllara hakim olan Hristiyan perspektifli tarih yazımının da etkisiyle, derinlemesine sorgulamaya gerek duyulmadan kabul edilmiştir ve ilk kertede geçerliliğini korumuş olsa da ileride göreceğimiz üzere türlü tezatlıklar barındırmakta ve yenilerini de doğurmaktadır. Onun içindir ki biz, bu tür kemikleşmiş önkabullerden sıyrılıp kendi fikrimizi bina edebilmek maksadıyla Tacitus'un söz konusu pasajında anlatılanların gerçekliğini iki farklı perspektiften ele alıp, iddianın doğruluğunu ya da yanlışlığını varsaydığımızda ortaya çıkacak olan iki farklı senaryoyu kıyaslama yoluna gideceğiz ve belki de ne siyaha ne beyaza, salt bu iki rengin bağdaşık bir karışımı olan griye ulaşacağız.

Bu minvalde yapmamız gereken birincil şey, Tacitus dışında Nero'nun çağdaşı olan müelliflerin eserlerini incelemek ve bunlarda, Hristiyanların durumlarına ilişkin bir ipucu aramak olacaktır; ne var ki bunun pek kolay bir iş olduğu söylenemez çünkü Nero dönemi hakkında yazan ve Tacitus'un da kaynak olarak kullandığı Fabius Rusticus ve Cluvius Rufus ile önceki bölümlerde bahsettiğimiz yaşlı Plinius gibi Romalı müelliflerin eserleri ve tabii *Acta Diurna* gibi resmi kayıtlar günümüze ulaşmamıştır.⁸⁴ Öte yandan bu eserlerin içeriklerine tam manasıyla vakıf değilsek de Fabius Rusticus'un, genç Seneca'nın bir ahababı olup, onun himayesi altında

83 Tac. *Ann.* 15.44.

bulunduğunu, muhtemelen Seneca'nın ölümündeki rolü yüzünden Nero'nun bir aleyhtarı olduğunu ve kendisini “modern tarihçilerin en belagatlisi” şeklinde tanımlayarak yücelten Tacitus'un, Nero'ya karşı takındığı olumsuz tavırda azımsanamayacak bir etkiye sahip olduğunu görürüz, haliyle Hristiyan takibatıyla alakalı bilgilerin bir kaynağı Rusticus olabilir.⁸⁵ Cluvius Rufus ise, imparatorun maiyetinde olmasına ve Achaia gezisi sırasında da ona eşlik etmesine rağmen yazdıklarında bekleneyeceği kadar ılımlı bir tablo çizmez ve pekala o da bu Hristiyanlık meselesinden bahsetmiş olabilir.⁸⁶ Diğer yandan, saydığımız müellifler arasında en yakinen tanıma fırsatına eriştiğimiz kişi, meşhur *Naturalis Historia'sı* günümüze değin ulaşan yaşlı Plinius'tur; yangın yaşandığı sırada Roma'da bulunup olaya birebir şahit olan Plinius, mevzubahis eserinde yangının sorumlusu olarak doğrudan imparatora işaret etmesine karşın Hristiyanlardan hiç söz etmez. Onun, Aufidius Bassus'un eserinin devamı niteliğindeki kayıp *Bellum Germanicum*'unda Hristiyanlığa değindiğini farzetsek bile, ki eserin konusu itibariyle bu pek mantıklı bir seçenek sayılmaz, yeğeni ve aynı zamanda manevi oğlu genç Plinius'un, imparator Traianus'a yazdığı mektuplarda Hristiyan inancına ve Hristiyanlara karşı nasıl bir politika izlenmesi gerektiğine dair göze çarpan bilgisizliği, bu faraziyei çürütecektir;⁸⁷ nihayetinde dayısına büyük bir hayranlık besleyen genç Plinius'un, *Bellum Germanicum*'u okumamış olması gibi bir ihtimal olamaz. Fakat bizce genç Plinius'un mevzubahis mektubu, yaşlı Plinius'tan bağımsız olarak, üzerinde etraflıca düşünmeyi gerektirir. Burada bizim için en dikkat çekici nokta, genç Plinius'un daha önce Hristiyanların sorgusunda hiç bulunmadığını ve bu sebeple onların neden ve nasıl cezalandırıldıklarını bilmediğini yazması olacaktır;⁸⁸ ilk bakışta basit görünen bu ayrıntı, Hristiyanların Traianus'tan önce de sorgulanıp cezalandırıldıkları bilgisini teyit eder fakat burada kastedilen evvelki cezalandırılmaların Nero'nun mu yoksa Hristiyanlara zulmettiği öne sürülen diğer bir imparator olan Domitianus'un mu

84 Bağış Alper Kovan, “Tacitus ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme,” *Amisos* c. 4, S. 7 (2019), s. 159; Tac. *Ann.* 13.20.

85 Miriam T. Griffin, “Fabius Rusticus,” *Oxford Classical Dictionary*, <https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-2619> [Erişim 8 Ekim 2021]; Tac. *Agr.* 10.

86 Miriam T. Griffin, *Nero: the End of the Dynasty* (New York: Routledge, 2001), s. 236.

87 Matthew Bunson, “Aufidius Bassus,” iç. *A Dictionary of the Roman Empire* (Oxford: Oxford University Press, 1995).

88 Plin. *Ep.* 10.96.

zamanında gerçekleştiği mevzuu havada kalır, böylece her iki Plinius da bu konuda bize daha fazla yardımcı olamaz.⁸⁹ O halde yalnızca Tacitus'un bu kısmı yazarken belki Rusticus ile Rufus'un kayıp eserlerinden, belki adını zikretmediği başka kaynaklardan, yakın çevresinden ya da önceki bölümlerde rastlaştığımız üzere halk arasında dolaşan dedikodulardan yararlandığını söyleyebiliriz. Sonuçta ister yazılı ister sözlü kaynakları kullanmış olsun, kaleme dökmeden önce bunları kendince yorumladığı aşikârdır.⁹⁰

Tacitus'un Hristiyanlık anlatısının moderniteye dek derinlemesine sorgulanmamış olmasının başlıca müsebbibi, Tacitus'tan sonra Hristiyanların Nero tarafından cezalandırıldıklarından bahseden ilk tarihçi olan ve yukarıda zikrettiğimiz Tertullianus'un da, nedense Tacitus'tan hiç bahsetmeyerek kaynak olarak gösterdiği Suetonius'tur.⁹¹ Suetonius, yaşı itibarıyla Nero'nun saltanatını görememiş olsa da dönemin olaylarından tümünden kopuk değildi; bir kere eserini, Tacitus'tan hepi topu birkaç sene sonra yazmıştı, onun gibi genç Plinius'un dostlarından biriydi ve onunla aynı kaynaklara erişmesi veya doğrudan onu kaynak olarak kullanması mümkündü.⁹² Suetonius, eserinde Tacitus'tan farklı olarak Hristiyanlar hakkında detaylı bir açıklama yapmaya gereksinim duymamış olacak ki, imparatorun genel icraatını özetlerken sadece araya “yeni ve zararlı bir boş inanca bağlanan bir grup erkekten meydana gelen Hristiyanların cezaya çarptırıldıkları” bilgisini iliştiirmekle yetinmişti ve gerek bağlam gerekse biçim bakımından Hristiyanlarla yangın arasında bir bağlantı kuruyormuş gibi görünmüyordu.⁹³ Gel gelelim kimi araştırmacılar, bunun Suetonius'un Hristiyanlara atıfta bulunduğu tek pasaj olmadığını ve Hristiyanların, Nero'nun selefi Claudius'un imparatorluğu sırasında da Roma'da aktif rol oynadıklarını iddia etmekte; çünkü Suetonius, iddianın merkezini oluşturan

89 Domitianus'un Hristiyanlara zulmettiği iddiası hakkında detaylı bir inceleme için bkz. Ken Laffer, “The alleged persecution of the Roman Christians by the emperor Domitian,” (Yüksek Lisans Tezi, Edith Cowan University, 2005).

90 F. W. Clayton, “Tacitus and Nero's Persecution of Christians,” *The Classical Quarterly* c. 41, S. 3/4 (1947), s. 83.

91 Tertullianus'un Tacitus'tan haberdar olmaması mümkün olmayacağına göre, bizce Tacitus'un tahrif edilmiş olması ihtimali bu küçük detayla bile su yüzüne çıkmaktadır.

92 Suetonius'un eserini kaleme alırken büyük ölçüde Tacitus'tan etkilenmiş olduğu düşünülür, konu hakkında bkz. Tristan Power, “Suetonius' Tacitus,” *Journal of Roman Studies* c. 104 (2014), s. 205-225.

93 Birgit van der Lans ve Jan N. Bremmer, “Tacitus and the Persecution of the Christians: An Invention of Tradition?,” *Eirene* c. 53 (2017), s. 301-302; Suet. *Ner.* 16.

pasajında “Chrestus’un tahrikiyle karışıklığa yol açan Yahudiler”in, Claudius tarafından Roma’dan kovulduklarını yazar.⁹⁴ Chrestus ismi, akla ilkin İsa’yı getirecektir, hatta Levick’e kalırsa Suetonius, Claudius’un ortodoks Yahudiler ile yeni bir hizip olan Hristiyanlar arasındaki çatışmalara tanık olma ihtimaline açık kapı bırakmıştır.⁹⁵ Lakin bizce, bunun Hristiyanlara yapılan bir atıf olduğu söylenemez, tek tek açıklamamız gerekecek olursa; öncelikle kendisini konu edinen kaynaklara bakarak İsa, hayatı boyunca Roma’ya gitmemiştir ve ölümü, Tacitus’un pasajında da gördüğümüz üzere Tiberius dönemine tarihlendirilir, dolayısıyla onun Claudius zamanında Roma’da bulunduğunu destekleyecek hiçbir kanıt yoktur; biraz zorlamayla pek tabii İsa’nın tahrikinin doğrudan gerçekleşmeyip, zaten ölmüş olan onun dolaylı yoldan karışıklığa sebebiyet verdiğine kani olabiliriz ancak bu kez de karşımıza başka bir problem çıkar; İsa mevzubahis olduğunda yaygın kullanılan isim Christus’tur, Chrestus değil. Suetonius’un Chrestus derken İsa’yı kastettiğini savunanlar, temelde iki şeyi delil olarak sunarlar; bunların ilki, bu yazımın kullanılmış olduğu üç İncil pasajdır ama orijinal İncil metinlerinin kayıp olmasından ötürü bu yazıma, en erken İncil yazması olup dördüncü yüzyıla tarihlendirilen *Codex Sinaiticus*’ta rastlanır;⁹⁶ ikinci delil ise üçüncü yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen Anadolu’daki bir grup Hristiyan mezar taşında “i” harfinin yerini “e” harfine bırakmış olmasıdır.⁹⁷ Bize kalırsa bu durum, iki ismin birbirinin muadili olarak kullanıldıklarını ortaya koymaktan ziyade, kelimenin zamanla uğradığı dönüşüme ya da yöresel ağız farklılıklarına işaret ediyor olmalıdır; nitekim Yunancanın halk arasında yoğunlukla konuşulan basit koine lehçesi, özellikle Roma yönetimi altındaki Mısır’da birtakım değişimler geçirmiştir; günümüzde iotasizm olarak adlandırılan bu değişim sürecinde, sırasıyla kapalı ve açık “e” seslerini veren “ε” ve “η” harfleriyle “i” sesini veren “ι” harfinin okunuşları aynışır, bu aynışmanın bir getirisi olarak,

94 Suet. *Claud.* 25. Cassius Dio, Claudius’un sayıca çok fazla oldukları için Yahudileri Roma’dan kovmayıp yalnızca uyarmakla yetindiğini yazsa da, Elçilerin İşleri’nde de Claudius’un Yahudileri Roma’dan kovduğu bilgisinin yer alması, sanıyoruz ki Suetonius’u doğrulamaya yetecektir, bkz. Cass. Dio 60.6 ve Elç. 18:2. Ayrıca bkz. Jobjorn Boman, “Impulsore Cherestro? Suetonius’ Divus Claudius 25.4 in Sources and Manuscripts,” *Liber Annuus* c. 61 (2011), s. 355-376.

95 Barbara Levick, *Claudius* (New Haven: Yale University Press, 1990), s. 121.

96 Bkz. Elç 11:26, 26:8 ve 1 Pet. 4:16.

97 W. M. Calder, “Early-Christian Epitaphs from Phrygia,” *Anatolian Studies* c. 5 (1955), s. 27.

esasen “Χριστός” şeklinde yazılması lazım gelen ismin alternatif olarak “Χρηστός” şeklinde de yazılmaya başlandığı farkedilir.⁹⁸ Oysa bu hayli yanlış bir kullanım olsa gerektir, zira söz konusu iki isim fonetik olarak birbirlerine çok benzemelerine rağmen köken ve anlam bakımından son derece farklıdır; biri, İbranicedeki “mesih” kelimesinin Yunan-Roma karşılığıyken diğeri, “uysal”, “yarayışlı” anlamlarına gelen ve genellikle kölelere verilen Yunanca bir isimdir.⁹⁹ Çoğu zaman paganlar arasında görülse de Chrestus isminin Yahudi toplumunca da nispeten sıklıkla kullanıldığını, bilhassa Iosephus’un eserlerinde karşımıza çıkan örneklerde fark ederiz.¹⁰⁰ Çoğunluk, tek bir harfin neden olduğu bu ayrımın kolaylıkla gözden kaçabileceğini, iki ismin hiç yoktan ufak bir dalgalılık veya bir yazım hatası yüzünden dahi karıştırılabileceğini düşünmekle beraber, Benko’nun bizim de benimsediğimiz savına göre Suetonius’un muhtemelen çok kez karşılaştığı bu ismi yanlış yazması pek olası değildir, kaldı ki Nero’nun cezalandırdığı Hristiyanlardan bahsederken de kelimeyi doğru biçiminde kullanmış ve Hristiyanlığı Yahudilikle bağdaştırmamış olması, tek bir harfin bile ehemmiyetinin ayırdında olduğunun bir göstergesi sayılabilir. İlaveten, Benko’nun bu görüşünü destekler nitelikte bir örneği ortaya atan Van Voorst, Suetonius’un dokuzuncu yüzyıldan on beşinci yüzyıla kadar tarihlendirilen el yazması nüshâlarında müstensihlerin bu tek harfe müdahale etmeyişlerini ve Chrestus isminin yerini Christus’a bırakmamış olmasını, haklı olarak iki isim arasındaki anlam ayrımının farkındalığına yorar.¹⁰¹ Şayet bugün, bunca aksi argümana rağmen erken Hristiyan topluluğunun daha Claudius döneminde Roma’da tutunup işi kargaşa çıkartmaya kadar vardırıdıklarına dair bir kanaat hâlâ varsa bu, beşinci yüzyılın başlarında yazan geç antik tarihçi Orosius’un, Suetonius’un söz konusu pasajını alıntılarken Chrestus’u Christus’a

98 Walter Shandruk, “The Interchange of ι and η in Spelling χριστ- in Documentary Papyri,” *Bulletin of the American Society of Papyrologists* c. 47 (2010), s. 205.

99 Krisztina Dóra Fodor, “A Chrestus-kérdés,” *Orpheus Noster: A Károli Gáspár Református Egyetem eszme-,vállás- és kultúrtörténeti folyóirata* S. 2 (2014), s. 83-84.

100 Stephen Benko, *Pagan Rome and the Early Christians* (Indianapolis: Indiana University Press, 1986), s. 19.

101 Robert E. Van Voorst, *Jesus Outside the New Testament: An Introduction to the Ancient Evidence* (Cambridge: William B. Eerdmans Publishing, 2000), s. 32-33; Stephen Benko, “Edict of Claudius of A.D. 49 and the Instigator Chrestus,” *Theologische Zeitschrift* c. 25 (1969), s. 406-418.

dönüştürmesinden kaynaklanmaktadır ve bu yanlış, konu hakkında yaşanan fikir ayrılıklarının da etkisiyle günümüze değin tekrarlanagelmıştır.¹⁰²

Suetonius'un yanlış yorumlanmasına yol açan, isim benzerliğinden doğan bu çelişki, göreceli bir tezle Tacitus'ta da karşımıza çıkar. *Annales*'in on bir ila on altıncı ciltlerinin günümüze ulaşan en erken tarihli el yazması, on birinci yüzyılın ortalarında istinsah edildiği zannedilen *Codex Mediceus*'tur ve orijinal metne erişmemiz şuan için mümkün olmadığından, aslına en yakın kopyanın bu olduğunu kabullenmek durumunda kalırız.¹⁰³ Gelgelelim kopyada, Tacitus'un incelemekte olduğumuz 44. pasajında yer alan "Christianos" ifadesindeki ilk "i" harfinden sonra neredeyse bir harflik bir boşluk bırakılmıştır ve bu anomali, dikkatli bir inceleyici olduğu anlaşılan Andresen'in gözünden kaçmaz; Andresen, 1902'de yayımladığı bir çalışmada, bu boşluğun "e" harfinin silinip yerine "i" yazılmasıyla oluştuğunu savunuyordu ki metnin ultraviyole fotoğrafları da onun bu savını doğrular niteliktedir.¹⁰⁴ Bu, belki basitçe müstensih'in yazım hatası yapıp hatasını sonradan düzelttiğini gösteriyor olabilirdi, tabii eğer Suetonius da Chrestus adında bir adamdan bahsediyor olmasaydı. Konu hakkında en bildik değerlendirmelerden birini yapan Fuchs'a göre, Suetonius'un sözünü ettiği kişi İsa olsun ya da olmasın, Chrestus adı Romalıların büyük çoğunluğunca işitilmiş olmalıydı; şu vaziyette Yahudiler arasından yayılan bu dinin mensuplarına Chrestiani denmesi de şaşırtıcı sayılmazdı, anlaşılan o ki Tacitus da tabirin anlaşılması için kendisinin de belirttiği üzere halk dilinde alışkın olunan şeklini kullanmış, müstensihse onun verdiği bu anlamı bozmaksızın kendi yaşadığı dönemin diline uyarlamıştı.¹⁰⁵ Fuchs böyle düşünüyordu düşünmesine ama onun bu düşüncesi, Suetonius'ta da rastlaştığımızla aynı tezatı içinde barındırıyordu; madem Tacitus, orijinal metinde "Chrestiano" ifadesini kullanmıştı, o halde niçin İsa'dan söz ederken "Chrestus" değil de

102 Oros. 7.15.

103 L. D. Reynolds, ed. *Texts and Transmission. A Survey of the Latin Classics* (Oxford: Clarendon Press, 1983), s. 407.

104 Erik Zara, "The Chrestianos Issue in Tacitus Reinvestigated," <http://www.textexcavation.com/documents/zaratacituschrestianos.pdf> [Erişim 10 Kasım 2021]; Georg Andresen, Hermann August Friedrich Heller, Wilhelm Hirschfelder, Franz Harder, Hans Draheim ve Hermann Noh, haz. *Wochenschrift für klassische Philologie* c. 19 (1902), s. 780.

105 Harald Fuchs, "Tacitus über die Christen," *Vigiliae Christianae* c. 4, S. 2 (1950), s. 71-72.

“Christus” yazmıştı? İşte burada asıl ilgi çekici olan kısım, bizim gibi bu tezatlığı yadsınamaz bulan Carrier ile evveliyatında Koestermann tarafından öne sürülen bir fikirdir; buna göre Tacitus, günümüzde eserinin kayıp kısımlarını oluşturan Claudius’un erken saltanatını ele alırken, Suetonius’un Chrestus’unu da anlatıyor olmalıydı, hatta pasajda zulme uğradıklarını yazdığı grup, Hristiyanlar olmayabilirdi bile. Carrier, savına şu açıklamayı getirir; Tacitus gerçekte bu pasajı, Yahudi isyancı Chrestus’un yandaşlarını kastederek yazmıştır ve Nero tarafından zulme uğrayanlar da onlardır fakat bu anlatıdan kendilerine pay çıkarmak isteyen Hristiyanlar, çok erken bir dönemde anlatıyı tahrif ederek “Chrestus” olması gereken adı “Christus” şeklinde değiştirmişlerdir, hatta bu kişinin Tiberius’un saltanatı sırasında *procurator* Pontius Pilatus’un emriyle infaz edildiğini yazan kısım, metne bütünüyle sonradan eklenmiş dahi olabilir.¹⁰⁶ Meseleye çok daha farklı bir pencereden yaklaşan Laupot ise dördüncü yüzyıl Hristiyan tarihçisi Sulpicius Severus’un, Tacitus’un fragmanı olduğu düşünülen bir pasajından hareketle, “Christiani” tabirinden kastedilenin bugün algıladığımız Hristiyanlar değil, Roma’ya karşı isyan eden Yahudiler olduğunu ileri sürer.¹⁰⁷ Aslına bakılırsa bizce bu, Carrier’inkinden bir nebze daha makul bir seçenektir; fakat yine de biz, her ne kadar başta Carrier’inki olmak üzere bu savları fazlaca radikal buluyor ve tümünden katılmıyor olsak da bu konuda irdeleme gereksinimi duyduğumuz hususlar olduğunu inkâr edemeyiz. Nitekim Carrier’in fikrine karşı bir çeşit antitez sunan Blom, argüman olarak Nero’nun zulmünden bahseden diğer müellifleri öne sürer fakat bizce bunlar, yeterli bir kanıt oluşturmaktan ve sağlanmaktan uzaktırlar.¹⁰⁸

Bu hususta en erken modern değerlendirmelerden birini yapan ve belki istemsizce de olsa algıların bu yönde şekillenmesine neden olan Gibbon’a sorulursa, Tacitus’un kendine has üslup ve biçemi, taklit veya tahrif edilmesini namümkün kılmış

106 Richard Carrier, “The Prospect of a Christian Interpolation in Tacitus, *Annals* 15.44,” *Vigiliae Christianae* c. 68 (2014), s. 273-274. Koestermann için ayrıca bkz. Erich Koestermann, “Ein folgenschwerer Irrtum des Tacitus (*Ann.* 15, 44, 2ff.),” *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* c. 16, S. 4 (1967), s. 456-469.

107 Bkz. Eric Laupot, “Tacitus’ Fragment 2: The Anti-Roman Movement of the “Christiani” and the Nazoreans,” *Vigiliae Christianae* c. 54, S. 3 (2000), s. 233-247; Sulp. Sev. *Chron.* 2.30.6-7.

108 Bkz. Willem J. C. Blom, “Why the Testimonium Taciteum Is Authentic: A Response to Carrier,” *Vigiliae Christianae* c. 73 (2019), s. 564-581.

olmalıydı. Gibbon, onun Hristiyanlar hakkında detaylara yer vermemesini, yağını yaşadığı sırada henüz çocukluk çağında olup eserini yaklaşık altmış seneyi müteakiben kaleme almasına ve bununla ilintili olarak yazdıklarının çoğunun, edindiği duyumlara dayanıyor oluşuna bağlıyordu; hatta Tacitus, bu bilgi eksikliğini bilinçli olarak yaratmış ve okuyucularından bulmacadaki boşlukları kendi kendilerine doldurmalarını beklemiş bile olabilirdi.¹⁰⁹ Farkedileceği üzere Gibbon, açıklamasını sağlam bir temele oturtmamıştır ve onun bakış açısında, kapatmamız gereken gedikler olduğu açıktır. Chrestus meselesini bir kenara bırakacak olursak, ki bizce bu günlük hayatta hepimizin başına gelebilecek bir yazım yanlışından sonra yapılan basit bir düzeltiden ibarettir, Tacitus'un pasajının sorgulamamız gereken bir diğer öznesi, Tiberius döneminde görev yapmış olan *procurator* Pontius Pilatus'tur. Pilatus'un tarihi bir şahsiyet olduğuna şüphe yoktur, zira o yalnızca İncillerde değil iki Yahudi kaynakta, İskenderiyeli Philo ile Iosephus'ta da Iudaea'da görevli Romalı bir üst düzey memur olarak belirir ve yazılanlardan, Yahudi halkıyla pek de sıcak ilişkiler kuramadığını anlamak mümkündür.¹¹⁰ Şu halde bizim Testimonium Taciteum'un Pilatus'uyla alakalı sorgulamamız lazım gelen nokta, Tacitus'un verdiği bilgilerin tutarlılığıdır. Iosephus, Bellum Iudaicum'da Tacitus'la örtüşecek şekilde onun bir *procurator* olduğunu yazarken, *Antiquitates Iudaicae*'da ise Iudaea hegemonu olduğunu yazar; hegemon dan kastın bir çeşit yönetici olduğu belirgindir ancak bu yönetici kesinkes bir *procurator* mudur, tartışılabilir.¹¹¹ Her şeyden önce, bir *procurator*un Tiberius dönemindeki vasfı neydi yahut yetkilerinin sınırı nereye

109 Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* c. 1, çev. Asım Baltacıgil, (İstanbul: BFS Yayınları, 1987), s. 540-542.

110 Pilatus'tan bahseden ilk müellif olan Philo, onu rüşvetçi, yargısız infazcı, acımasız bir adam olarak tanıtmakla beraber İsa'dan yahut Hristiyanlıktan hiç söz etmezken Iosephus, bugün çoğunluğun tahrif edildiğine inandığı ve Tacitus'unkine benzer biçimde *Testimonium Flavianum* olarak bilinen pasajında ondan İsa'nın azmettiricisi olarak bahseder, Philo için bkz. Philo. *Leg.* 299-304; *Testimonium Flavianum* için bkz. Ioseph. *AI.* 18.63-64. Ayrıca bkz. Christian Gers-Uphaus, "The Figure of Pontius Pilate in Iosephus Compared with Philo and the Gospel of John," *Religions* c. 11, S. 65 (2020) ve Helen K. Bond, *Pontius Pilate in History and Interpretation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004). Kaldı ki hakikatte İsa'nın azmettiricisi değilse bile Iudaea'daki görevi sırasında basılan sikkelerde, öncelleri Yahudilerin dini hassasiyetlerinden ötürü pagan sembol ve betimlerinden uzak durmuş olmalarına rağmen Pilatus'un bu tür bir çekincesi olmadığı ve bu konuda özverisizliği gözlenebilir, bkz. Mark D. Smith, *The Final Days of Jesus: The Thrill of Defeat, The Agony of Victory* (Cambridge: The Lutterworth Press, 2018), s. 40-41.

111 Ioseph. *BI.* 2.9.2.

varmaktaydı? Ne ilginçtir ki bu sorunun cevabını bize yine yeniden Tacitus verir, üstelik kendiyle epeyce çelişerek. Kısaca açıklamak gerekirse *principatus* rejimiyle beraber ortaya çıkan *procuratorluk*, başlangıçta bir eyaletin mali işlerinden sorumlu tutulan bir memurluktu ve sonraları bir *praefectus* ya da *proconsul* gibi hareket etmeye, yönetimde söz sahibi olmaya doğru evrilmişti.¹¹² Ne var ki Tacitus'un aktardığına göre bu evrilme, Tiberius'un saltanatından veya başka bir deyişle Pilatus'un Iudaea'daki on senelik hizmetinden ileriki bir tarihte, imparator Claudius'un *procurator*ları idare ve yargı alanında birer otorite olarak tanınmasıyla ve Iudaea'nın denetimini onlara bırakmasıyla gerçekleşmişti.¹¹³ Pilatus'un rütbesine ilişkin çelişki, bununla da sınırlı kalmadı, nitekim 1961'de İsrail'de bulunan ve Pilatus'un adıyla anılan bir yazıtta onun, Tiberius döneminde Iudaea *procuratoru* değil, *praefectus* olduğu yazıyordu.¹¹⁴ Tacitus böyle bir hatayı nasıl yapmış olabilir? Bu soruya cevaben pekala anakronizm deyip geçebiliriz fakat ortaya atılan birtakım fikirleri görmezden gelemeyiz. Pilatus yazıtının bulunmasından hemen bir yıl sonra yazıt hakkında kısa bir makale yazan Vardaman, hem Tacitus'un hem Iosephus'un *procurator* sıfatını kullanmasından yola çıkarak Pilatus'un hayatının en azından belirli bir döneminde *procuratorluk* yapmış olduğunu, yapmamışsa bile *procurator* ile *praefectus* kavramları arasındaki ayrımın Augustus zamanından sonra ortadan kalktığını ve dolayısıyla birbirlerinin yerine kullanılmış olabileceklerini, Lifshitz ise yer yer tahrip olan yazıtın orijinalinde iki unvanın birden kullanılmış olabileceğini öne sürmüştür.¹¹⁵ Bununla beraber en dikkat çekici fikir, hiç kuşkusuz pasajdaki bu çelişik unvanı, Hristiyanların metin üzerindeki tahriflerinin bir işareti olarak değerlendiren Yelnitsky'ye aittir.¹¹⁶ Bu fikir ilk bakışta mantığa uygun görünebilir zira Tacitus gibi senelerce devletin farklı kademelerinde hizmet vermiş bir kişinin bu iki unvanı birbirine karıştırması pek de olağan sayılmaz; ne var ki yalnız Iosephus'un

112 "Procurator," *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/procurator> [Erişim 19 Kasım 2021].

113 Tac. *Ann.* 12.60; Tac. *Hist.* 5.9.

114 Joan E. Taylor, "Pontius Pilate and the Imperial Cult in Roman Judaea," *New Testament Studies* c. 52, S. 4 (2006), s. 564-565.

115 Jerry Vardaman, "A New Inscription Which Mentions Pilate as 'Prefect'," *Journal of Biblical Literature* c. 81, S. 1 (1962), s. 71; Baruch Lifshitz, "Inscriptions latines de Césarée en Palestine," *Latomus* c. 21, S. 1 (1962), s. 149-50.

116 L. A. Yelnitsky, "Kesarijskaja nadpis' Pontija Pilata i ee istoričeskoe značenie," *Vestnik Drevnej Istorii* c. 93 (1965), s. 142-146.

değil, Pilatus'un adının geçtiği en erken tarihli kaynak olan Philo'nun da ondan *procurator* olarak bahsetmesi bizce görmezden gelinmemeli ve Pilatus'un Iudaea'da farklı zamanlarda bu iki görevi de üstlenmiş olması, daha makul bir seçenek olarak kabul edilmelidir.

Anlatının teorik kısmını şimdilik bir kenara bırakıp pratiğe bakarsak, Nero'nun sözümona mezaliminin gerçekleşebilmesi için Roma'da hatırı sayılır sayıda Hristiyan olması lazımdır, zaten Tacitus da yapılan ihbarların neticesi olarak muazzam çoklukta insanın öldürüldüğünü yazmıştır. Acaba yangının yaşandığı 64 yılında, ortaya çıkmalı ancak otuz sene geçmişken Hristiyanlığın Roma'da kendine belirgin bir taraftar kitlesi bulmuş olması mümkün müdür? Neden olmasın, hele ki Paulus ile Petrus gibi iki yılmaz misyonerin yaşadığı bir devirde. Bu durumda Tacitus hiç de yanılmış değildir, salt Paulus'un Romalılara mektubu bile, yeni dinin Roma'da filizlendiğinin müthiş bir örneğidir; keza mektubunu sonlandırıp Roma'da yaşayan dindaşlarına selamlarını iletirken Paulus, şahsen tanıdığı yirmi beş kişinin adlarını sıralar, adlarını anmadan topluca "kardeşlerim" diye hitap ettiği Hristiyanların sayısıysa meçhuldür ki bunların çok daha fazla oldukları ve dolayısıyla Roma'da kayda değer ölçekte bir Hristiyan topluluğunun varlığı öngörülebilir.¹¹⁷ Peki Roma'daki Hristiyan topluluğu, hangi etnik grupları bünyesinde barındırmaktaydı? Paulus'un mektubunun bir bölümünde doğrudan Yahudilere seslenmesi ve onları eleştirmesi göze çarpar; Yahudilerin, Hristiyanlığın özellikle yayılım evresindeki rolleri elbette çok mühimdir ama bu demek değildir ki sadece Yahudiler, Hristiyanlığı seçmişler ve pagan kültürden gelen halklar, bu seçilimin dışında kalmışlardır.¹¹⁸ Aksine, eğer daha evvel bahsettiğimiz Claudius'un olasılıkla 49 yılında Yahudileri Roma'dan kovduğu iddiası doğruysa, geçen on beş sene içerisinde geri gelenler olsa dahi şehirdeki Yahudi nüfusunun azalmış olması lazımdır ve hal böyleyken Roma'daki Hristiyanların bir kısmını seçkinlerin değilse bile proleter paganların meydana getirmiş olmaları, en başta kabul edilmesi gereken bir ihtimaldir. Fakat burada unutulmamalıdır ki, sayıları ne olursa olsun bu yeni dini

117 Birgit van der Lans ve Jan N. Bremmer, "Tacitus and the Persecution of the Christians: An Invention of Tradition?," *Eirene: Studia Graeca et Latina* c. 53, S. 1-2 (2017), s. 303; Rom. 15-16.

118 Bkz. Rom. 2:17'den itibaren.

grup dışı kapalı olmalıydı ve dini paylaşım ve ritüeller, grup üyelerinin belirledikleri evlerde, görece gizlilikle yürütülmüştü.¹¹⁹

Görece, çünkü Tacitus ile Suetonius'un yazdıklarından yola çıkarak Nero tarafından bir Hristiyan takibatı gerçekleştirildiğini varsayarsak, şehirdeki Hristiyan nüfusun eylemleri, imparatorun kulağına gidecek ve bu konuda harekete geçmesine sebep olacak kadar dikkat çekmiş demektir. Nero'nun Hristiyanlardan nasıl haberdar olmuş olabileceğiyle ilgili kapsamlı bir makale kaleme alan Gray-Fow, bize seçenekleri tek tek açıklayarak sunar; ilk olasılık, Suetonius'un sözünü ettiği Chrestus'un İsa olduğu fikri üzerinde temellenir, sözümona Nero, Hristiyanlara dair ilk duyumunu Yahudilerin sürgün edilmesi hadisesinde almış olabilirdi, fakat önceden belirttiğimiz üzere biz Chrestus'u Hristiyanlıkla bağdaştırmanın mümkün olmadığına inanıyoruz. İkinci olasılık, Nero'nun saray eşrafından bir kimse tarafından, Hristiyanların varlığı konusunda bilgilendirilmiş olmasıdır, ki bizce bu çok daha muhtemeldir. Nitekim Philippi'deki cemaate hitaben yazdığı mektupta Paulus, kutsalların, özellikle de Caesar'ın hane halkından olanların kendilerine selamlarını ilettiğini belirtir; şu halde, sarayda halihazırda bir grup Hristiyan bulunduğunu ve bu grubun, gelişen dinamiklerde etkili olduğunu savunabiliriz.¹²⁰

Öncelikli olarak Nero'nun özel öğretmenlerine odaklanan Gray-Fow, bunlardan Berylus'un, Chaeremon'un veya en nihayetinde daha evvel de bahsini ettiğimiz genç Seneca'nın bir anti-semitist olabileceği ve genç imparatoru Hristiyanlara karşı kıskırtmış olabileceği ihtimali üzerinde durur, ki bu isimler içerisinde günümüze kadar en büyük tartışma konusunu oluşturan ve bizim de üzerine eğilmeyi gerekli gördüğümüz, Seneca'dır.¹²¹ Seneca'nın Paulus'la ve dolaylı yoldan Hristiyanlarla ilişkisi olduğuna dair türlü iddialarla karşılaşırız; bunlar arasında en çok bilineni, ikilinin mektup arkadaşlığı ettiği ve belki Hristiyan öğretisindeki Stoacı etkinin de bu arkadaşlığa dayandığı iddiasıdır ancak bu iddianın neredeyse hiçbir geçerliliği

119 Örneğin mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Roma'daki Hristiyanlar, Aquila ile Priscilla'nın evinde buluşmaktaydılar, bkz. Rom. 16.3. Erken dönem Hristiyanlığında evlerin ibadethane işlevi hakkında ayrıca bkz. Floyd V. Filson, "The Significance of the Early House Churches," *Journal of Biblical Literature* c. 58, S. 2 (1939), s. 105-112.

120 Phil. 4:21.

121 Michael J. G. Gray-Fow, "Why the Christians? Nero and the Great Fire," *Latomus* c. 57, S. 3 (1998), s. 596-597.

yoktur, zira Seneca'nın Hristiyan yazarlar arasında ancak ikinci yüzyılla beraber popülerlik kazanmaya başladığı görülmektedir; nitekim bu popülaritenin ilk örneğini oluşturan Tertullianus, ondan sadece “bizden biri” diye söz etmekle kalmaz,¹²² aynı zamanda dinsiz gördüğü paganlara hitap ederek, hayranı oldukları Seneca'nın adından da anlaşılabileceği üzere batıl inançları ele alan ve ne yazık ki günümüze dek ulaşmayan eseri *De Superstitione*'de onlara, kendisinden daha fena şekilde davrandığını söyler.¹²³ Şayet Tertullianus'un bu açıklaması gerçekleri yansıtıyorsa, Seneca'nın *De Superstitione*'sinde pagan karşıtı bir tutum sergilediği varsayılabilir, öte yandan bizce Tertullianus'un kurgusunda Seneca'nın aslında Hristiyanlığa yakınlık duyduğu alt metni olduğu ve onun, Stoacıların ilgisini Hristiyanlığa çekmeyi amaçladığı açıktır. *De Superstitione*'nin günümüze ulaşan yegâne fragmanları, dördüncü yüzyıl sonu ile beşinci yüzyıl başında yazan Hristiyan piskopos Augustinus tarafından aktarılmaktadır; söz konusu fragmanlarda Hristiyanlık bahsi açılmamakla birlikte paganlara bir eleştiri getirildiği doğrudur, ne var ki bizce bu eleştiri, inancın özünden ziyade algılanış ve uygulanış biçimindeki mantıksızlıklara, tanrıların insansılaştırılmasına, örneğin tanrılar ve insanlar arasında romantik ilişkiler yaşanabileceği inancına, tanrı heykellerinin süslenmesine, davalarda tanrılara izahat verilmesine yahut sanatçıların sanatlarını tanrıların huzurunda icra etme heveslerine yöneliktir ve buradan hareketle Seneca'nın Hristiyanlığa karşı herhangi bir sempati beslediği çıkarımında bulunmak, son derece yanlış olacaktır.¹²⁴ Yine de Tertullianus'un bu tavrının, geç antik devir Hristiyan dünyasında Seneca'ya dair olumlu bir izlenimin ilk sürgünlerini yarattığını söylememiz mümkündür zira ilerleyen asırda Lactantius da Tertullianus'a benzer biçimde Seneca'yı “gerçek bir Tanrı tanır” olarak tanımlamış ve çevresinde ona İncil'i öğreten biri olmuş olsaydı Seneca'nın Hristiyanlığı benimseyeceğini varsaymıştır.¹²⁵

Tesadüfe bakın ki Lactantius'tan kısa süre sonra, yukarıda bahsini ettiğimiz, sekiz tanesi Seneca'ya, altı tanesiye Paulus'a atfedilen Latince kaleme alınmış on dört

122 Tert. *De anim.* 20.3.

123 Tert. *Apol.* 12.26.

124 Jörg Rüpke, *Religious Deviance in the Roman World: Superstition or Individuality?*, çev. David M. B. Richardson, (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), s. 49; Sen. *Superst.* (August. *De civ. D.* 6.10).

125 Lactant. *Div. inst.* 6.24.14.

mektup ortaya çıkar. Bu mektuplaşmadan bahsettiğini bildiğimiz ilk yazar, dördüncü yüzyılda yazan Hieronymus'tur; hemen hepsi Hristiyan yahut Hristiyanlıkla ilişkili olan yazarların yaşamlarını konu edindiği *De Viris Illustribus* adlı eserinde Seneca'ya da yer veren Hieronymus, Paulus ile pek çok insan tarafından okunan yazışmaları olmasa, Seneca'yı azizler kategorisine sokmayacağını belirtir ve onun, daha Nero'nun danışmanı ve zamanın en güçlü adamlarından biri olduğu halde halkı arasında, Paulus'un Hristiyanlar arasında sahip olduğu konumu elde etmek istediğinden dem vurur.¹²⁶ Hieronymus'un ardından Augustinus da mektuplara atıfta bulunmasına karşın aslında bunların sahil olmadıkları zaten gayet açıktır, keza bizce Hieronymus'un öncellerinin mektupların içeriği bir yana, böyle bir mektuplaşmanın gerçekleştiğinden dahi bahsetmeyişleri ve üstelik Hieronymus'tan hepi topu yüz sene önce yazmış olan Lactantius'un, etrafında kendisine İncil'i ve dolayısıyla hakiki dini tanıtabak bir kimse olsaydı Seneca'nın da Hristiyan olabileceğini düşünmesi bile mektupların sahte olduklarını kanıtlamaya yetecektir. Gerçi bugün çoğunluk tarafından en erken dördüncü yüzyıla tarihlendirilebilecekleri kabul edilmekteyse de bu mektupların orijinallığı, uzun müddet sorgulanmamıştır.¹²⁷ Bu durumda elbette Paulus'un Hristiyanlık anlayışında göze çarpan Stoacı esinlenmeler, hatta belki Hristiyan perspektifinden bakıldığında Seneca'nın Stoacılık anlayışında göze çarpan sözümona Hristiyan esinlenmeler ve ileri bir tarihte yazıldığı için gayet doğal olarak gerçeklikle tutarlı görünen bilgiler de etkili olmalıdır. Bu sözde mektupların içerisinde bizce en ilginç olanı, güya Seneca'nın Paulus'a yazdığı, yedinci mektuptur; sözde Seneca, bu mektupta Paulus'a imparator Nero'nun onun Hristiyan cemaatlerine yazdığı mektuplardan hayli etkilendiğini, temel eğitimden dahi yoksun bir adamın böylesi kavramlara hakim olabilmesine şaşıtığını ve kendisinin de ona cevaben, Tanrı'nın kimi zaman konuşmak için masum insanları kullandığını yazar.¹²⁸ Mektupların yazarının Hristiyanlarca ilk zalim olarak nitelendirilen Nero'yu nasıl olup da bir Hristiyan sempatizanına dönüştürmeyi hedefleyebildiği, oldukça merak uyandırıcı bir sorundur. Sonuçta Seneca, gerek düşünce yapısı ve idealize ettiği din

126 Matthias Laarmann, "Seneca the Philosopher," *Brill's Companion to Seneca*, ed. Gregor Damschen, Andreas Heil (Leiden: Brill, 2014), s. 54; Hieron. *De vir. ill.* 12.

127 Harry M. Hine, "Seneca and Paul: The First Two Thousand Years," *Paul and Seneca in Dialogue*, ed. Joey Dodson ve David Briones (Leiden: Brill, 2017), s. 26-27.

128 Ep. Paul. Sen. 7.

şekli, gerek mevzubahis iddialar, gerekse ilk Hristiyanlara yapılan mezalimin faili olarak gösterilen Nero tarafından intihara zorlanması yüzünden Hristiyan toplumunca giderek kahramanlaştırılmış, öyle ki adeta bir Hristiyan aziz prototipi halini almıştır.¹²⁹ Bunca reddettiğimiz önermeden sonra, şu soruyu soralım; Seneca ile Paulus'un gerçekten de tanış olmaları imkânsız mıdır? Hayır, değildir. Hatta Elçilerin İşleri'nde aktarılan bir hikâyeye bakılırsa Paulus, Korinthos'ta bulunduğu sırada kendisine aleyhtar olan Yahudiler tarafından, Seneca'nın o dönem Achaia eyaletinde *proconsul* olarak görev yapmakta olan kardeşi Lucius Iunius Gallio'nun huzurunda mahkemeye çıkarılmış fakat Gallio, onlara bu öğreti mevzusunu kendi işlerinde çözmeleri gerektiğini söyleyerek davaya bakmayı reddetmişti.¹³⁰ Bu hikâyenin gerçekliğinden şüphe duymak için elimizde makul bir sebep yoktur zira Gallio, 51 yılında hakikaten de Achaia *proconsulluğu* görevini üstlenmiştir.¹³¹ Bundan sonra 55 yılında *consul* olan Gallio'nun Roma'ya geri döndüğünü, imparatora ve onun maiyetine yakın olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, imparatoru Hristiyanların varlığından haberdar edenin o olabileceği ihtimali karşımıza çıkar.¹³² Bununla beraber Elçilerin İşleri'nde aktarıldığı kadarıyla Gallio, Hristiyan öğretilerine pek de ilgili görünmemektedir, dolayısıyla bizce işbu köprü vazifesini üstlenen kişinin o olması ihtimali, görece düşüktür.

Saraya yakın kimselerden, Nero'ya Hristiyanlar hakkında malumat vermiş olabilecek bir diğeri, imparator Claudius'un sadık azatlı kölelerinden biri ve aynı zamanda özel sekreteri de olan Narcissus'tur. Paulus'un Romalılara mektubunda yine Narcissus isimli bir şahsın hane halkındaki Hristiyanlara selamlarını göndermesi bu savı güçlendirmiş olsa da bahsi geçen mektup yaklaşık 57 ila 58 yıllarında kaleme alınmışken Narcissus, 54 yılında hayatını yitirmiştir ve dolayısıyla sözü geçenle aynı

129 Simon Perry, "Seneca and Jesus," <https://www.robinson.cam.ac.uk/college-life/chapel/sermons/jesus-and-philosophers/seneca-and-jesus> [Erişim 8 Nisan 2022].

130 Elç. 18:12-17. Ayrıntılı bir inceleme için ayrıca bkz. Bruce W. Winter, "Gallio's Ruling on the Legal Status of Early Christianity (Acts 18:14-15)," *Tyndale Bulletin* c. 50, S. 2 (1999), s. 213-224.

131 Delphoi veya diğer bir adıyla Gallio Yazıtı olarak bilinen yazıtta imparator Claudius, Gallio'yu hem bir dostu hem de *proconsulu* olarak nitelendirir, bkz. IG, VII, 1676; SIG, II, 801d.

132 Miriam T. Griffin, *Nero: the End of the Dynasty* (New York: Routledge, 2001), s. 78.

kişi olması olanaksızdır.¹³³ Fakat aralarında Narcissus olsun ya da olmasın, her halükarda saray çevresinde farklı sınıflardan Hristiyanlar olduğu ortadadır. Bizce bunlardan biri olması en muhtemel görünen kişi, ilerleyen sayfalarda Polonyalı romancı Sienkiewicz'in kült eseri *Quo Vadis*'i incelerken de adını anacağımız Pomponia Graecina sayılabilir. Aristokrat bir aileden gelen Pomponia, Iulius-Claudius hanedanının üyeleriyle aynı kanı taşıyordu ve imparator Tiberius'un torunu Iulia Livia'yla yakın bir ilişki içindeydi. Britannia fatihi olarak tanınan ve eyaletin ilk valisi de olan eşi Aulus Plautius Silvanus ise, Claudius'un imparator olmadan önceki ilk eşi Plautia Urgulanilla ile akraba olması dolayısıyla sarayla bir şekilde bağlantılıydı.¹³⁴ Tacitus, onun hakkında şöyle yazar;

Seçkin bir hanım, (Britonlar üzerindeki etkisinden daha evvel de bahsettiğim) Aulus Plautius ile evli olan Pomponia Graecina, yabancı bir boş inanca bağlı olmakla itham edilmiş ve kocası tarafından yargılanmaya bırakılmıştı. Plautius, [bu itham] onun resmi konumu ve itibarıyla ilişkili olduğundan, hısımlarının huzurunda bir soruşturma yürütmenin kadim usulüne uydu ve onun masumiyetini ilan etti. (Pomponia, bitmez tükenmez bir kederle dolu, uzun bir yaşam sürdü. Nitekim Drusus'un kızı Iulia, Messalina'nın entrikaları yüzünden öldürüldükten sonra kırk yılını sadece yas kıyafetleri giyerek yaşadı ve yüreği hep buruk kaldı. Bu, Claudius'un saltanatı sırasında cezasız kaldı ve sonradan, onun ihtişamına erişti.)¹³⁵

57 yılında gerçekleşen bu olayda, Pomponia'nın bağlı olmakla suçlandığı boş inancın Hristiyanlık olduğu fikri öne sürülebilir. Nitekim Tacitus, bu inanç için, tıpkı Hristiyanlık bahsini açtığında olduğu gibi *superstitio* tabirini kullanmıştır. Kaldı ki Hristiyanlık için bu tabirin kullanıldığına yalnız Tacitus'ta değil, Suetonius'ta ve genç Plinius'ta da tanıklık ederiz.¹³⁶ Bizce buradan hareketle “boş inanç” kavramının, paganlarca Hristiyanlığı tanımlamanın kısa ve özentsiz bir yolu haline geldiği ve belki iki tabirin, anlam bakımından iç içe geçmiş oldukları bile söylenebilir. Pomponia'nın, uzak bir akrabası ve dostu olan Iulia'nın yasını kırk sene boyunca tutması da hayli ilginç bir detaydır ki aslında onun, pekala farklı inancının getirdiği bir gereklilikten ötürü matem havasına bürünmüş ve çevresince yanlış yorumlanmış olabileceği de düşünülmektedir. Lamp'a göre Hristiyanların kendilerini dış dünyadan

133 Michael J. G. Gray-Fow, “Why the Christians? Nero and the Great Fire,” *Latomus* c. 57, S. 3 (1998), s. 596-597.

134 Vasily Rudich, *Political Dissidence under Nero: The Price of Dissimulation* (Londra: Routledge, 2005), s. 22.

135 Tac. *Ann.* 13.32.

136 Bkz. Suet. *Ner.* 16; Plin. *Ep.* 10.96.

soyutlayarak bir tür nekahet dönemine girmeleri de bunda etkindir.¹³⁷ Lamp'ın bu görüşüne biz de katılmakla beraber, meselede Tacitus'un es geçtiği ayrıntılar olduğunu ve bunların olayları çok farklı yönlerle sevk edebileceğini zannediyoruz. Mesela Suetonius, Nero'nun çevresindeki insanlara yaptığı mezalimi sıralarken, Pomponia Graecina'nın oğlu olması ihtimali bulunan Aulus Plautius isimli bir gençten bahseder; sözümona bu gencin, Nero'nun annesi Agrippina ile bir gönül ilişkisi vardır ve Agrippina, aşığını imparatorluk tahtı için yüreklendirmiştir; durumdan haberdar olan Nero, genç Plautius'a oral yolla tecavüz ettikten sonra onu öldürür.¹³⁸ Herhangi başka bir tarihçi bu olay hakkında yazmadığından, olayın gerçekliğini saptamak mümkün değildir ama ihtimal, her zaman vardır; şu halde eğer Pomponia evladını, hele ki bu denli onur kırıcı bir biçimde kaybettiye bu kayıp, elbette onun bitmek bilmez yasının asıl muhtemel sebebi olacaktır. Suetonius, olayı belirli bir bağlama oturtmadığı için kesin bir tarihlendirme yapma şansımız yoksa da kabaca bir tahmin yürütmeye çalışacak olursak olayın, Agrippina ile Nero'nun arası açıldıktan, yani bir bakıma Nero'nun ikinci eşi Poppaea Sabina ile ilişkisinin başladığı takribi 56-57 yılından sonra ve yine Nero'nun, Poppaea ile evlenebilmek için Agrippina'yı öldürttüğü 59 yılından önce bir aralıkta vuku bulması gerekecektir; bu tarihlendirme, Pomponia'nın yargılandığı tarihle uyusmaktadır. Gray-Fow, Pomponia'ya yöneltilen suçlamaların asıl hedefinin, onun Claudius'un hamiliğindeki eşi Plautius olabileceğini öne sürer.¹³⁹ Benzer bir bağlamda biz de bu oğul meselesini göz önüne alabiliriz, zira ailenin imparator ile böyle bir geçmişi vardıysa, düşmanlık da kaçınılmazdır ve Pomponia, bir tür iftiranın kurbanı olmuş olabilir. Fakat bugün hâlâ Pomponia'nın Hristiyan olup olmadığını tartışmamızın tek nedeni, Tacitus'un yukarıda alıntılarığımız pasajı değildir; zira De Rosi'nin 1849'da Roma'da Callistus yer altı mezarları olarak da bilinen mezar kompleksini yeniden keşfetmesi, Pomponia hakkında yeni spekülasyonlara yol açacak verilerin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Bunların biri, Pomponia'nın soyundan geldiği düşünülen Pomponius Grekeinos adlı bir kişinin üçüncü yüzyılın başlarına tarihlendirilen mezarı, diğeri ise

137 Peter Lampe, *From Paul to Valentinus, Christians at Rome in the First Two Centuries*, çev. Michael Steinhauser (Minneapolis: Fortress Press, 2003), s.196-197.

138 Suet. *Ner.* 35.

139 Michael J. G. Gray-Fow, "Pomponia Graecina: How Could She Have Heard About Christians and What Did 'Christian' Mean?" *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* c. 16 (2020), s. 76.

Roma’da Paulus ile Petrus’un müridi olduğuna ve şehit olmalarının ardından onların bedenlerini gömdüğüne inanılan azize Lucina’nın mezarıdır ve Lucina’nın, esasen Pomponia’nın vaftiz adı olduğu ileri sürülür.¹⁴⁰ Ne var ki biz, Pomponia’nın Hristiyan olması ihtimaline sıcak baktığımız halde kabul etmemiz gerekir ki bunlar, gerçeklikten uzak önermelerdir ve ne doğrulukları ne de yanlışlıkları kanıtlanabilir.

Nitekim Pomponia’nın Hristiyan apokrif anlatılarında yer alan azize Lucina ile aynı kişi olduğunu varsaysak bile, arka planda çok daha temel ve aşılamaz bir problem; Paulus ile Petrus’un Roma’daki varlıkları ve şehitlikleri sorunsal yatmaktadır. Nero’nun Hristiyanlara zulmettiği inancının gerçekliğini reddeden ve hayli ses getiren makalesinde Shaw, bu mevzu üzerinde bilhassa durmuştur, zira ona göre Paulus ile Petrus’un yangından sonra gerçekleştirilen katliamda öldürüldüklerine dair anlatılagelmiş olan hikâyenin doğruluğu kanıtlanabilir neredeyse hiçbir yanı olmadığı gibi, geç antik dönem Hristiyan müelliflerinin sonradan icat ettikleri bariz olan birtakım detaylar vardır; misal Roma’nın ilk piskoposu olarak kabul edilen Petrus’un, tıpkı havarisi olduğu İsa gibi çarmıha gerilerek, Hristiyanlığın adeta bir kurucusu olan Paulus’un ise tıpkı İsa’nın önceli vaftizci Yahya gibi kafasının kesilerek öldürüldüğü iddia edilmiştir ki Shaw, bunların, Hristiyanlığın dönüm noktaları mevzubahis olduğunda bilinçli olarak ortaya atılan suni benzeşmeler olduğunu savunur.¹⁴¹ Bu savında pekala haklıdır da; keza meselenin Romalı-pagan perspektifini bir kenara bırakıp sadece erken dönem Hristiyan yazarların anlatımlarına odaklandığımızda bile çok fazla çelişkiyle ve muğlaklıkla karşılaşırız.

Her şeyden evvel en temel ve çağdaş tarihli Hristiyan metinleri olan İncil ve mektuplarda, bırakın yangından ya da şehitlikten bahsetmeyi, sadece Caesar unvanıyla anılan Nero’nun ismi dahi geçmez. Bu sessizlik, bizde erken Hristiyan tarihinde Nero’nun aslında zannedildiği kadar sivri bir figür olmadığı izlenimini uyandırır. Öyleyse ilerleyen yüzyılda bu değişikliğe yol açan şey nedir? Bu soruya yanıt ararken, öncelikle Petrus ile Paulus’un şehit edildiklerini aktaran ilk kaynak olan ve muhtemelen birinci yüzyılın sonunda yazan Romalı aziz papa Clemens’in

140 Maurice M. Hassett, “Crypt of Lucina,” *Catholic Encyclopedia* c. 9 (The Encyclopedia Press, 1913).

141 Brent D. Shaw, “The Myth of the Neronian Persecution,” *Journal of Roman Studies* (2015), s. 2-4.

Korinthoslulara hitaben kaleme aldığı mektubundaki açıklamayı incelememiz gerekecektir;¹⁴²

Haset ve kıskançlık yüzünden [kilisenin] en muazzam ve doğru direkleri zulme uğradı ve öldürüldü. Meşhur havarileri gözlerimizin önüne getirelim. Petrus, haksız bir kıskançlık yüzünden öyle bir ya da iki tane değil, sayısız çileye katlandı. Sonunda acı çekerek şehit olduğunda, layık olduğu şan, yerine ulaştı. Kıskançlık yüzünden yedi kere esaret altında tutulduktan, kaçmak zorunda kaldıktan ve taşlandıktan sonra Paulus da sürekli sabrının ödülünü aldı. Hem doğuda hem batıda vaaz verdikten sonra tüm dünyaya doğruluğu öğreterek ve batının en uç noktasına gelerek, inancıyla şanlı bir ün kazandı ve *praeffectus*ların emri altında şehit oldu.¹⁴³

Yazdıklarından anlaşılacağı üzere şehitlik meselesinin ana sebebini ısrarla kıskançlığa yoran Clemens, Nero'yu ya da herhangi bir başka kimseyi doğrudan suçlayıp fail olarak göstermez. Nitekim Paulus ile Petrus'un hayat öyküleri için en birincil kaynaklardan birini oluşturan Elçilerin İşleri'ndeki anlatıma bakarak, Clemens'in kıskançlığa vurgu yapması pek de şaşırtıcı sayılmaz çünkü gezileri ve misyonerlik faaliyetleri boyunca şimşekleri üzerine çeken ikilinin başı, bilhassa Yahudilerin kışkırtmaları ve suçlamaları yüzünden Roma hükümetiyle de sık sık derde girmişti.

Vaziyetin birinde Petrus, dönemin Yahudi kralı I. Herodes Agrippa tarafından tutuklatılmış ve onun elinden ancak, sözümona bir meleğin yardımıyla kurtulmayı başarmıştı.¹⁴⁴ Hakeza Paulus'un uzun tutuklanma öyküsünün de Petrus'unkinden aşağı kalır yanı yoktur ve belki bizi farklı noktalara çekerek, sorduğumuz soruların yanıtlarını aramakta bir adım öteye taşıyabilir. Buna göre Paulus Kudüs'te bulunduğu sırada Yahudiler, onu halkı Yahudi törelerine riayet etmemeye teşvik ettiği gerekçesiyle öldürmeye kalkışmışlar, kargaşalığı fark eden Romalı bir komutan,

142 Clemens'in anlatısını Tacitus ile ilişkilendirmeye çalışan bir makale için bkz. Paul Keresztes, "Nero, the Christians and the Jews in Tacitus and Clement of Rome," *Latomus* c. 43, S. 2 (1984), s. 404-413.

143 1 Clem. 5.

144 Elç. 12. Pasajın sonunda kral Herodes'in 44 yılındaki ölümünden söz edilirken onun, yine bir melek tarafından cezalandırıldığı ve kurtların içini kemirmesiyle can verdiği anlatılır; bunun heyli fantastik bir anlatım olduğu doğrudur fakat tümünden yanlış olduğu da düşünülmemelidir, zira Iosephus da onun, karnındaki bir ağrı yüzünden öldüğünden bahseder, şu durumda onun bir çeşit mide-bağırsak hastalığına yakalanmış olduğu varsayılabilir, bkz. Ioseph. *AI*. 19.8.2. Petrus'un hapisneden kaçış hikâyesindeki Homerosçu etkiler için ayrıca bkz. Dennis R. MacDonald, *Does the New Testament Imitate Homer? Four Cases from the Acts of Apostles* (New Haven: Yale University Press, 2003), s. 137-140.

Claudius Lysias, onu kalabalıktan kurtarmıştı. Paulus'un ifadesi alındığı sırada Yahudiler tekrar hiddetlenince Lysias, işin aslını öğrenmek için Paulus'un kamçılanıp sorguya çekilmesini emretmiş, buna karşılık Paulus, henüz davası görülmemiş bir Roma vatandaşının kamçılanmasının yasal olup olmadığını sorarak kendisinin hem doğuştan Roma vatandaşlığına, hatta Tarsus vatandaşlığına da sahip olduğunu söylemişti.¹⁴⁵ Paulus burada, muhtemelen imparator Augustus döneminde çıkarılan *lex Iulia*'da yer alan *provocatio* hakkını kullanmaya niyetlenmiş olmalıydı.¹⁴⁶ Evveliyatında, cumhuriyet döneminde MÖ 449 yılında çıkartılan *lex Valeria Horatia de provocatio* ile çıkarılan bu hak, MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen bir Porcia yasasınca da bir nevi tekrarlanmış ve bir vatandaşın, vatana ihanetle suçlanmadığı müddetçe

145 Elç. 21:27-22:29. Burada bağlamdan kopmadan, Paulus'un hakikaten bir Roma vatandaşı olup olmadığı mevzusuna bir parantez açmak lazım geliyor. Hieronymus'un aktardığına bakılırsa Paulus'un esasen Galilaealı Giskhâlâ kökenli olan ailesi, herhalde kral I. Herodes'in takribi MÖ 4'teki ölümünü takiben çıkan karışıklıkların Publius Quinctilius Varus'un komutanlığında bastırılması sırasında Romalıların, Iudaea'yı tahrip etmelerinin ardından Cilicia'nın merkezi konumunda, Hellenleşmiş bir Anadolu kenti olan Tarsus'a göç etmişti, bkz. Onun bu iki vatandaşlığı da araştırmacılar arasında öteden beridir bir tartışma konusu olsa da biz, en azından Roma vatandaşlığıyla alakalı olumlu teorileri daha makul buluyoruz. Elbette Roma vatandaşlığı, en azından Caracalla'nın saltanatına gelinceye dek bir ayrıcalık sembolü olmayı sürdürmüştü ve Paulus'un yaşadığı birinci yüzyılda değerini hâlâ korumaktaydı. Yine de Roma topraklarında yaşayan yabancı bir kimsenin bu hakka erişmesi, tıpkı bugünün yeşil kartları gibi, imkânsız değildi. Şayet Paulus'un doğuştan Roma vatandaşı olduğu bilgisinin doğru olduğunu varsayarsak bu hakkı babası veya dedesi elde etmiş olmalıdır, burada üç farklı muhtemel senaryo karşımıza çıkar; birinci senaryoya göre aile varlıklardır ve vatandaşlığı, üst düzey memurlara verilen yüklü rüşvetlerle elde etmiştir; ikincisine göre aile, bu gibi rüşvetler verebilecek kadar varlıklı değildir ama evin erkeklerinden biri Roma ordusunun yabancılardan meydana gelen yardımcı birliklerinde askerlik yapmıştır ve belirli bir sürenin sonunda verilen *diplomata militaria* ile o zaman için bir tür emekli ikramiyesi olan vatandaşlık hakkına sahip olmuştur; üçüncüsüne göre ise o veya bu şekilde köleleştirilmiş, azat edilmesinin ardından Roma vatandaşlığı kazanmıştır, bkz. Richard Wallace ve Wynne Williams, *Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası*, çev. Z. Zühre İlkelen (İstanbul: Homer Kitabevi, 2012), s. 170-172. Bizce bu senaryolar arasından Paulus'un koşullarına en uygun olanı sonuncusudur, zira yukarıda bahsettiğimiz üzere bölgedeki iç karışıklıkları bastırması için Iudaea'ya gönderilen Varus, burada asayişin sağladıktan sonra savaş tazminatı olarak Galilaea'nın merkezindeki Sepphoris şehrinin sakinlerini ve kim bilir daha nice Yahudiye esir almıştı, bkz. Eliezer Paltiel, "War in Judaea - After Herod's Death," *Revue Belge de Philologie et d'histoire* c. 59, S. 1 (1981), s. 121. Paulus'un ailesinin de bu savaş esirlerinden olup, Tarsus'a satılmış olmaları pekala mümkündür, bkz. Jerome Murphy-O'Connor, *Paul: His Story* (Oxford: Oxford University Press, 2004), s. 2-3.

146 Boyd Reese, "The Apostle Paul's Exercise of His Rights as a Roman Citizen as Recorded in the Book of Acts," *Evangelical Quarterly* c. 47 (1975), s. 141.

işkenceye tabi tutulamayacağına kanaat getirilmiştir.¹⁴⁷ Tabii, unutmamak gerekir ki günümüzde olduğu gibi antik çağda da her kademedен memurun bu yasalara daima sıkı sıkıya riayet ettiğini farzetmek, fazla olumlu bir yaklaşım olacaktır. Nitekim yine Elçilerin İşleri'nde anlatılana göre Paulus, Ephesos seyahati sırasında yoldaşı Silas ile yine cezaevine atılmış ve Roma vatandaşı olduğu halde işkence görmüştü.¹⁴⁸

Diğer yandan, Paulus'un yargılanma isteğinin, vaziyetine pek katkıda bulunduğu söylenemez, zira toplanan Yahudi yüksek mahkemesi Sanhedrin'den bir sonuç alınamayıp Yahudilerin bitimsiz öfkeleri yatışmayınca ve kulağına, Paulus'a suikast düzenlemeyi planladıkları haberi gidince Lysias, onu iki yüz piyade, yetmiş atlı ve iki yüz mızraklı asker eşliğinde Caesarea Maritima'ya, Iudaea *procuratoru* Antonius Felix'in yanına göndermek mecburiyetinde kalmıştır.¹⁴⁹ Verilen bu rakamlar, Paulus'un özbeöz Roma vatandaşı olduğu kabul edilse bile hayli abartılı görünmektedir ve bizce doğruluk payı yoktur; bununla birlikte şayet Paulus, geniş veya dar farketmeksizin bir koruma çemberi içinde idiyse, bunun Iudaea'daki çevrelerin olduğu kadar Roma'dakilerin de dikkatini çekmiş olması lazımdır. Üstelik Paulus'un yargılanmak için yaptığı yolculuklar ve bu yolculuklar sırasında karşısına çıkan Romalı üst düzey yetkililer, bu kadardan ibaret değildirler ve dolayısıyla iki uç arasında sürekli bir etkileşimden söz edilebilir. Burada dikkatimizi yöneltmemiz gereken bir kişi de imparator Claudius'un tahminen 52'de Iudaea *procuratoru* olarak atadığı, yukarıda adı geçen azatlı kölesi Antonius Felix'tir çünkü Felix, aynı zamanda hem sarayda ve bilhassa Agrippina üzerinde nüfuz sahibi olan azatlı Pallas'ın kardeşidir, hem de az evvel Petrus'u tutuklattığından bahsettiğimiz Yahudi kral I. Herodes Agrippa'nın kızı ve II. Herodes Agrippa'nın kardeşi olan Drusilla ile evlidir ve her iki sarayla da olan bu bağları, onu gerek Nero'ya gerekse Yahudilere yakın tutmuş olmalıdır.¹⁵⁰ Elçilerin İşleri'nde, tutukluluğu boyunca Paulus'a, biraz da

147 Provocatio için bkz. Eşref Küçük, "Roma Halkının İki Özgürlük Kalesi: 'Provocatio ad populum' ve 'Tribunus plebis'," *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* c. 5, S. 1 (2015), s. 137-139, lex Porcia için bkz. A. H. J. Greenidge, "The Porcian Coins and the Porcian Laws," *The Classical Review* c. 11, S. 9 (1897), s. 437-440.

148 Elç. 16:37.

149 Elç. 23:23-30.

150 Richard R. Losch, *All the People in the Bible: An A-Z Guide to the Saints, Scoundrels, and Other Characters in Scripture* (Cambridge: Wm. B. Eerdmans, 2008), s. 117; bkz. Tacitus. *Ann.* 12.54 ve Ioseph. *Vit.* 13.

rüşvet alma umuduyla ılımlılıkla yaklaştığı anlaşılan Felix'in, eşiyle birlikte ondan Hristiyanlık hakkında bilgi aldığı bile yazar. Eğer bu doğruysa, Paulus'un gelişinden iki sene sonra görevi bitip Roma'ya geri dönen Felix'in de tıpkı diğerleri gibi Nero'ya ve saray çevresine bu yeni öğretiyi tanıtmış olması ihtimali vardır, hatta bizce epey fazladır.¹⁵¹

Iudaea'nın eyalet sikkelerine bakılarak, Felix'ten sonra Iudaea *procuratoru* olarak göreve gelen ardılı Porcius Festus'un, bu makama Nero'nun imparatorluğunun beşinci senesinde, 59'da geldiği tahmin edilmektedir.¹⁵² Elçilerin İşleri'ne göre bu sırada Paulus, hâlâ Caesarea'da tutsaktır ve onun hakkında nasıl bir hükme varması gerektiğine karar veremeyen Festus, ona Kudüs'te yargılanmasını teklif eder; buna karşılık Paulus, davasının Caesar'a, yani Nero'ya iletilmesi talebinde bulunur ve talebi, Festus tarafından kabul edilir.¹⁵³ Bu aşamadan sonra, elbette bahsi geçen olayların gerçekleştiği varsayımından hareketle, Paulus'un Caesar'a başvurmasının mümkün olup olmadığı sorusuna yönelebiliriz; acaba Paulus, talebini *provocatio* hakkına mı, yoksa bir üst yargı organına başvurmasını sağlayan *apellatio*, başka bir deyişle istinaf hakkına mı dayanarak iletmışti? Modern araştırmacıların bu soruya verdikleri yanıtlar, çeşitlilik göstermektedir; bir kısım, *provocatio* ile *apellatio* hakkının pratikte aynı işleve sahip olduğu kanısındayken, Jones ve Sherwin-White, bu iki kavramın birbirlerinden farklı anlamları barındırdıklarını savunurlar ve bunlardan, *provocatio*yu seçerler. Garnsey ise Paulus'unun ne *provocatio* ne *apellatio*, bir *reiectio iudicii* yani önyargılı davranan bir mahkemenin reddi olduğunu savunur.¹⁵⁴ Bize kalırsa Paulus, Nero'ya *apellatio* hakkını kullanarak ulaşmış olabilir, keza Augustus döneminden itibaren, istinaf yoluna başvurmak yaygındı ve erken imparatorluk evresinde, her ne kadar Iulius-Claudiuslar döneminde Paulus haricinde yazılı örneğine rastlanmasa da doğrudan imparatora başvurmak mümkündü.¹⁵⁵ Evet ama Felix'in *procuratorluğu* sırasında iki sene

151 Elç. 24:24-27.

152 Sikkeler için bkz. *Coin of the Procurator Porcius Festus, under Nero* <https://harvardartmuseums.org/collections/object/182164> [Erişim 23 Haziran 2022].

153 Elç. 25:1-12.

154 Cheol-Won Yoon, "Paul's Citizenship and its Function in the Narratives of Acts," (Doktora Tezi, University of Sheffield, 1996), s. 77.

155 A. H. M. Jones, *Studies in Roman Government and Law* (New York: Barnes and Noble, 1968), s. 69. Ayrıca bkz. Özlem Söğütlü Erişgin, "Roma Hukukunda Yargıcın Reddi

boyunca hapis hayatı yaşamış olmasına rağmen istinaf talebinde bulunmayan Paulus'un, bu talebini Festus'un atanmasının hemen ardından gerçekleştirmesinin altında yatan sebep ve motivasyon neydi? Bir ihtimal Paulus, daha önce böyle bir talepte bulunmuş ancak talebi, Felix tarafından geri çevrilmişti. Yahut belki Paulus, kendisinden rüşvet beklentisi olan Felix'in talebini kabul etmeyeceğini düşünerek kaderine razı gelmişti. Değerlendirmelerine çoğu kez itimat ettiğimiz Gray-Fow'a göre eğer Paulus, henüz sadece on gün önce tanıştığı Porcius Festus'a bu talebini iletebildiyse bunun nedeni, Festus'un adından rahatlıkla anlaşılacağı üzere Porcia klanıyla ve dolayısıyla yukarıda bahsini ettiğimiz *lex Porcia*'yla ve ilintili olarak *provocatio* yasasıyla muhtemel bağlantısı veya Felix gibi, saray çevresinde onu her türlü yargılanmadan kurtaracak nüfuzlu bir ağabeye sahip olmaması olabilirdi.¹⁵⁶

Festus, istinaf başvurusunu kabul ettikten sonra konuyu kral II. Herodes Agrippa ile kız kardeşi kraliçe Berenice'ye taşımış, kral ve kraliçe de imparatora gitmezden önce Paulus'un ifadesini dinlemek isteyince Festus, yeni bir toplantı düzenlemiş ve Paulus, burada inancını açıklamış, onun açıklamasını dinleyen kral Agrippa ise, eğer davanın Caesar'a iletilmesini talep etmemiş olsaydı Paulus'un serbest bırakılabileceğini söylemişti.¹⁵⁷ Daha kısa ve basit bir yoldan salıverilebilecek olmasına rağmen herhalde Paulus, iki yıl boyunca ne idüğü belirsiz bir suç yüzünden hapis hayatı yaşayınca buradan kurtulacağına dair umudunu yitirmiş ve çareyi, en yüksek merciye başvurmakta bulmuştu. Ya da belki bu başvuru, onun için Roma'ya giden yolda atılacak bir adım, bir mazeretti. Nitekim Romalı cemaate Kudüs'teyken, tutuklanmadan önce yazdığı anlaşılan mektubunda, Kudüs'ten sonra İspanya'ya gitme tasarısından bahsediyor ve yolu üzerinde bunca zaman farklı yerlerde müjdeyi duyurduğu için ziyaret edemediği Roma'ya da uğrayacağını ve onlarla hasbihal edeceğini söylüyordu.¹⁵⁸ Tabii tutuklanıp da bu planını gerçekleştirmesi mümkün olmayınca Paulus, kulağa ne kadar stratejik gelirse gelsin, bizce oradaki Hristiyanlarla iletişim halinde olabilmek için dahi, davasının Roma'da görülmesini istemiş ve en azından yargı sürecini de bir şekilde misyoner faaliyetlerini sürdürerek

(Recusatio),” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* c. 51, S. 1 (2002), s. 104.

156 Michael J. G. Gray-Fow, “Why Festus, not Felix? Paul’s Caesarem Appello,” *Journal of the Evangelical Theological Society* c. 59, S. 3 (2016), s. 479.

157 Elç. 25-26.

158 Rom. 15:22-33.

değerlendirmeyi düşünmüş olabilirdi. Sonuçta, o veya bu koşullar altında Paulus’a Roma’nın yolu açılmıştır, daha da önemlisi, açılabilmiştir.

Paulus, Roma’ya vardktan sonra buradaki Hristiyanlar, onu karşılamak maksadıyla, meşhur Via Appia yolu üzerinde bir durak noktası vazifesi gören Appius forumuna kadar gelirler, Paulus onlara başından geçenleri anlatır ve bunu yaparken, gayet rahat ve serbest olduğu anlaşılır; bir asker gözetiminde yalnız kalmasına izin verilmiştir, cemaatle rahatça görüşebilmektedir, kendine bir ev kiralamış, iki sene boyunca burada kalarak, hiçbir engelle karşılaşmaksızın Mesih’in öğretisini duyurmuştur.¹⁵⁹ Tüm bu süreçte Paulus’a yol arkadaşlığı yaptığı anlaşılan Loukas’ın Elçilerin İşleri’nde kaleme aldığı olaylar, bu bilgiyle, sanki yarım kalmış gibi bir izlenim uyandırarak son bulur.¹⁶⁰ Bizce, onun bu anlatısının tarihselliğine inanmamayı gerektirecek bir durum yoktur, zira verdiği bilgilerin doğruluk ve mümkünlüğü sağlanabilir. Gelgelelim meseleyi açmaza sokan temelde onun anlattıkları değil, anlatmadıklarıdır; öyle ki mevcut spekülasyon ve tartışmalar, tam da onun yazmayı bıraktığı yerden, yani yaklaşık 61-62 yılından sonrası mevzubahis olduğunda ağırlık kazanır.

Eğer Nero döneminde bir Hristiyan takibatı gerçekleştiği iddiası doğruysa, 64 yılına kadar geçen iki sene boyunca ne değişmişti de Roma hükümeti, kendi hallerine bırakmış gibi görüldüğü Hristiyan topluluğunu cezalandırma gereği duymuştu? Nero’nun zulmünden hiç bahsetmeyen Clemens, Paulus ile Petrus’un şehitliğine kıskançlığın sebep olduğunu ima ederken, Yahudilerin başlattığı bu olaylar silsilesinin onları ölüme götürdüğünden mi bahsetmekteydi? Paulus’un batının en uç noktasında şehit olduğunu söylerken kastettiği yer, Roma mıydı? Geleneğin kanıksattığı üzere Petrus da Paulus ile beraber Roma’da mı şehit olmuştu? Eğer öyleyse Elçilerin İşleri’nde niçin Petrus’un Roma’ya gittiğinden bahsedilmiyordu, Clemens niçin onu da batının en uç noktasına yerleştirmemişti? Niçin Petrus’un da

159 Elç. 28:11-31. Nitekim Paulus’un, “esaret mektupları” olarak bilinen bazılarını; Colossaelılara, Ephesoslulara, Philippililere ve Philemon’a mektuplarını, Roma’daki hapis hayatı sırasında yazdığı düşünülmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Anthony C. Cotter, “The Epistles of the Captivity,” *The Catholic Biblical Quarterly* c. 11, S. 4 (1949), s. 370-380.

160 Bizim gibi, kitabın yarım kaldığını düşünenlerden biri de Hristiyan bir papaz olan Stedman’dır, çalışması için bkz. Ray C. Stedman, *God's Unfinished Book: Journeying Through the Book of Acts* (Grand Rapids: Our Daily Bread Publishing, 2008).

praefectusların emrinde öldürüldüğünü belirtmemiştir? Sebep yalnızca kıskançlık veya Clemens'in ne hikmetse bahsini bile açmadığı, günah keçisi aranan bir yangın mıydı yoksa farklı detaylar da söz konusu muydu? Sorular uzar gider... Görüldüğü üzere, sadece Clemens'in kısacık bir pasajından hareketle bile kafa karışıklığı yaratacak muazzam nicelik, nitelik ve yoğunlukta problem vardır. Hal böyleyken, imparator Nero ve ilk Hristiyanlar arasındaki ilişkinin spekülâtif olmaması beklenemez. Bizim, bu soruların her biri için elbette kendi yanıtlarımız olacaktır fakat bunları layığına açıklayabilmek için, Clemens'ten sonraki yazarların anlatılarını da gözden geçirmemiz ve Paulus ile Petrus'un beraber Roma'da şehit oldukları inanışının ne zaman ortaya çıkıp kemikleştiğini tespit etmemiz lazımdır.

Clemens'ten birkaç on yıl sonra yazan Antiochialı Ignatius da benzer şekilde Paulus'tan "şehit" olarak bahsetmesine karşın bu şehitliğin nasıl gerçekleştiğiyle ilgili detay vermez.¹⁶¹ İkinci yüzyılın sonlarına doğru yazan bir başka isim, Lyon piskoposu Irenaeus, kırılma noktalarından birini oluşturarak, Paulus ile Petrus'un Roma kilisesinin kurucuları olduklarını ve Paulus'un Timotheos'a mektuplarında bahsi geçen müritleri Linus'u, kendilerinden sonra kilisenin başına geçmesi için piskopos olarak görevlendirdiklerini belirtir.¹⁶² Irenaeus'un atıfta bulunduğu, Paulus tarafından Timotheos isimli müridine yazdığı söylenen, günümüzde sahihliği hayli tartışmalı olan ve Paulus'un Titus'a mektubuyla beraber "pastoral" olarak nitelendirilen üç mektup arasından, Timotheos'a hitaben yazılan iki tanesidir; bilhassa ikinci mektupta sözde Paulus, müjdeyi yayabilmek uğruna Roma'da tutsak kaldığını ve hatta zincire vurulmaya değin varan sıkıntılara katlandığını, savunması sırasında dindâşlarının kendisini terk ettiklerini ve ölüm vaktinin geldiğini yazar.¹⁶³ Onun bu anlatısı, Elçilerin İşleri'ndeki rahat hapis hayatıyla kıyaslandığında büyük bir tezat oluşturmakla kalmaz, dilsel ve anlatımsal olarak Paulus'un diğer mektuplarıyla da uyumsuzluk gösterir. Bu yüzden çoğu modern araştırmacı, bu mektupların da tıpkı Seneca ile Paulus arasında gidip geldiği söylenen mektuplar gibi sahte olduğunu ve Paulus'un mahkumiyetinden daha sonra, kabaca 80 ila 100 yılları

161 Ign. *Eph.* 12. 2.

162 Iren. *Adv. Haer.* 3.3.3.

163 2 Tim.

arasında, farklı bir kimse tarafından kaleme alındığını savunmaktadır.¹⁶⁴ Biz de aynı şeyi savunmaktayız zira pastoral mektupların üçüncüsü olan Titus’a mektubunda sözde Paulus’un, Elçilerin İşleri’nde yahut diğer mektuplarında yer almayan bir Girit seyahatinden bahsolunur; Hristiyan perspektifli araştırmacılar, Paulus’un Roma’daki yargılanması esnasında önce salıverildiğini, neden sonra tekrar tutuklandığını ve bu iki tutuklanma arasındaki zaman diliminde gezilerini sürdürdüğü ya da kimi zaman, mektupları yazanın Paulus olmasa bile Paulus’un akıbetinden haberdar olan bir kimse olduğunu ileri sürseler de bunun zorlama bir senaryo olduğu ve pastoral mektuplara şüpheyile bakılması gerektiği ortadadır.¹⁶⁵ Bu durumda, doğruluğu şaibeli bir kaynağa atıfta bulunan Irenaeus’un güvenilirliği de aynı şüphenin kurbanı olacaktır. Irenaeus’un aktarımıyla alakalı son olarak şu soruyu da sormak isteriz; Paulus ile Petrus’un Roma’da örgütlenmeleri için illa ki Roma’ya gitmiş olmaları mı gerekmektedir? Bağlantılarını kullanarak, burada bir kitle elde etmeleri mümkün değil midir, hatta Yeni Ahit’e bakılarak, bu kitleyi zaten elde etmemişler midir? Bizce, neden olmasın?

Ne var ki ikinci yüzyılın sonlarında, dediğimiz gibi hakikaten bir kırılma noktası oluşmuş olacak ki bu tarihten sonra, muhtemelen Roma’ya adımını bile atmamış olan Petrus’un, sadece bir asır sonra aşama aşama, mütevazî bir şehitlikten başlayarak ilk Roma piskoposu oluşuna tanıklık ederiz.¹⁶⁶ Nitekim Irenaeus ile hemen hemen aynı tarihlerde yazan İskenderiyeli Clemens de Eusebius aracılığıyla günümüze ulaşan bir fragmanında, Irenaeus ile bir çeşit uyum içinde, Petrus’un Tanrı kelamını Roma’da vaaz ettiğini aktarmıştır.¹⁶⁷ Bundan sonra, üçüncü yüzyıla beraber Paulus ve Petrus ile ilgili anlatılar, geleneksel şekillerini almaya başlamışlardır; örneğin üçüncü yüzyılın başlarında yazdığı sanılan presbiter Caius’un günümüze ancak yine fragmanlar halinde ulaşan şehitlik anlatıları, bildik Hristiyan şehitlik algısına çok yakındır. Caius, Petrus’u hem bir Roma piskoposu olarak sunmuş hem de Nero

164 “Letters of Paul to Timothy,” *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Letters-of-Paul-to-Timothy> [Erişim 23 Haziran 2022]. Konuyla ilgili ayrıntılı bir inceleme için bkz. Justin Paley, “Authorship of 2 Timothy: Neglected Viewpoints on Genre and Dating,” (Honors Tezi, Duke University, 2017).

165 Tit.

166 Petrus’un Roma’da bulunup bulunmadığına dair bkz. Michael D. Goulder, “Did Peter ever go to Rome?” *Scottish Journal of Theology* c. 57, S. 4 (2004), s. 377-396.

167 Euseb. *Hist. eccl.* 6.14.6.

döneminde, Roma’da çarmıha gerilmek suretiyle ve Paulus’un ise yine Roma’da, kellesi uçurularak şehit edildiğini yazmıştır.¹⁶⁸ Onun, bu bilgiyi nereden edindiğini bilemesek de kendinden sonra yazanları etkilemiş olduğu kesindir. Ne var ki şehitlik anlatıları o veya bu şekilde temelde aynı olsalar da bunların hiçbirinde şehitlik meselesinin yangınla ilişkilendirildiği uzun süre gözlenmez. Nitekim Caius’tan kısa süre önce yazan Tertullianus, meşhur eseri *Apologeticus*’ta Hristiyanlığı her türlü suçlamadan ve karşı tezdin arı tutarak savunmaya uğraşmasına rağmen yangından ya da sözümona kundakçılık iftirasından hiç söz etmemiştir. Eusebius içinse durum çok daha fenadır çünkü o, hem yangından hem şehitlik meselesinden söz etmesine karşın bu iki olayı birbirinden ayrı anlatır ve arada bağlantı kurmaz, hatta Hristiyanlara yapılan zulmü yangının yaşandığı 64 yılına değil, 68’e tarihlendirir.¹⁶⁹ Aslına bakılırsa Origenes, Lactantius, Eusebius, Hieronymus, Ioannes Chrysostomos gibi Hristiyan müelliflerin her biri, şehitlik hadisesinin Nero döneminde, Roma’da gerçekleştiğini ve Paulus’un kafası kesilirken, Petrus’un çarmıha gerildiğini tekrar etmekle beraber yangın ve zulüm ilişkisine değinmezler; çok bariz biçimde, böyle bir iddianın varlığından haberleri dahi yoktur. Dolayısıyla, bizce sonradan üretilen şehitlik anlatılarının gerçekliğini sorgusuz sualsiz kabul etmiş olsak bile bunları ve haliyle de zulmü yangınla ilişkilendirmek için yeterli kanıta sahip olduğumuzu söyleyemeyiz, tabii Tacitus’u saymazsak.

Bu bilgilerle Tacitus’a geri dönecek olduğumuzda öncelikle, onun Hristiyanlar hakkında esas olarak işaret ettiği diğer bir suça, Latince *odium generis humani* diyerek tanımladığı “insan ırkından nefret” suçuna yönelmemiz lazım gelecektir. Burada kullanılan *odium* kelimesi, genellikle “nefret” diye çevriliyor olmasına rağmen kelimenin daha yumuşak bir çerçevede değerlendirilebileceğini, bahsedilen duygunun nefretten ziyade bir hazzetmeyiş olabileceğini düşünenler de yok değildir, lakin Tacitus’un ve tabii diğer Romalı yazarların kelimeyi kullandıkları farklı bağlamlardan, bunun tam manasıyla bir nefreti temsil ettiği kolayca anlaşılabilir.¹⁷⁰

168 Caius. “Fragments of Caius,” iç. *Ante-Nicene Fathers Volume V: Fathers of the Third Century: Hippolytus, Cyprian, Caius, Novatian, Appendix*, haz. Philip Schaff (Peabody: Hendrickson Publishers Inc., 2004).

169 Paul Keresztes, “Nero, the Christians and the Jews in Tacitus and Clement of Rome,” *Latomus* c. 43, S. 2 (1984), s. 408; Euseb. *Hist. eccl.* 2.22.1-8.

170 Kelimenin Tacitus tarafından kullanımıyla alakalı ayrıntılı bir inceleme için bkz. F. R. Montgomery Hitchcock, “A Note on Tacitus, *Annals* XV. 44.,” *Hermathena* c. 24, S. 49

Şayet böyleydiyse, Romalıların, Hristiyanların tüm insanlıktan nefret ettiklerine inanmaları şaşırtıcı olmazdı çünkü Hristiyanlığın kaidesi olarak görülen Yahudilik de diğer dinlerden her açıdan ayrılan pratikleri dolayısıyla halihazırda yüzyıllardır mizantropiyle bağdaştırılıyordu, keza Tacitus'un Yahudiliği kavrayışı da bu yöndedir;¹⁷¹ hatta Yahudiler, antik Yunan yazınında mizantropik olmakla itham edilen yegâne topluluğun birer parçasıdır.¹⁷² Fakat elbette bu özellik, herhangi bir topluluğu cezalandırmak için makul bir gerekçe oluşturamaz; keza oluşturmuş olsa, Nero'nun kıyımına en başta Yahudilerin uğraması beklenenecektir, Hristiyanların değil. Kaldı ki Yeni Ahit'e bakarak, Hristiyanların tüm insanlığa karşı bir kin ve nefret duygusu besledikleri yorumunu çıkarmak güçtür. Van Irsel, Markos İncili'nde İsa'nın ağzından verilen "Benim adım yüzünden herkes sizden nefret edecek." sözünün, Nero zulmünün ve Tacitus'un "insan ırkından nefret" söyleminin bir karşılığı olduğunu öne sürmüştü de çoğunlukla yaklaşık 65 ila 70 yılları arasında kaleme alındığı düşünülen Markos İncili'nin, tarihlendirmesi yönünden en azından Tacitus ile böyle bir paralellik içinde olması, bizce mümkün değildir.¹⁷³ Şayet kundakçılık iddiasının üzerini örtmesi için üretildiği saklı bir esas suç varsa bu, insan ırkından nefret suçundan daha fazlası olmalıdır veya bir ihtimal, nefret suçu söyleminin altında gizlenen daha derin bir anlam söz konusudur. Nefret suçundan kastedilenin, mizantropinin ötesinde ne olabileceğini açmaya çalışacak olursak, farklı dinlere

(1935), s. 184-188.

171 Tac. *Hist.* 5.5.

172 Bunun en bildik örneklerinden birini, MÖ 4. yüzyılda yazan Abderalı Hekataios'ta görürüz; Hekataios, Yahudilerinkini "bir tür mizantropik ve konuk sevmez bir yaşam tarzı" olarak tanımlar, bkz. Katell Berthelot, "Hecataeus of Abdera and Jewish 'misanthropy'," *Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem* c. 19 (2008).

173 Bas M. F. van Irsel, *Mark: A Reader-Response Commentary*, çev. W. H. Bisschoux (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1998), s. 41; Mark. 13:13. Hengel de benzer şekilde, Markos İncil'inde İsa'nın ağzından, gerçekleşecek olan savaş ve karışıklıklardan haber verilmesini, Markos'un Nero saltanatının sonunu ve onun ölümünden sonra, dört imparator yılı da denen 69 yılında ortaya çıkan iç savaş ortamını ve haliyle öncesinde sözümona Hristiyan zulmünü de bizzat görmüş olduğunun bir işareti olarak yorumlar, bkz. Martin Hengel, "Entstehungszeit und Situation des Markusevangeliums," *Markus-Philologie: Historische, literargeschichtliche stilistische Untersuchungen zum zweiten Evangelium*, ed. Hubert Cancik (Tübingen: Mohr Siebeck, 1984), s. 33; Mark. 13:7-8. Öte yandan adı geçen bu iki yetkin ilahiyatçının da akıl yürütme usulü, ne yazık ki bize yetersiz ve eğreti görünmektedir, misal Hengel'in bu fikri ortaya koyması, bizce insanın çok basit bir sözü bile baktığı açıya göre, istediği yere kolaylıkla çekebileceğinin bir göstergesidir; şu halde aynı yanlılık, çizdiğimiz tablonun bütününe baktığımızda ve hele ki antik yazarlar söz konusu olduğunda niçin geçerli olmasın?

genellikle hoşgörüyüyle yaklaştığı görülen Roma devletinin, daha önce hangi inançları superstitione, boş inanç olarak etiketlediğini ve cezalandırdığını inceleyerek, bunların toplamından bir emsal çıkartmamız gerekecektir.

Roma'nın karşısında harekete geçtiği dini grupları gözümüzün önüne getirecek olursak, bunlardan Yahudilerden sonra mizantropiye en yatkın olanın, Kelt kökenli Druidler olduğunu söyleyebiliriz. Haklarında yeterli bilgiye sahip olamadığımız Druidlere dair birincil kaynağımızı oluşturan Iulius Caesar, bunların insan kurbanı yaptıklarını, kimi zaman saman ve sazlardan uzuvları olan büyük heykeller dikip, bunların içine doldurdukları insanları canlı canlı yaktıklarını aktarır. Görünen o ki bu tür ritüeller için genellikle suçluları tercih eden Druidler, suçlu kimseyi bulamadıklarında masum insanları da ölüme mahkum edebiliyorlardı.¹⁷⁴ Belki Hristiyanların gözünde birer kâfir olan Romalıların ya da doğrudan kendisi kafir bir şehir olan Roma'nın yanması, Druidlerin bu insan yakma uygulamalarıyla benzeştirilmiş ve Hristiyanlar, bu tür bir insanlığa nefret suçundan ötürü cezalandırılmış olabilir. Caesar'a benzer şekilde yaşlı Plinius da Druidlerin insan öldürmeyi yüce bir dindarlık olarak gördüklerinden ve hatta insan eti yemenin şifa vereceğine inandıklarından ve Tiberius döneminde yasaklandıklarından bahseder, ki Ajasson, herhalde ekmek-şarap ayininden yola çıkarak bunun, Hristiyan doktrinlerine ve son akşam yemeği anlatısına yapılan bir atıf olduğunu dahi düşünmüştür.¹⁷⁵ İlginçtir ki, tabii farklı geleneklere bağlı olsalar da günümüzde hâlâ kendilerini Druid olarak tanımlayan ve hatta içlerinde Hristiyanları da barındıran gruplar vardır.

Biz, her ne kadar böyle bir savı ortaya atıyorsak da bunun meydana gelmiş olabileceğine inandığımızı söyleyemeyiz. Sonuçta, Paulus'un, Petrus'un ya da bir bütün olarak Romalı Hristiyan cemaatin hangi konuda suçlandıkları veya cezalandırılıp cezalandırılmadıkları belirsizdir ve yeni bir kaynağa erişimimiz olmadığı sürece de belirsizliğini koruyacaktır. Ortada çok fazla seçenek olmakla beraber nihayetinde bize göre Tacitus, tahrif edilmiş ve müstensihlerinden biri, Hristiyan zulmünü popüler bir konu olan yangın meselesine iliştiyerek bir tür

174 Caes. *BGall.* 16-17.

175 Plin. *HN.* 30.4.

Hristiyan propagandası yapmayı amaçlamıştır. Fakat bu, Nero döneminde Hristiyanların cezalandırılmadıkları anlamına da gelmemelidir, Paulus örneğindeki gibi yargılanan ve belki daha sonra cezalandırılan Hristiyanlar mutlaka olmuştur ama bunların muazzam sayıda bir grubu oluşturdukları ve toplu bir katliama uğradıkları iddiasına çekimserlikle yaklaşılmalıdır. Böyle bir şey olduysa bile sebebin yangın veya din olduğuna dair yeterince kanıtımız yoktur, zira Paulus'un şehitlik öyküsü açıkça sahte bir metin olan Timotheos'a dayandırılırken Petrus'ununki, neredeyse bir mite dönüşmüş durumdadır ve bugün geleneksel olarak kabul edilen ilk zalim, zulüm ve şehitlik anlatılarının tarihsel bir gerçekliğe sahip olduğunu söylemek hayli güçtür.

BÖLÜM III

3. İNANÇTA ve SANATTA ÖLÜMSÜZ BİR NERO

3.1. SAHTE NERO VAKALARI ve DECCAL NERO İMGESİ

Bugün imparator Nero'yu bizler için unutulmaz yapan olaylar silsilesi, sadece kısa yaşamı esnasında gerçekleşmemiştir, nitekim o, öldükten sonra da uzun müddet Roma'nın gündemi olmayı sürdürmüştür. Darbeyle tahttan indirilmek korkusuyla azatlı kölesi Phaon'un villasında gözlerden ırak biçimde gırtlığını keserek intihar ederken, Nero'nun yanında olup bu son anlarına şahitlik eden yalnızca dört kişi vardı. Onun ardından tahta çıkan Galba, bu konuda detaylı bir inceleme yaptırmayı gerekli görmeyip, cesedin halka teşhiri de geciktirilince insanların zihinlerinde eski imparatorun gerçekten ölüp ölmediğine dair bir kuşku oluşmuştu. Bu kuşku, Roma'dan uzaktaki doğu eyaletlerinde daha sarıh olarak kendini göstermekteydi çünkü anlaşılan o ki buralardaki halk, Nero'nun kötü yönetiminden ve aşırılıklarından başkentte yaşayanlar kadar etkilenmemiştir, ayrıca Yunan halkına sempati besleyen ve hatta bununla kalmayıp Achaia eyaletine özgürlük ve vergi muafiyeti hakkı tanıyan imparatorun iltimasları da, Yunan nüfusun yoğunlukta olduğu bu bölgelerde iyi bir imaj çizmesine katkı sağlamış olmalıydı.¹⁷⁶ Üstüne üstlük, Nero'nun doğu hududundaki Parth krallığıyla olan ilişkileri de o zamana değin görülmemiş bir şekilde iyiydi ve bunda, imparatorun uyguladığı ılımlı doğu politikası, bilhassa iki ülke arasındaki sınır yerleşmelerinden birini oluşturan Armenia üzerindeki siyaseti büyük ölçüde etkiliydi; 53 yılında varılan bir antlaşmayla Parth kralı Vologaesius'un kardeşi Tiridates'i buranın vasal kralı yaparak taçlandıran Nero, böylece Armenia'da Parth kökenli Arsakid hanedanının yönetimini

¹⁷⁶ Gürkan Ergin, *Anadolu'da Roma Hakimiyeti: Direniş ve Düzen* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), s. 94. Achaia'ya tanınan iltimaslar için ayrıca bkz. Ayşe Yakut, "Hellensever Nero'nun Büyük Hamlesi: Achaia Eyaleti'nin Özgürleştirilmesi," *Tarih İncelemeleri Dergisi* c. 32, S. 1 (2017), s. 191-208.

de başlatmış bulunuyordu.¹⁷⁷ Bu hareketi, bekleneceği üzere Parthların sevgisine mazhar olmasını sağladı, öyle ki Parth kralı Vologaesius, Nero'nun vefatının ardından Roma ile mevcut olan ittifakı tazelemek amacıyla senatoya elçiler gönderdiğinde, imparatorun hatırasının onurlandırılması için de samimi bir ricada bulunmuştu. Doğu halkı tarafından benimsenmesinin tesiriyle mi bilinmez, Nero'nun önünde sonunda devrileceğini öngören astrologların bazıları onun, tahttan indirilmesinin ardından doğuda, doğrudan lokasyon veren bir kısmınca Kudüs krallığında güç bulacağını ve eski mevhisini geri kazanacağını temin etmekteydiler.¹⁷⁸ Örneğin 79'da yazılan bir Yahudi Sybilla kehanetinde Nero, Parthlara kaçan ve yanında on binlerle Roma'yı yok etmek üzere Fırat'ı geçecek olan büyük bir kral ve anne katili olarak temsil ediliyordu.¹⁷⁹ Ortalıkta dolaşan bu tarz söylentiler, halk arasında Nero'nun doğuda bir yerlerde saklanarak yaşamını sürdürdüğüne yönelik inancı besbelli artırmıştı ve bize kalırsa bunda, birazdan etrafıca değineceğimiz üzere Nero'nun ölümsüz bir çeşit canavar, hatta “deccal” olduğuna inanan Hristiyanlar da bir derece pay sahibiydiler.¹⁸⁰

Tabiatıyla, Nero'nun ölümünü takip eden yıllarda halkın mevzubahis şüphelerinden ve süren iktidar mücadelelerinden sebep çabucak değişen imparatorlarla iyiden iyiye kendini gösteren kargaşa ortamından faydalanmak isteyip, kendini Nero olarak tanıtan bazı kimseler peyda olmuştu. Bunların ilki 69'da, imparatorun ölümünden hemen bir yıl sonra Pontus'ta ortaya çıktı. Tacitus'un aktarımına göre azatlı bir köle yahut sanatçı olan bu kişi, fiziksel özellikleri ve davranışlarıyla Nero'yu anımsattığından, insanları kolaylıkla kandırabiliyordu ve fakirlerle asker kaçaklarını türlü vaatlerle etrafına toplamayı başarmıştı. Pontus'ta bir dizi karışıklığa sebep olduktan sonra denize açılan sahte Nero, herhalde deniz yoluyla doğuya gitmeyi planlarken bir fırtına yüzünden Kythnos adasında demirlemek zorunda kaldı ve burada mevcut düzenden hoşnut olmayıp, sabık imparatoru tekrar tahta çıkarmaya

177 Anthony A. Barrett, Elaine Fantham, John C. Yardley, ed. *The Emperor Nero: A Guide to the Ancient Sources* (Princeton: Princeton University Press, 2016), s. 81.

178 Suet. *Ner.* 40, 57.

179 Miriam T. Griffin, “Nero,” *Lives of the Caesars*, ed. Anthony A. Barrett (Oxford: Blackwell, 2008), s. 111. Ayrıca bkz. S. A. Hirsch, “The Jewish Sibylline Oracles,” *The Jewish Quarterly Review* c. 2, S. 4 (1890), s. 406-429.

180 Albert Earl Pappano, “The False Neros,” *The Classical Journal* c. 32, S. 7 (1937), s. 385.

heveslenen bir grup insanı da yandaşları arasına kattı; bunlarla gücü öyle bir noktaya varmış olacak ki, o sırada adada bulunan Suriye eyaletindeki askerlerin *centuriosu* olan Sisenna'ya ittifak teklifi bile etmiş fakat canından olmaktan korkan Sisenna, adayı gizlice terketmişti. Sonuçta bu fevri girişimleri yüzünden niyetini açık eden ilk sahte Nero, bölgedeki askerler tarafından o sırada henüz tahtta olan Galba'nın valilerinden Asprenas'a ihbar edilip öldürüldü. Sahte Nero güya gerçeğine o denli benziyordu ki cesedi, Roma'ya götürülmüştü.¹⁸¹

79 yılında, ilk sahte Nero vakasının üzerinden uzunca bir zaman geçmişken bu kez Terentius Maximus isimli bir Asyalı, kendisinin Nero olduğunu iddia etti. Cassius Dio'nun anlattığına göre bu adam da gerek dış görünümü gerek sesiyle Nero'ya benziyordu ve tıpkı onun gibi kithara çalıp şarkı söylüyordu. Halka açık yerlerde senato tarafından kendisini yakalamaları için gönderilen askerlerden kaçmayı nasıl başardığını ve bunca süre canını korumak için nasıl gizlendiğini anlatan Maximus, bu yolla yandaşlar kazanmış ve belli ki Nero'nun Parthlarla olan iyi ilişkilerine de güvenerek Fırat nehrinin doğusuna, Parth krallığı sınırına geçmişti.¹⁸² Bu sırada imparator olan Titus muhtemelen, erkek kardeşini devirerek başa geçen Parth kralı III. Artabanus'un egemenliğini tanımıyor ve Nero'nunkinden oldukça farklı bir doğu siyaseti güdüyordu. Bu gidişattan haz etmeyen Artabanus önceleri, Nero'yu yeniden tahta çıkarıp eski düzeni geri getirmeyi istediği için Maximus'u hakikaten de desteklemişti, ne var ki bu destek pek uzun soluklu olmadı ve çok geçmeden gerçek kimliği anlaşılan sahte Nero Maximus, idam edildi.¹⁸³ Suetonius'un bahsettiği üçüncü ve bildiğimiz son sahte Nero ise 88 yılında, Nero'nun ölümünden yirmi sene sonra ortaya çıktı. Hakkında pek fazla detaya vakıf olamadığımız bu vakada da sahte Nero, Parth krallığının desteğini almış, hatta Parthların onu Roma'ya teslim etmeleri, güçlkle sağlanabilmişti.¹⁸⁴

Birinci yüzyılın Yunan hatiplerinden Dio Chrysostomos da meşhur söylevlerinden birinde Nero'dan nemalanan kimselerin, onun hâlâ yaşıyor olmasını dilediklerini ve

181 Tac. *Hist.* 2.8-29.

182 Cass. Dio 66.19.

183 Paul A. Gallivan, "The False Neros: A Re-Examination," *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* c. 22, S. 2 (1973), s. 364-365.

184 Suet. *Ner.* 57.

dahi buna inandıklarını, bu insanlara kalsa Nero'nun sonsuza dek imparatorluk yapabileceğini aktarıyordu; öyleyse bu dönemde hâlâ Nero'nun gün gelip yeniden tahta çıkacağına yönelik umutlar vardı.¹⁸⁵ Yukarıda bahsettiğimiz üzere bu durumda Nero'nun şüpheli ölümünün yarattığı infialin yanı sıra, Yahudilikte ve diğer dinlerin özlerinde de zaten olan ve Hristiyanlar arasında da belirginleşmeye başladığı görülen *Nero redivivus* mitinin veyahut deccal inanişinin etkili olduğu söylenebilir, kimi araştırmacılar bilakis sahte Neroların deccal inanişini doğurup beslediğine inanmaya eğilimli olsalar da bizce ortada bir değil iki tetikleyici vardır, yani bu iki kavram birbirini doğurmuştur ve zaten insan zihninin kuytularında hep açığa çıkarılmayı bekleyen deccal inanişi, bu olaylardan etkilendiği gibi onları etkilemiş de olmalıdır, bir cümleyle özetlemek gerekirse, “yaklaşıyor, yaklaşmakta olan”dır.

Durumu açıklamak için soracağımız ilk soru şu olacaktır; “Deccal” nedir? Dilimize Arapçadan geçen bu sözcük, çoğu zaman Eski Yunanca *antichristos* sözcüğünün bir alternatifi olarak kullanılsa da biri İslami literatüre, diğeri Hristiyanlığa ait olan bu iki kavramın birbirlerini tam manasıyla karşılamalarının beklenemeyeceği ve bizim kastettiğimiz Hristiyan deccal olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Hristiyanlıktaki deccal, iyiliğin simgesi olan Mesih'in zıddını yani kötücül ve şeytani bir karakteri temsil eder. İyi ile kötü arasındaki çatışmayı merkez alan bu dualist düşüncenin görüldüğü ilk inanç sistemi elbette Hristiyanlık değildir; kimi araştırmacılar deccal kavramını Yahudi yazmalarının yanı sıra eski Babil ve İran kökenli mitlere kadar dayandırır.¹⁸⁶ Yine de Hristiyanlık öncesi dönemde belirgin bir deccal fikrinin varlığından söz etmek tümünden doğru olmayacaktır çünkü Yahudi kutsal metinlerinde her ne kadar Yahudi halkına ve dinine karşı savaşan kötücül krallardan ve canavarlardan söz edilse de bunların, spesifik olarak Mesih'e karşı savaşan tek bir deccalin geleceğine dair bir kehanete işaret ettikleri çıkarımına varmak mümkün sayılmaz.¹⁸⁷ Öte yandan Hristiyanlıktaki deccal imajının öyle birdenbire inşa edilmiş

185 Dio Chrys. *Or.* 21.9.

186 Mustafa Bıyık, “Hristiyan Teolojisinde Deccal ve Yecüc-Mecüc Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme,” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 6, S. 11 (2007), s. 55.

187 Yahudilikteki deccal inanişinin kesin izlerini ancak Hristiyanlıktakinden çok sonra, MS 629 ila 636 seneleri arasında yazılmış olan Sefer Zerubbabel kitabında bulabiliriz; buna göre şeytan olarak nitelendirilen Belial'in karısıyla birlikteliğinden Armilus adlı bir çocuk doğacak, bu çocuk büyüdüğünde dünyanın dört bir yanına uzanıp tüm insanlara

olamayacağı ve muhakkak kendinden önceki kültürlerin izlerini taşıyacağı su götürmez bir gerçektir; neticede en basit bir çerçeveden bile bakıldığında Hristiyanlığın, Yahudi topraklarında, Yahudi bir liderin öncülüğünde doğmuş, Yahudi toplumu arasında yayılmış ve dolayısıyla her ne kadar teori ve pratikte farklılıklar barındırıyorsa da Yahudi kültürünün semeresi olmuş bir din olduğu görülecektir. Eski Ahit'te, deccalin yaratımında rol oynamış olabilecek birtakım anlatılar bulabiliriz, bunlar arasından en göze çarpan Daniel ve Hezekiel kitaplarında aktarılan vizyonlardır. Daniel, vizyonunda dört farklı yaratık görür, dördüncü yaratık diğerlerine benzememektedir; her şeyi kemirip atan demirden dişleriyle on tane boynuzu vardır ve bunlara, önündeki üç boynuzu döken, insanı andıran bir ağza ve gözlere sahip olan daha küçük, yeni bir boynuz eklenir; yaratık kendiyle böbürlenir birkaç laf ettikten sonra öldürülüp kızgın bir ateşe atılır; vizyonun sonunda gökten insan formunda biri inip Tanrı'nın yanına gider, bu biri artık sonsuza dek sürecek bir saltanata kavuşacak ve dünyadaki tüm insanlar ona tapınacaktır. Daniel'in aktardığı tefsire göre bu dördüncü yaratık, diğerlerinden farklı olarak tüm dünyayı adeta yiyip bitirecek olan dördüncü bir krallığa işaret etmektedir; on boynuz, bu kötü krallığın başına geçecek on kralın ve sonradan çıkan on birinci küçük boynuz da öndeki üç kralı tahtlarından indirecek olan sonuncu kralın temsilidir; bu sonuncu kral, Tanrı'nın kutsallarına hakaret edip bunları değiştirmeye kalkışacak ve ancak üç buçuk senelik bir zaman zarfının ardından bu egemenliği elinden alınıp, Tanrı'ya kulluk edenlere verilecektir.¹⁸⁸ Bunun peşi sıra gelen bir başka vizyon, küçük boynuz karakterini derinleştirir ve mevzubahis dört krallığın hüviyetini bir nebze de olsa açıklığa kavuşturur; bu kez Daniel ilkin biri diğerinden büyük olan boynuzlarını her yöne savuran bir koç görür, diğer hayvanların hiçbirisi koça karşı koyamayınca koç güçlenip her dilediğini yapar hale gelir, derken gözlerinin arasında tek bir boynuzu olan bir keçi belirir ve koçu bertaraf eder, ancak en kuvvetli olduğu anda keçinin boynuzu kırılır ve kırılan boynuzun yerinde dört yeni boynuz, bu boynuzların birinden de daha küçük başka bir boynuz çıkar; küçük boynuz zamanla öyle büyür ki kendisini Tanrı

egemen olacak, putlara tapınmayı reddedenlere ve tabiatıyla Yahudilere eziyet edecek ve sonunda Tanrı tarafından yeryüzüne gönderilen hakiki Mesih tarafından öldürülecektir, bkz. Muhammed Ali Bağır, "Yahudi Eskatolojisinde Armilus," *Doğu Araştırmaları*, S. 15 (2016), s. 8-9.

188 Dan. 7:2-27.

katında görmeye başlar, onun tapınağını yıkar, ona adanan sunuları kaldırır, kutsalları çiğner ve giriştiği her kötü işte muvaffak olur. Vizyonu tefsir eden Cebrail, Daniel'e bunun uzak bir gelecekte yaşanacak olan kıyametle ilişkili olduğunu, koçun iki boynuzunun Pers ve Med krallarını, keçinin tek boynuzunun ilk Yunan kralını ve onun yerini alan dört boynuzun da yine Yunan ulusundan çıkacak daha güçsüz kralları simgelediğini açıklar; sonradan çıkan küçük boynuz ise, umulmadık bir kudrete sahip olacak hilebaz ve kötü bir kral olacaktır ve kutsal halkı yok edecek ama nihayetle, insan eli değmeksizin ortadan kaldırılacaktır.¹⁸⁹ Bu iki kehanet şimdiye dek çok farklı şekillerde yorumlanagelmiş ve özellikle ilerleyen pasajlarda da küçük boynuza yapıldığı düşünülen göndermelerin olması, Daniel'in tek bir deccalin geleceğini görümlendiği izlenimine yol açmıştır. Din araştırmacıları arasındaki genel eğilim, küçük boynuzun tarihsel bir kişi olarak Seleukos kralı IV. Antiokhos Epiphanes'in metaforik karşılığı olduğunu kabul etme yönündedir; keza Antiokhos, herhalde kendini tanrı Zeus'un vücut bulmuş bir hali olarak görüyordu ve Yahudi dinini ortadan kaldırmaya uğraşmış, yaklaşık yedi yıl boyunca Yahudi halkına zulmetmiş ve sonunda Makkabilerin ayaklanmasına neden olmuş acımasız siyasetiyle akıllarda yer etmiş bir kraldı. Üstelik vizyondaki keçinin kırılan tek boynuzunun simgelediği büyük Yunan kralının, Makedonya kralı III. Aleksandros yahut toplumca daha aşına olduğumuz ismiyle Büyük İskender olduğunu, yerine çıkan dört güçsüz boynuzunsa İskender'in ölümünden sonra iktidarı aralarında paylaşan komutanlarını sembolize ettiğini düşünürsek küçük boynuzun Antiochos olması seçeneği, en azından Nero'ya kıyasla daha mantıklı görülebilir.¹⁹⁰ Hristiyan kaynakları, birazdan değineceğimiz üzere bu tür kehanetleri kendilerince uyarlayarak bir deccal Nero imgesi yaratmayı amaçlamışlarsa da eğer gelecekte haber veren kehanetlerin doğruluğuna inanmıyorsak, en geç MÖ 2. yüzyılda son halini aldığı

189 Dan. 8:3-26.

190 Mark. A. Hassler, "The Identity of the Little Horn in Daniel 8: Antiochus IV Epiphanes, Rome, or the Antichrist?," *The Master's Seminary* c. 27, S. 1 (2016), s. 35-36. Vizyonun bilinen en erken yorumlarından biri, MÖ 140 civarına tarihlendirilen bir Sybilla kehanetidir. Çoğu araştırmacıya göre bu kehanet, orijinalinde kötü kral olarak İskender'i sunmasına rağmen muhtemelen Yahudilerin tahrifiyle Antiokhos'u işaret eder hale getirilmiştir, kaldı ki kehanetin diğer Sybilla kehanetleriyle alakasız görünmesi ve Daniel'den haberdar olup onunla aynı temayı işlemiş olması, ya yazımında bir Yahudinin rol oynadığını ya da metne sonradan eklendiğini gösterir, bkz. Erich S. Gruen, *The Construct of Identity in Hellenistic Judaism: Essays on Early Jewish Literature and History* (Berlin: De Gruyter, 2016), s. 464.

düşünülen Daniel kitabının müellif veya müelliflerinin Nero dönemini görmüş olmaları olanaksızdır.¹⁹¹ Kaldı ki böyle bir ihtimal olsa dahi tek boynuzun özellikleri bizce Nero'dan ziyade Vespasianus ile oğlu Titus'u anımsatmaktadır; zira antik yazarların çok kez yaptıkları üzere Roma imparatorluk döneminin Iulius Caesar ile başlatıldığını varsayarsak Vespasianus'un onuncu, Titus'un ise on birinci imparator olduğunu görürüz; vizyondaki küçük boynuzun kendinden önce gelen üç boynuzu yerinden etmesi, Nero'nun ölümünü takip eden iç karışıklıklarda 69'da peşpeşe tahta çıkan üç farklı imparatorun o veya bu şekilde devrilip en nihayetinde Vespasianus'un tahta çıkmasıyla paralel görülebilir; yine Vespasianus ile Titus'un birinci Yahudi isyanı sırasında Iudaea halkına karşı savaşp, Kudüs'teki ikinci kutsal tapınağın yıkılmasına sebep olmaları da vizyondaki Yahudi düşmanı kral imajını destekler bir olgudur.

Erken Hristiyan metinlerinde, her ne kadar bu tabir o dönemde henüz kullanılmıyorsa da, üstü kapalı olarak deccalden bahsedildiği anlaşılr; Selanikilere ikinci mektubunda Paulus, kıyamet gününün, imandan dönüş başlamadığı ve kendisini her şeyden üstün görüp tanrı ilan edecek olan yasa tanımaz adam ortaya çıkmadığı sürece gelmeyeceği konusunda Hristiyanları teskin eder, aktardıklarına bakılırsa adam, kendisini engelleyen unsurlar etkisiz hale geldiğinde ortaya çıkacak ve fakat nihayetinde, İsa Mesih'in soluğuyla can verecektir.¹⁹² Paulus'un yasa tanımaz adam anlatısının esin kaynağının, basit bir karşılaştırma yapmak suretiyle, Yahudi kutsal metinlerinde gizlendiğini kavramak işten bile değildir. Kendisini tanrı zanneden bir insan ve böyle kötülerini soluğuyla öldüren bir kahraman; söz konusu metinlerde bu iki figürle de rastlaşmak mümkün olduğu gibi, salt temada değil üslupta da bariz benzerlikler göze çarpar, hatta denebilir ki öykünmek şöyle dursun, Paulus bunları neredeyse aynen kopya etmiştir.¹⁹³ Zaten Paulus'un Selanikli cemaate, bunları daha evvel yanlarındayken anlattığını hatırlayıp hatırlamadıklarını sorması,

191 E. C. Lucas, "Daniel: Book of," *Dictionary of the Old Testament Prophets*, ed. Mark J. Boda ve J. Gordon McConville (Chicago: IVP Academic, 2012), s. 119-121. Eski bir değerlendirme için ayrıca bkz. Ira Maurice Price, "The Book of Daniel," *The Biblical World*, c. 14, S. 1 (1899), s. 29-35.

192 2 Se. 2:1-12.

193 Hans K. Larondelle, "Paul's Prophetic Outline in 2 Thessalonians 2," *Andrews University Seminary Studies*, c. 21, S. 1 (1983), s. 62-63; Yahudi metinlerindeki ilgili kısımlar için ayrıca bkz. Dan. 11:36; Hez. 28:2; Yşa. 11:4.

onun buraya gerçekleştirdiği seyahatte yasa tanımaz adamı da kapsayan bir konuşma yapmış ve deccal inanişının Hristiyan temellerini zaten atmaya başlamış olduğunu ortaya koyar.

Öte yandan deccal kavramı ilk defa Hristiyanlıkta görülmesine karşın Yeni Ahit'te bu kavrama yapılan atıflar, Ioannes'in mektuplarındaki hepi topu üç pasajdan mürekkeptir. Bunların birincisinde son saatin veya başka bir deyişle kıyametin yaklaşmakta olduğu ve deccalin geleceği haber verilmekte, İsa'nın hakiki Mesih ve Tanrı'nın oğlu olduğunu inkâr edenlerin birer deccal oldukları ve bu deccallerin de Hristiyanlar arasından çıktıkları vurgulanmaktadır; ikincisinde İsa'nın ete kemiğe büründüğünü kabul eden ruhların tanrısal oldukları belirtilirken, İsa'yı kabul etmeyenlerin, dünyada olan deccalin ruhunu taşıdıkları belirtilir; üçüncü ve son pasajda ise yine aynı şekilde Mesih İsa'nın ete kemiğe büründüğüne inanmayanlar, sahtekâr ve deccal olarak nitelendirilirler.¹⁹⁴ Şu halde Ioannes'in mektuplarında bahsi geçen deccalin tek bir karakteri değil, İsa'ya ve öğretilerine muhalif olan ve ona inanmayıp, peygamberliğinin sahte olduğunu savunan tüm insanları temsil ettiğini öne sürebiliriz, nitekim söz konusu pasajların yer aldığı mektuplarda doğrudan deccali değil fakat ahir zaman, Mesih'in ikinci kez gelişi ve kıyamet gibi dönemin genel beklentilerini hedef alan bir yaklaşım sergilendiği ve bu doğrultuda deccal imgesinin, Hristiyan eskatolojisine dayandığı görülebilir.¹⁹⁵

Nero'yu deccal ile özdeşleştiren ve onun, İsa'ya karşı savaşmak üzere geri geleceği inanişına zemin hazırlayan esas Yeni Ahit bölümüyse, sanılanın aksine bunlar değil, yine aynı Ioannes tarafından yazıldığı düşünülen Vahiy kitabıdır; tıpkı Paulus gibi Ioannes de Yahudi metinlerindeki kehanetlerden ve bilhassa Daniel'in yukarıda bahsettiğimiz vizyonundan etkilenmiş olacak ki, benzer özelliklere sahip canavarlardan bahseder. Canavarların ilki, denizden çıkar; yedi tane başı ve her biri birer taç taşıyan on boynuzu vardır, başlarından biri ölümcül bir yara almış olmasına rağmen canavar iyileşmiş, insanlardan tapınım görmüş, kutsalları yenmiş ve kırk iki ay yani üç yıl altı ay mühletle dünyadaki tüm uluslar üzerinde egemen olmuştur. İkinci canavar, yerden çıkar; bu canavarın bir kuzu gibi iki boynuzu vardır ve ilk

194 Bkz. 1 Io. 2:18-23, 4:3 ve 2 Io. 1:7.

195 Philip C. Almond, *The Antichrist: A New Biography* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), s. 15-17.

canavarın kendisine verdiği yetkiyi, insanları bu canavarın heykelini dikip ona tapmaya zorlamak için kullanır, gökten ateş yağdıracak ya da kendisine tapınmayanları öldürebilmesi için bu heykele can verecek kadar kudretli olan iki boynuzlu canavar, her yaştan ve sınıftan insanın alnını yahut sağ elini ilk canavarın ismiyle veya bu ismi sembolize eden sayıyla işaretler ki bu işaretleri taşımayan hiç kimse, onun egemen olduğu dünyada barınmasın. İsmi sembolize eden sayı 666'dır ve Ioannes'in söylediğine göre bu sayı, aynı zamanda bir insanı da sembolize ediyor olduğundan, hesaplaması bilgelik gerektirir. Daha üstün olduğu anlaşılan ilk canavar, başka bir vizyonda tekrar görüldüğünde bu kez, üzerinde Babil fahişesi denen, kutsalların ve Hristiyanların kanıyla sarhoş olan bir kadını taşımaktadır; kehanete göre Babil fahişesi, tüm dünyaya hükmeden büyük şehrin bir tasviriyken üzerinde oturduğu canavarın yedi başı, yedi tepeyi ve yedi kralı simgelemektedir; kralların beşi düşmüştür, biri durmaktadır, diğeri henüz gelmemiştir ve canavarın kendisi de, bir zamanlar yaşamış olup sonra yok olan fakat tekrar geleceğine işaret edilen, yedi kraldan biri olan sekizinci kraldır; on boynuz ise, henüz tahta çıkmamış olan on kralı temsil eder, ileride bu krallar güçlerini canavara, yani sekizinci krala devredecek ve "kuzu" olarak nitelendirilen İsa'ya karşı savaşıp yenileceklerdir. Daha ilginç olan kısım canavarların, Babil fahişesinden nefret edecek ve etini yiyip, sonunda onu ateşte yakacak olmalarıdır.¹⁹⁶

Bu kehanetle ilk kez karşılaşan biri, onu doğrudan Roma'yla ilişkilendirecektir ki bunda haklıdır da; yedi tepe, yedi kral, büyük bir şehri simgeleyen fahişeyi perişan edip yakan, yok olup sonra tekrar ortaya çıkan bir canavar, canavarın sayısı 666... Yedi tepe, Roma'nın yedi tepesi olan Palatinus, Aventinus, Capitolinus, Quirinalis, Viminalis, Esquilinus ve Caelius tepelerini; yedi kral, krallık dönemi Roma'sının yedi kralı Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Marcius, Tarquinius Priscus, Servius Tullius ve Tarquinius Superbus'u; şehri yakıp yıkan ve yok olup daha sonra tekrar ortaya çıkan canavar, Nero'yu; 666 ise gematrik okunduğunda "Neron Kaisar" adını veren bir şifreyi temsil ediyor gibi görünmektedir.¹⁹⁷ Fakat bu

196 Va. 13, 17.

197 Timothy D. Barnes, *Early Christian Hagiography and Roman History* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2010), s. 38. Ayrıca bkz. Henry A. Sanders, "The Number of the Beast in Revelation," *Journal of Biblical Literature* c. 37, S. 1/2 (1918), s. 95-99. 666 olarak bilinen bu şifrenin, 616 olduğuna dair yorumlar da mevcuttur fakat pratikte bir

ilişkilendirmede unutulmaması gereken gerçek, bugün bizlerin sırf bir enerji içeceği markasının logosunun ne anlama geldiğini merak ettiğimizden bile olsa, ama az ama çok, bir şekilde “deccal Nero” düşüncesinden haberdar olduğumuzdur. Bu bilgiyi kafamızdan silip atarsak ve Ioannes’in vizyonundan hiç yoktan bir çıkarımda bulunmaya, bir bakıma kendimizi antik Hristiyanların yerine koyup bu kehanetleri tefsir ederek geleceği anlamlandırmaya çalışırsak ne olur? Bizim böyle bir durumda söyleyeceğimiz ilk şey, 666 sayısının binlerce farklı gematrik okumasının yapılabileceği ve Nero’nun ne Roma’nın yedi efsanevi kralının ardılı ne de Roma imparatorları arasında sekizinci sırada olduğudur. Burada mühim olan Ioannes’in kehaneti kaleme aldığı tarih ve yaptığı imparator sıralamasıdır; onun diğer antik yazarlar gibi Iulius Caesar’ı ilk imparator veya dört imparator yılında 69’da tahta çıkan Galba, Otho ve Vitellius’u tek bir imparator olarak kabul etmiş olabileceği düşünülmektedir, öyleyse sözü edilen sekizinci imparatorun Vespasianus, Titus ya da Domitianus olması bizce daha olasıdır.¹⁹⁸

Ne var ki ilk Hristiyanlar, özellikle ikinci yüzyıldan itibaren Hristiyanlara yönelik baskı uygulamalarının artmasıyla beraber herhalde iyiyle kötünün çatışmasını ve belki şehitlik kavramını daha sağlam bir zemine oturtmak ve Nero’nun ilk zalim olduğu kanısından yola çıkarak onu kendi ideal deccal imajları çerçevesinde değerlendirmek istemişlerdi, ki Nero’nun özgün karakteri ve daha önce bahsini ettiğimiz, toplum tarafından aykırı bulunan davranışlara sahip oluşu da bu imajı beslemeye katkı sağlamış olmalıdır. Bilindiği kadarıyla Nero’yu açıkça deccal olarak tanımlayan ilk müellif, üçüncü yüzyılın ortalarında yazan Commodianus’tur. Onu Lactantius, Hieronymus, Ioannes Chrysostomos, Sulpicius Severus ve Augustinus gibi önde gelen Hristiyan müellifler takip eder ve nihayetinde deccal Nero algısı, on dokuzuncu yüzyılda klasik döneme olan ilginin artmasıyla beraber yeniden alevlenen deccal Nero tartışması, Renan’ın az sonra ele alacağımız *Quo Vadis*’in de esin

değişiklik olmaz, 616 da aynı şekilde, bu kez “Nero Caesar” şeklinde çözümlenir. Problemlerle alakalı bkz. Craig R. Koester, “The Number of the Beast in Revelation 13 in Light of Papyri, Graffiti, and Inscriptions,” *Journal of Early Christian History* c. 6 (2016), s. 1-21.

198 Gonzalo Rojas-Flores, “The Book of Revelation and the First Years of Nero's Reign,” *Biblica* c. 85, S. 3 (2004), s. 389.

kaynaklarından birini oluşturan, 1876'da yayımlanan *L'Antéchrist* isimli monografi eseriyle doruğa tırmanarak, kendine günümüze dek ulaşacak bir ruh bulur.¹⁹⁹

3.2. *QUO VADIS*: NEREYE GİDİYORSUN?

Çoğu sansasyonel tarihi olgu gibi Nero ile Hristiyanlar arasındaki belirsiz ilişki de sadece tarihçilerin yahut ilahiyatçıların bir sorunu olarak kalmamış, modern sanata, edebiyata ve teknolojinin gelişmesiyle sinemaya da sirayet etmiştir. Bu sirayetin ilk ve en kıymetli ürünlerini, bilhassa Polonyalı sanatçıların eserlerinde görürüz; bilindiği üzere rönesanstaki hümanizma hareketiyle birlikte antik çağa duyulan ilginin artmasıyla sanat eserlerinde bir tema olarak karşımıza çıkmaya başlayan mitsel ve tarihsel konular, sonraki kuşakları da tesiri altına almayı başarmıştı.

Rönesans dönemindeki öncelleri gibi eserlerinde bu tür temaları tercih eden ressam Siemiradzki, *Pochodnie Nerona (Nero'nun Meşaleleri)* veya bazen *Świeczniki chrześcijaństwa (Hristiyanlık Şamdanları)* isimleriyle tanınan ve günümüzde Kraków'daki ulusal müzede sergilenen 1876 tarihli yağlıboya tablosunda Hristiyanları, Tacitus'ta bahsolunduğu şekilde; geceleri şehrin aydınlatılmasını sağlamaları için yakılmak üzere uzun kazıklara bağlanmış canlı meşaleler olarak, Nero'yu ise ihtişamlı bahçelerindeki altın kakmalı gölgeliğinin altında mağrur bir edayla onları seyrederken tasvir etmekteydi.²⁰⁰ Siemiradzki'nin tablosunda işlediği bu Nero ve ilk Hristiyanlar teması, Leh edebiyatının gelişimi ve dünyaca tanınırlığı açısından muazzam bir yere sahip olan yazar arkadaşı Sienkiewicz'in, bu bölümün başlığına da adını veren *Quo Vadis* romanına ilham kaynağı oldu; öyle ki Tacitus ile Suetonius'u orijinal dillerinden okuyacak kadar iyi Latince bilen Sienkiewicz, daha evvelden Renan'ın *L'Antéchrist*, Kraszewski'nin *Rzym za Nerona* ve elbette Wallace'ın *Ben Hur* eserlerini okuyup bunların tesiri altında kalmıştı ve kendisi de

199 Shushma Malik, *The Nero-Antichrist: Founding and Fashioning a Paradigm* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), s. 82.

200 Anna Budzałek, "Painting Nero's Torches by Henryk Siemiradzki," <https://muzea.malopolska.pl/en/objects-list/328> [Erişim 1 Aralık 2021]. Tablo hakkında daha teknik bir inceleme için bkz. Dominika Sarkowicz, Paweł Frączek, Michał Obarzanowski, Marzena Sieklucka, Anna Klisińska-Kopacz, "The application of modern analytical techniques to the examination of the Henryk Siemiradzki's large-size painting „Nero's Torches,” *Opuscula Musealia* c. 23 (2015), s. 83-99.

antik Roma’da geçen bir roman yazmak niyetindeydi.²⁰¹ O sıralar Roma’da ikamet eden Siemiradzki, romanı için fikir edinmek üzere gerçekleştirdiği Roma gezilerinden biri sırasında kendisini ziyaret eden ve *Pochodnie Nerona* tablosundan da epeyce etkilenmiş benzeyen Sienkiewicz’e, yol üzerinde rastladıkları bir şapelin alınlığındaki *Quo Vadis* yazısını göstermiş ve bu vesileyle onun, Nero’nun zulmü yüzünden Roma’dan kaçmaya karar veren aziz Petrus’un, yolda İsa’yı görümleyip ona Latince “Nereye gidiyorsun, Efendim?” manasına gelen “*Quo Vadis, Domine?*” sorusunu sorduğu ve “Roma’ya, tekrar çarmıha gerilmeye gidiyorum.” yanıtını aldığı anda kaçmaktan vazgeçip, aynı şekilde çarmıha gerilerek şehit olacağı şehre geri döndüğüne dair anlatılagelen Hristiyan hikâyesini öğrenmesini ya da en azından hatırlamasını sağlamıştı.²⁰² Sienkiewicz’in ilk olarak 1895’te *Gazeta Polska* isimli bir gazetede seri halinde yayımladığı *Quo Vadis*, yahut tam adıyla *Quo Vadis: Powiesc z czasów Nerona (Quo Vadis: Nero Zamanından Bir Roman)*, ertesine sene kitap formuna getirilip basılmasıyla beraber müthiş bir rağbet gördü.²⁰³

Bizce eserin başarısı, yazıldığı dönemin toplumunun farklı beklentilerini bir arada sunmasından kaynaklanıyordu zira *Quo Vadis*, günümüz şartlarında bakıldığında sıradan hatta çığ denebilecek bir aşk öyküsünü anlatıyormuş gibi görünse de içerisinde yalnızca romantizmi değil aynı zamanda tarihi, dini, siyasi ve ahlaki meseleleri de barındırmaktaydı ve daha da önemlisi, konu aldığı dönemin havasını çok iyi özümsemiş, karakterlerine de bu özümseyişi gayet etkili bir biçimde

201 Janusz R. Kowalczyk, “Two Thousand Versions of Quo Vadis and Counting,” <https://culture.pl/en/article/two-thousand-versions-of-quo-vadis-and-counting> [Erişim 1 Aralık 2021].

202 Peter K. Gessner, “Henryk Sienkiewicz and Quo Vadis,” <http://info-poland.icm.edu.pl/classroom/sienkiewicz/QV.html#Quo> [Erişim 1 Aralık 2021]. Sienkiewicz, romanının sonunda bu şapelin Porta Capena yakınlarda olduğundan bahseder ve bahsettiği şapel, bugün Santa Maria delle Piante yahut zaman zaman Domine Quo Vadis kilisesi olarak da bilinen, Petrus’un İsa’yı görümlendiği yol üzerinde bulunduğu inanılan küçük bir kilisedir, bkz. Henryk Sienkiewicz, *Quo Vadis?*, çev. Nihal Yeğinobalı (İstanbul: Cem Yayınevi, 1987), s. 408; “Domine Quo Vadis,” https://romanchurches.fandom.com/wiki/Domine_Quo_Vadis [Erişim 1 Aralık 2021]. Quo Vadis hikâyesi, apokrif bir metin olan Petrus’un İşleri’nin 35. pasajında aktarılır, bkz. *The Apocryphal New Testament: A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*, çev. J. K. Elliott (Oxford: Oxford University Press, 2005), s. 423-424, ayrıca bkz. Gerrit T. Vander Lugt, “Quo Vadis?,” *Christian Education* c. 35, S. 4 (1952), s. 276-285.

203 Adam Gillon, “Review: Un ‘Bestseller’ 1900, QUO VADIS? By Maria Kosko.,” *Comparative Literature* c. 16, S. 2 (1964), s. 182.

yansıtmıştı. 64 yılında geçen hikâyenin temelinde, bahsettiğimiz üzere bir aşk öyküsü yer alıyordu ve bu aşkın kahramanları, Romalı seçkin Marcus Vinicius ile kabaca bugünkü Polonya topraklarındaki Lygia'nın prensesiyken Roma tarafından rehin alınan Lygia Callina idiler. Bir Leh milliyetçisi olan Sienkiewicz, kitap boyunca iyiliği ve güzelliği simgeleyen Lygia'yı bir Polonyalı olarak kurgularken bunu kesinlikle bilinçsizce yapmamıştı ve ikilinin ilişkili olduğu yan karakterleri de aynı özenle, tarihsel karakterlerle bir ilmekte örmüştü; misal Marcus Vinicius adında Romalı bir seçkin hakikaten yaşamıştı ve kurgusal Vinicius, bu Vinicius'un oğlu ve saraya yakınlığıyla tanınan şair Petronius'un yeğeni olarak, Lygia ise Britanya fethi sırasında Roma ordusuna komuta eden ve daha sonraları buranın valiliğini de yapmış olan Aulus Plautius'un manevi kızı olarak karşımıza çıkmaktadırlar; Aulus Plautius'un eşi Pomponia Graecina, Paulus, Petrus, Nero, Nero'nun ikinci eşi Poppaea Sabina, eski gözdesi Acte, praefectus praetoriosu Tigellinus, romana dahil edilen diğer tarihsel şahsiyetlerdir.²⁰⁴ Bize kalırsa hikâyeyi sıradanlıktan kurtarıp başka bir boyuta taşıyarak aşkı, Hristiyanlıkla ve zulümle birleştiren bir tutkal vazifesini gören kişi, daha evvel sözünü ettiğimiz üzere yabancı bir boş inancı benimsemekle suçlanan ve hakkında, Hristiyan olduğuna dair spekülâtif iddialar ortaya atılan Pomponia Graecina olmalıdır.²⁰⁵ Bu iddialardan yola çıkarak Pomponia'yı dinibütün bir Hristiyan olarak tasvir eden Sienkiewicz, onu bir anne gibi sevip hürmet eden ve ellerinde büyümüş sayılan Lygia'yı da itikatlı bir Hristiyan yapmıştır, oysa Lygia'ya ilk görüşte aşık olan Vinicius genç kızın aksine bir pagandır, ki sofu Hristiyanların gözünde tüm paganların olduğu gibi o da sefahat alemlerine düşkün, maneviyattan yoksun ve kibirli bir adamdır, bu özellikleri dolayısıyla aşkında da sığ ve bencildir; hikâye boyunca Lygia'yı elde etme hırsıyla onu kaçırmaya kalkışmak ve koruyucu ailesinden ayırmak da dahil olmak üzere başvurmadığı hiçbir yöntem kalmamıştır. Bu tek taraflı bir aşk mıdır? Hayır, değildir. Lygia'nın böyle kaba saba ve arzularına kolayca yenik düşen, yeri geldiğinde onu unutmak için başka kadınlarla ilişki kurmaktan bile çekinmeyen bu genç adamı nasıl olup da sevebildiği, en azından bizim için anlaşılabilir bir muamma olmakla birlikte, bu aşkın Vinicius'un giderek başkalaştırdığı ve farklı bir insana

204 Ruth Scodel ve Anja Bettenworth, *Whither Quo Vadis?: Sienkiewicz's Novel in Film and Television* (Oxford: Blackwell, 2009), s. 1-2.

205 Tac. *Ann.* 13.32.

dönüştürdüğü de inkâr edilemez. Onun görece kısa bir süre içerisinde böyle bir dönüşüme uğramasındaki itici güç, Lygia'nın kendisiyle evlenmek için Hristiyan olmasını şart koşmasıdır; başlangıçta bu fikre sıcak bakmadığı gibi Hristiyanlığı da bilhassa saçmalık olarak gören Vinicius, tabiatıyla benimsemiş olduğu Roma dininden vazgeçmek pahasına Hristiyanlığa yönelir ve iki önemli misyonerin, Paulus ile Petrus'un da tesirleriyle Hristiyanlığı kabul eder. Artık iki aşkın arasında hiçbir engel kalmamışken Vinicius imparatorun maiyetiyle beraber Antium'da olduğu sırada Roma'da yangın patlak verir. Vinicius, Roma'daki sevgilisinin yangında öleceğinden korksa da onu sağ salim bulmayı başarır ancak bu kez de imparator Nero, *praefectus praetoriosu* Tigellinus'un akıl vermesiyle yangından Hristiyanları sorumlu tutar ve bir takibat başlatır. Saraya olan yakınlığı ve dayısı Petronius'un nüfuzu sayesinde Vinicius ile aynı sebeplerden Pomponia Graecina tutuklanmasalar da Lydia, Nero'nun zulmünden kurtulamaz ve çıplak ve yarı baygın bir halde, siyah bir boğanın boynuzlarına bağlanarak arenaya çıkarılır. Vinicius gördüğü manzara karşısında dehşete düşmüş, sevgilisini kurtarma ümidini neredeyse yitirmek üzereyken Tanrı'ya bir mucize gerçekleştirmesi için yalvarır ve duası kabul olur; Lygia'nın sadık dev kölesi Ursus, tabiri caizse iman gücüyle boğaya karşı gelerek onu alt eder, bu görülmedik olay karşısında seyircilerin de ısrarlarıyla Nero, Lygia'nın canını bağışlamak zorunda kalır, diğer mahkumlar ise arenadaki zulümden sağ çıkamazlar. Yukarıda belirttiğimiz üzere Sienkiewicz bir milliyetçiydi ve belli ki sadece bir edebi eser yazmak değil, beraberinde ırkdaşı olarak gördüğü Lygia üzerinden ideolojik mesajlar vermek amacını da gütmüştü; misal arena betimindeki siyah boğanın Almanya'nın bir temsili olduğu ve Ursus'un boğayı yenmesinin de, Polonyalıların kendilerine baskı uygulayan Almanlara üstün gelebilecekleri fikrini aşlamaya hizmet ettiği düşünülmektedir, muhakkak ki bu, eserin içerisinde barındırdığı tek metafor da değildir.²⁰⁶ Arena betiminden bahsetmişken ressam Siemiradzki'nin tablolarıyla dostu Sienkiewicz'i etkileyip, *Quo Vadis*'i yazmasına vesile oluşu gibi Sienkiewicz'in de *Quo Vadis* ile Siemiradzki'yi etkileyerek, bir başka sanat eserinin doğuşuna önayak olduğunu eklemek isteriz; Siemiradzki, 1897 tarihli *Dirce Chrześcijańska* (Hristiyan Dirce) isimli, günümüzde Varşova ulusal

206 Peter K. Gessner, "Henryk Sienkiewicz and Quo Vadis," <http://info-poland.icm.edu.pl/classroom/sienkiewicz/QV.html#Quo> [Erişim 1 Aralık 2021].

müzesinde sergilenen yeni tablosunda, arenada siyah boğaya bağlanmış çıplak Lygia'yı bir boğanın boynuzlarına bağlanıp kayaya çarpılmak suretiyle öldürülen Thebai kraliçesi Dirce'nin mitsel öyküsünden yola çıkarak "Hristiyan Dirce" olarak sunarken Nero'yu da tekrardan bu manzaraya eklemeyi ihmal etmemiştir.²⁰⁷

Bundan sonra Sienkiewicz, kitaba adını veren *Quo Vadis* deyişinin hikâyesini bozmadan, apokrif Petrus'un İşleri metninde aktarıldığı şekliyle aktarır; Roma'dan kaçmakta olan Petrus, yolda görüldüğü İsa'ya ona nereye gittiğini sorup da Roma'ya yeniden çarmıha gerilmeye gittiği cevabını alınca, ölmek pahasına da olsa Roma'daki dindaşlarının yanına dönmesi gerektiğini anlar ve burada efendisi gibi çarmıha gerilir, onun ardından Paulus da aynı şekilde can verir. Yaşananları her ne kadar hatırlarından çıkaramayacak olsalar da Roma'dan uzaklaşmayı tercih eden Vinicius ile Lygia, Sicilya'ya yerleşip burada sakin bir hayat sürmeye başlarlar; Roma'da kalsa da imparatora karşı tahammülü gitgide azalmış olan Petronius, intihar etmeye zorlanır; ve romanın sonunda Sienkiewicz'in bize tüm bu acıların müsebbibi olarak sunduğu Nero, darbe yoluyla tahttan indirileceğini anlayınca, başkalarını zorladığı şeyi bu kez kendisinde uygulamaya, gırtlığına bir hançer saplayarak intihar etmeye karar verir ama o denli zayıf bir karaktere sahiptir ki buna cesaret edemez ve ölmeyi bile ancak azatlı kölesi Epaphroditus'un hançeri gırtlığına doğru itirmesiyle becerir. "İşte böylece," yazar Sienkiewicz, "Nero da fırtınalar, yangınlar, savaşlar ve salgın hastalıklar misali gelip geçti."²⁰⁸

Daha önce sözünü ettiğimiz gibi *Quo Vadis*'i kült bir roman yapan en önemli özelliklerinden biri, konu edindiği dönemin havasını okuyucuya mümkün olduğunca doğru bir şekilde nakletmesiydi. Bizce en başta, Lygia'nın bedensel güzelliğine hayran kalan ve onu metalaştırıp bir arzu nesnesi haline getiren Vinicius'un aşk kisvesine bürüdüğü duyguları ve istediği şeyi elde etmek için yaptığı zorbalıklar, kadınların geri plana atılıp örselendikleri bir toplumda yetişmiş olan Romalı erkeğin doğasına, hatta çoğu sefer doğrudan erkekliğin doğasına gayet uygundur ve Lygia'nın aklı ile kalbi arasında gidip gelişleri, bu yüzden içine düştüğü ruhsal

207 Magdalena Wróblewska, "Christian Dirce-Henryk Siemiradzki," <https://culture.pl/en/work/christian-dirce-henryk-siemiradzki> [Erişim 2 Aralık 2021].

208 Henryk Sienkiewicz, *Quo Vadis?*, çev. Nihal Yeğinobalı (İstanbul: Cem Yayınevi, 1987), s. 408.

buhran da, kimi zaman abartılı olmasına karşın gerektiği şekilde okuyucuya aktarılmıştır. Tarihsel açıdan bakarsak Sienkiewicz, birçoklarımızın da tatmakta olduğu üzere tiran ruhlu bir yöneticinin buyruğu altında yaşamının insanı nasıl etkileyebileceğini ve bu baskı ortamının yarattığı çirkinlikleri, örneğin dalkavukluğu, korkaklığı ya da nankörlüğü, bilhassa Petronius üzerinden pek tabii bir biçimde yansıtmıştır diyebiliriz, öyle ki romanı okurken yazarın Petronius ile ahabap olduğuna inanmak bile mümkündür, *elegantiae arbiter* yani “zarafet hakemi” olarak tanılan Petronius’un, bu sıfatla imparatoru nasıl bir yandan kendine hayran bırakırken, bir yandan da canını tehlikeye atmamak adına konuşurken bile kendisine otosansür uygulamak, onun gönlünü hoş tutmak zorunda kaldığını ve bu yüzden tahammülünün de giderek azalmakta olduğunu roman boyunca farkederiz, ki intihar etmeden önce, Tacitus’un bahsettiği üzere Nero’nun kötü icraatlarını ortaya dökerek onu adeta taşıdığı bir mektup kaleme alıp gönderir; velhasıl bizce *Quo Vadis*’in aslına en yakın çizilmiş karakteri, Petronius olsa gerektir.²⁰⁹ Kurgusal Nero’nun ne kadar aslına yakın olduğuyse, dün olduğu gibi bugün de bir muammadır; salt Troya’nın yanışını deneyimleyebilmek ve alevler arasında kalmış bir şehrin manzarasını seyredebilmek için kendi başkentini kundaklattıran bir imparator imgesi, ne kadar gerçekçidir? Açıkçası biz bu noktada kararı, sizin hayal gücünüze ve argümanlarınıza bırakmayı tercih ediyoruz.

İşbu sebeplerden ötürü bir kült olagelen *Quo Vadis*, 1895’te kitap olarak yayımlanmasının üzerinden daha üç sene bile geçmeden on farklı dile çevrilmiş, Fransa’da yalnızca birkaç ay içerisinde iki yüz baskı yapmış ve basıldığı diğer ülkelerde de binlerce adet satarak Rus yazarların çeviri edebiyattaki egemenliklerini kırmayı başarmıştır; Sienkiewicz’in 1905 Nobel Edebiyat Ödülü’nü kazanmasındaki başat rolü oynayan eseri de şüphesiz *Quo Vadis* olmuştur.²¹⁰ Nihayetinde ünü Polonya sınırlarını aşp opera ve tiyatrolarda kullanılan eser, film yapımcılarının da ilgisini celbetmiş olacak ki ilk defa 1912’de Guazzoni yönetmenliğinde aynı adla bir sessiz sinema filmine uyarlanmıştır. 1924’te bunu D’Annunzio ile Jacoby’nin yönettiği yine İtalya yapımı bir sessiz film takip eder ki, ileride çekeceği Nazi yanlısı propaganda

209 Tac. *Ann.* 16.18.

210 Adam Gillon, “Review: Un ‘Bestseller’ 1900, QUO VADIS? By Maria Kosko.,” *Comparative Literature* c. 16, S. 2 (1964), s. 182.

filmleri yüzünden tepki görüp sektörden dışlanacak olan Emil Jannings de bu filmdeki Nero performansı ile akıllara kazınmıştır. Nihayetinde 1951’de, *Quo Vadis* filmlerinin en meşhuru, LeRoy yönetmenliğinde Hollywood yıldızlarıyla çekilir; Vinicius’u Robert Taylor’ın, Lygia’yı Deborah Kerr’in ve Nero’yu Peter Ustinov’un canlandığı film, Akademi ödüllerine sekiz dalda aday olmasına rağmen hiçbir dalda ödülle layık görülmemiş ancak Ustinov’a Altın Küre ödülü kazandırmayı başarmıştı. Ustinov bu rolde sinema tarihinin en ünlü Nero performanslarından birini ortaya koyduğu gibi, çoğu insanın zihninde hâlâ imparatorun kanlı canlı bir tasvirini oluşturur. 1985’te çekilen bir mini dizinin ardından son olarak 2001 yılında yeniden filme uyarlanan *Quo Vadis*, bu kez bizzat yazarının anavatanı tarafından çekilmesine ve bugüne dek çekilmiş en yüksek bütçeli Polonya yapımı film olmasına karşın ilginçtir ki beklenen alakayı görememiş, Akademi ödüllerine aday dahi gösterilmeyip Hollywood versiyonunun gerisinde kalmıştır.²¹¹ Ne yazık ki eserin Yeğınobalı tarafından Türkçe’ye çevrilip basılması da ancak Hollywood yapımı *Quo Vadis* filminden bir yıl sonra, 1952’de gerçekleşmiştir; filmin *Ko Vadis* adıyla Türkiye’de gösterime girmesi 1954’ü bulsa da kitabın çevrilmesini, filmin etkisine bağlayabiliriz zira bu ilk Türkçe *Quo Vadis* baskısının kapağında Vinicius ile Lygia, besbelli Robert Taylor ile Deborah Kerr’i anımsatır şekilde resmedilmişlerdir. Bu ilk baskıdan sonra ülkemizde de büyük beğeni toplayan eserin farklı yıllarda, farklı yayınevlerinden lakin yine Yeğınobalı’nın çevirisiyle çok sayıda baskı yaptığı görülür; kısacası “deli Nero” algısını desteklemesine ve Avrupa’da olduğu kadar ülkemizde de uslara bu algıyı aşılmasına rağmen *Quo Vadis*’in, Roma yaşantısının nispeten gerçekçi bir yansımasını okuyucuya sunduğu ve sevdirmeyi de başardığı söylenebilir.

211 Simon Goldhill, “Review: Whither Quo Vadis?: Sienkiewicz’s Novel in Film and Television,” *Bryn Mawr Classical Review*, <https://bmcr.brynmawr.edu/2009/2009.03.60/> [Erişim 2 Aralık 2021].

SONUÇ

Okumuş olduğunuz çalışmamızda biz, imparator Nero döneminde meydana gelen büyük Roma yangını ve yangının bir sonucu olarak ortaya çıkan şaibeli bir olgunun veya daha doğru bir deyişle bir iddianın gerçekliğini ve bu iddianın sebep ve sonuçlarını ele almaya çalıştık. Konuya çok yönlü bir yorum getirebilmemiz için, yangın meselesi üzerinde bilhassa durmamız gerektiğinden, ilkin yangının nasıl patlak vermiş olabileceğine dair söylentilere ve bunlara neden olan etmenlere yönelerek, rotamızın başlangıç noktasını oluşturan büyük yangınla alakalı kendi düşüncemizi inşa etme yoluna gittik. Bu yönelimin bir sonucu olarak gördük ki günümüzde, elbette çağdaş müelliflerin ve sonraki dönemlerde yaşanan benzer hadiselerin de etkisiyle, Roma'nın Nero tarafından yakıldığı algısı güçlenmiş olsa da bu algının altını dolduracak ve onu sadece bir sav olmaktan kurtaracak yeterlikte herhangi bir kanıt hâlâ sahip değiliz. Romalı mülk sahiplerinin, bugünün müteahhitlerine çokça benzer şekilde, güvenilir konutlar inşa etmek ya da öncelikli olarak insan hayatını gözetmek gibi bir kaygılarının olmayışı ve üstelik düşük maliyetle yüksek gelir elde etme arzuları, şehrin yanlış ve kalitesiz yapılaşmasına yol açmış, bu durumsa afet riskini katbekat artırmıştır. Sıkışık dairelerde ikamet etmek zorunda kalan dar gelirli halkın evinde güvenle yemek pişirme imkânından dahi mahrum oluşunun, yangına adeta davetiye çıkarttığı söylenebilir; nitekim yangın, öteden beri Roma'nın süreğen bir sorunu olagelmıştır. Gelgelelim şehir, imparator Augustus dönemine dek organize bir itfaiye teşkilatından yoksun kalmıştır ve Nero döneminde henüz çok taze bir oluşum olarak görülebilecek bu teşkilatın, nispeten kısa bir süre içerisinde gerekli profesyonelliği kazanmış olmasını ve dolayısıyla yangına müdahalede yeteri kadar faal olmasını beklemek, fazla iyimserce olacaktır. Daha önceki yangınların hiçbirinde imparatora böyle bir suçlama yöneltildiği görülmemiş olmasına karşın Nero'nun kundakçılıkla suçlanmasındaki temel sebebin, imparatorun halkın pek de hoşuna gitmeyen marjinal kişiliği olduğu söylenebilir; öyle ki imparator, icraatlarıyla o kadar uç bir imaj çizmiş olmalıydı ki halk, onun

başkentini ateşe verebileceğine bile inanmaya çoktan hazırды. Bu inanışta yangının tekrar etmesi ve Domus Aurea'nın inşası, makul gerekçeler olarak gösterilebilir, ne var ki bir Roma imparatorunun, yalnız yeni bir saray inşa ettirebilmek için başkentini yakmasına lüzum var mıdır, bilinmez. Bize kalırsa şehrin sakinleriyle çağdaş müellifler tarafından Nero'ya duyulan katıksız öfke, gerçeklerin çarpıtılmasını ve neredeyse fantastik denebilecek bir boyuta ulaşan anlatıların doğuşunu körüklemiştir. Yangının ilk aşaması, kazara çıkmış olmalıdır, çeşitli spekülasyonlara yol açan ikinci aşamanın ne sebeple başladığı ise tam bir muamma olsa da halihazırda parlamış olan yangının yeniden alevlenmesi, pek olağandışı ve şaşırtıcı olmasa gerektir. Ortada bir kundakçılık olduğunu söylemek mümkünse bile bunun kim veya kimler tarafından, kimin veya kimlerin direktifiyle gerçekleştirildiğini saptamak namümkündür ve bizce, Nero rejiminden hoşnut olmayan ve onu iyice karalamak isteyen güruhların, bilhassa imparatorun faaliyetleri çıkarlarıyla örtüşmeyen aristokrat kesimin yangınla alakalı olması ihtimali de tümünden yadsınmamalıdır. Sonuçta, müthiş bir istem ve imkân gücünü elinde tutan bir imparatorun kendi başkentini ateşe vermesi, her ne koşul ve sebeple olursa olsun akla yatkın değildir, olmamalıdır.

İkinci bölümde yer verdiğimiz, esas sorumuzu meydana getiren ve yangınla ayrılmaz biçimde ilintili olan ilk Hristiyanlar meselesi de doğal olarak yangın gibi muğlaktır ve katiyetten yoksundur. Her ne kadar çağdaş dönem pagan tarihçilerinden Tacitus ve takip eden onyılda Suetonius, Nero'nun Hristiyanlara zulmettiğinden bahsediyorlardı ise de Plutarkhos'un, yaşlı ve genç Plinius'ların yahut sonraki yüzyılda yangını etraflıca anlatan Cassius Dio'nun zulümden hiç söz etmeyişi ve iki ismin birbirleriyle ve kendilerinden sonra gelen Hristiyan tarihçilerle de çelişik görünen izahları, anlatının inandırıcılığını yitirmesine yol açmaktadır. Bir kere Hristiyanların, büyük yangından sonra Nero tarafından günah keçisi ilan edilerek, olmadık eziyetlere tabi tutularak infaz edildiklerini yazan Tacitus, geç antik devre kadar Hristiyanlara yapılan zulümle yangını ilişkilendiren yegâne tarihçidir ve onun, *Testimonium Taciteum* olarak da bilinen mevzubahis pasajının sahilhliği dahi modern dünyada halen bir tartışma konusudur. Fakat aslında tartışma konusu olanın, Tacitus'un sadece günümüze ulaşan bir kopyası olduğu detayını da göz önünde bulundurmak gerekecektir; zincirin yalnız bir halkasına değil, tüm halkalarına şüphe

ve ihtimamla bakılmalıdır. Suetonius'un Claudius dönemini ele alırken Chrestus isimli bir Yahudiden bahsetmesi ve Tacitus'un da pasajının en erken tarihli nüshasında Hristiyanlara atfen Chrestianoı yazıldığı halde "e" harfinin sonradan düzeltilerek "i" harfine dönüştürülmüş olması, Nero'nun zulmettiği iddia edilen Hristiyan grubun kimliğine yönelik, içine girdikçe derinleşen farklı önermelerin ileri sürülmesine zemin hazırlamıştır. Bunlar arasında, söz konusu harf değişikliğinin basit bir hatadan kaynaklandığından tutun, Tacitus'un pasajında bahsettiği topluluğun, bizim bugün Hristiyan olarak tanımladığımız toplulukla herhangi bir bağlantısı olmayıp, isim benzerliği yüzünden yanlış algılandığına ve ilerleyen yüzyıllarda Tacitus'un tahrif edilerek bir Hristiyan şehitlik anlatısı bina edildiğine varıncaya kadar, çok çeşitli önermeler mevcuttur ve bunlar, kulağa alışılmışın dışında gelseler de bizce ciddiyetle incelenmelidirler, zira gayet makul bir biçimde temellendirilmişlerdir. Öte yandan, sırf Paulus'un mektuplarından hareketle bile tahmin edebileceğimiz üzere gerek başkent Roma'da, gerekse imparatorluğun diğer şehirlerinde özellikle bir dini grup olarak Hristiyanların varlığı inkâr edilemez; hatta Hristiyanlar, saray eşrafı içerisinde dahi kendilerine yer edinmiş olmalıdırlar. Şu durumda Tacitus'un sözünü ettiği günah keçilerinin, Hristiyanlar olduğundan kuşku duymak için yeterince sebebimiz yoksa da zulmün tarihsel gerçekliği veya yanlışlığı, bahsedilen grubun kimleri kapsadığından bağımsız olarak, genel çerçeveye ilişkilidir. Çağdaşı pek çok müellifin, üstelik yangından bahsedenlerin dahi Hristiyanlar mevzubahis olduğunda sessiz kalması, tabii ki Tacitus'un zulüm anlatısının güvenilirliğini baltalayan unsurların başında gelmiştir fakat bundan daha mühimi, anlatının ilerleyen yüzyıllar boyunca Hristiyan yazarlar tarafından çarpıtılmış ve kısım kısım değişime uğratılmış olması ihtimalidir. Nitekim uzak geçmişteki bir tarihin akışını değiştirmek, hiç de zor olmasa gerektir ve tek bir harfin doğru veya yanlış yazımı dahi, farkedileceği üzere büyük açmazlara ve belirsizliklere neden olacaktır. Yakın zamanda Shaw'un, anlatının gerçekliğini ele alırken, bağlam içerisinde geleneksel olarak Hristiyanlığın ilk şehitlerinden kabul edilen misyoner aziz Paulus ile Petrus'un şehitliklerinin gerçekliğini de tartışması, bizim için son derece kıymetlidir zira bu şehitlik meselesi gibi önkabullerin, etrafıca sorgulanmaksızın tarih ilminde bir yeri yoktur, olmayacaktır ve olmamalıdır. Kaldı ki Paulus ile Petrus'un şehitliklerine dair erken anlatılar, bunu Nero'yla, yangınla

yahut herhangi bir takibatla ilişkilendirmemekle beraber, ancak üç ila dördüncü yüzyıllarda ortaya çıktığını söyleyebileceğimiz bu Nero döneminde şehitlik iddiasının, ilk Hristiyanların yeni bir kimlik inşa etmekte kullandıkları bir argüman olduğu bizce açıktır. Çağdaş yazarlar ve en başta Yeni Ahit yazarları tarafından ölümlerine dair hiçbir şey kaleme alınmamış olan bu ikilinin, Paulus vaftizci Yahya gibi başı kesilmek, Petrus ise havarisi olduğu Mesih'i İsa gibi çarmıha gerilmek suretiyle infaz edildiklerine dair inanış da yine çok bariz bir biçimde, Hristiyanların oluşturdukları bir tür metaforun ve belki bilinmeyen daha pek çok metaforun varlığına işaret etmektedir. Hal böyleyken sırtımızı, kayıtsızca erken Hristiyanların bize sundukları gerçekliğe yaslamamız demek, mesleğimizin gerektirdiği nesnellikten ve dolayısıyla etik anlayışından uzak olarak, toplum içerisinde halihazırda kemikleşmiş bulunan hatalı yargıların büsbütün kanıksanmasına seyirci kalmamız demektir ve böylesi bir seyirci kalış, hayli yanlış olacaktır. Nero'yla ve yangınla ilk Hristiyanlar arasında bir bağlantı olup olmadığı, varsa bu bağlantının nasıl ve hangi koşullar altında olduğu mevzu, tabii yeni bir delil keşfedilmediği müddetçe bilinmezliğini koruyacaktır fakat biz, bu tür durumlarda aslolanın, zihnimizde olguların bizim kendi penceremizden baktığımızda gördüğümüz bir manzarasını inşa etmek olduğu kanısındayız. Bizim fikrimizce, Nero döneminde Hristiyanların o veya bu şekilde cezalandırıldıkları düşünülebilir, ne var ki bu cezalandırma, ya Tacitus'un aktarımının aksine çok küçük ölçekli olup müelliflerin ilgisini celbetmemiştir, ya yangınla bağlantılı olmayıp farklı bir suç yüzünden gerçekleştirilmiştir ya da her ikisi birdendir; uzun lafın kısası, hangi açıdan bakıyor olursak olalım, bize göre Testimonium Taciteum'dan habersiz görünen geç antik devir Hristiyan yazarlarının kendisine atıfta bulunmayışlarına bakarak, olaydan çok daha sonraki bir dönemde tahrif edilmiş olması ihtimali hayli yüksek görünen Tacitus, tahrif edilmemişse bile Nero'ya duyduğu düşmanca hislerin de etkisiyle abartılı bir izahat yapmış olmalıdır ve bu izahatı, her daim akıl süzgecinden geçirerek, geleneğin dinsel faraziyelerine sadık kalmaksızın, dikkatlice kullanmak lazımdır.

Üçüncü ve son bölümde ele aldığımız, ölümsüz bir Nero imgesinin ve bunun gerek popüler kültür içerisinde gerekse dini inanışlar vasıtasıyla bugüne dek ulaşan

izlerinin çıkış noktasıysa, ana problemimizi oluşturan ikinci bölümle sıkı sıkıya temas halindedir. Öyle ki Nero'yu nesiller boyu zihinlere kazınmış, diğer denklemlerin arasından sivrilen aykırı bir imparator haline getiren şey, yalnızca alışılmışın dışında karakteri, yaşam tarzı, aşkları, cinsel yönelimleri veya çok çeşitli sansasyonlara sahne olan hükümlerliği değildir; onun ilk Hristiyanlarla olan, mevcudiyeti ve niteliği belirsiz münasebetinin de bu imgelemede özel bir rolü olduğu açıktır. Nitekim Roma'nın Hristiyanlaşma yolunda ilk adımlarını attığı dördüncü yüzyıldan itibaren batı dünyasında hakimiyet kazanan Hristiyan perspektifli tarih yazımının ve inanca olan katı bağlılığın doğurduğu etkiler, günümüze dek katlanarak gelmiş, halen daha konuşmakta olduğumuz Nero'nun kimi zaman “deccal”, kimi zaman “şeytan”, kimi zamansa “deli” olarak etiketlenmesine sebep olmuştur. Çalışmamızda değindiğimiz üzere bu etkileri, edebiyat, sinema, resim ve bilumum sanat dalında olduğu kadar, günlük hayatın herhangi bir yerinde; bir deyimde, bir bilgisayar programında, bir enerji içeceğinde ya da bir pop şarkıda gözlemlememiz mümkündür. Bizce bu duruma en iyi örnek, Nobel edebiyat ödüllü Polonyalı romancı Sienkiewicz'in kısaca *Quo Vadis* adıyla dünya çapında meşhur olan eseridir; gördüğü muazzam rağbetten sonra film ve dizileri de çevrilen kitabın, sunduğu hikâyeyle tüm dünyanın usunda ilk Hristiyanların, imparator Nero'nun zalimliğinin kurbanı oldukları algısını beslediği söylenebilir.

Neticede imparator Nero ile ilk Hristiyanlar arasındaki ilişki, geçmişin geçmişte kalmayıp, günümüz için de ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermesi bakımından güzel bir emsal teşkil etmektedir. Keza bu mesele, üzerinden neredeyse iki binyıl geçmişken bile Hristiyanlık tarihi mevzubahis olduğunda tartışmaların merkezinde yer almayı sürdürmekte ve aslında ne idüğü belirsiz önkabullerin, farkında olmadan insanların, toplumların bilinçlerini ve tarihe bakış açılarını işgal ve istila ettiklerini ortaya koymaktadır. Bizim bu çalışmadan çıkardığımız esas sonuç, imparator Nero'nun veya ilk Hristiyanların ötesinde, tarihi doğru bilmenin, şayet doğru bilmek imkânsız ise olguların doğruluk ve yanlışlıklarını öylece kabul etmektense sorgulamanın ve objektif bir tutumla değerlendirmenin ne kadar ehemmiyetli olduğudur. Aksi takdirde tarih gibi bir beşeri ilimde hata, hatayı doğuracak ve geriye, bizim bu çalışmayı kaleme alırken tecrübe etmiş olduğumuz

üzere çözülmesi namümkün olan büyük sorular ve moderniteye sirayet eden büyük sorunlar bırakacaktır.

KAYNAKÇA

ANTİK KAYNAKLAR

- 1 Clem. *Ante-Nicene Fathers, Volume IX*. Çeviren John Keith. Ed. Allan Menzies. New York: Christian Literature Publishing, 1896.
- 1 Io. *İncil ve Mezmurlar*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2012.
- 1 Pet. *İncil ve Mezmurlar*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2012.
- 2 Io. *İncil ve Mezmurlar*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2012.
- 2 Se. *İncil ve Mezmurlar*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2012.
- August. *De civ. D. City of God*. Çeviren Henry Bettenson. New York: Penguin Classics, 2004.
- Caes. *BGall. Notlar: Galya Savaşı Üzerine*. Çeviren Samet Özgüler. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2019.
- Caius. "Fragments of Caius." iç. *Ante-Nicene Fathers Volume V: Fathers of the Third Century: Hippolytus, Cyprian, Caius, Novatian, Appendix*. Hazırlayan Philip Schaff. Peabody: Hendrickson Publishers Inc., 2004.
- Cass. Dio. *Dio's Roman History, Volume VI*. Çeviren Earnest Carry. Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press, 1925.
- Dio's Roman History, Volume VIII*. Çeviren Earnest Cary, Herbert B. Foster. Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press, 1925.
- Cic. *Att. Letters to Atticus, Volume III*. Çeviren E. O. Winstedt. Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press, 1961.
- Dan. *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2014.
- Dig. *The Digest of Justinian c. I*. Çeviren Alan Watson. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998.

- Dio Chrys. *Or.* *Discourses 12-30.* Çeviren J. W. Cohoon. Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press, 1939.
- EE. *Minor Latin Poets.* Çeviren J. Wight Duff, Arnold M. Duff. Cambridge: Harvard University Press, 1934.
- Elç. *İncil ve Mezmurlar.* İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2012.
- Ep. Paul. Sen. "The Correspondence Of Paul And Seneca." iç. *The Apocryphal New Testament.* Çeviren M. R. James. Oxford: Clarendon Press, 1924.
- Euseb. *Hist. eccl.* *The Ecclesiastical History, Volume I.* Çeviren Kirsopp Lake. Loeb Classical Library. Londra: William Heinemann, 1926.
- The Ecclesiastical History, Volume II.* Çeviren J. E. L. Oulton. Loeb Classical Library. Londra: William Heinemann, 1942.
- Hez. *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil).* İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2014.
- Hieron. *De vir. ill.* *Nicene and Post-Nicene Fathers, Second Series, Volume III.* Çeviren Ernest Cushing Richardson, ed. Philip Schaff ve Henry Wace. New York: Christian Literature Publishing, 1892.
- Ign. *Eph.* *The Apostolic Fathers Volume II: Ignatius and Polycarp.* Çeviren J. B. Lighthouse ve J. R. Harmer. Michigan: Baker, 1981.
- Ioseph. *AI.* *Jewish Antiquities, Books 18-19.* Çeviren Louis H. Feldman. Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press, 1965.
- Ioseph. *BI.* *The Jewish War, Books I-III.* Çeviren H. St. J. Thackeray. Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press, 1956.
- Ioseph. *Vit.* *The Life, Against Apion.* Çeviren H. St. J. Thackeray. Loeb Classical Library. Londra: William Heinemann, 1926.
- Iren. *Adv. Haer.* *St. Irenaeus of Lyons: Against the Heresies.* Çeviren Dominic J. Unger. New York: Paulist Press, 1992.
- Iuv. *Juvenal and Persius.* Çeviren G. G. Ramsay. Loeb Classical Library. Londra: William Heinemann, 1928.

- The Sixteen Satires*. Çeviren Peter Green. New York: Penguin Books, 1998.
- Yergiler-Saturae*. Çeviren Çiğdem Dürüşken ve Erdal Alova. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- Lactant. *Div. inst.* *Divine Institutes*. Çeviren Anthony Bowen ve Peter Garnsey. Liverpool: Liverpool University Press, 2003.
- Liv. *Livy, Volume XI*. Çeviren Evan T. Sage. Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press, 1936.
- Mark. *İncil ve Mezmurlar*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2012.
- Oros. *Seven Books of History Against the Pagans*. Çeviren A. T. Fear (Liverpool: Liverpool University Press, 2010).
- Petron. *Sat.* *The Satyricon*. Çeviren J. P. Sullivan. Londra: Penguin Books, 2011.
- Phil. *İncil ve Mezmurlar*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2012.
- Philo. *Leg.* *The Legatio ad Gaium*. Çeviren E. Mary Smallwood (Leiden: Brill, 1961).
- Plin. *Ep.* *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları: Plinius, Epistulae, 10. Kitap*. Çeviren Erendiz Özbayoğlu ve Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Plin. *HN.* *Natural History, Volume V*. Çeviren H. Rackham. Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press, 1961.
- The Natural History of Pliny, Volume V*. Çeviren John Bostock ve H. T. Riley. Londra: Henry G. Bohn, 1856.
- Plut. *Vit. Crass.* *Plutarch's Lives, Volume III: Pericles and Fabius Maximus, Nicias and Crassus*. Çeviren Bernadotte Perrin. Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press, 1932.
- Rom. *İncil ve Mezmurlar*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2012.
- Sen. *Oct.* *Tragedies, Volume II: Agamemnon, Thyestes, Hercules Oetaeus, Phoenissae, Octavia*. Çeviren Frank Justus Millered, Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press, 1968.
- Sen. *Superst.* Bkz. August. *De civ. D.* 6.10.

- SIG. Bkz. <https://web.archive.org/web/20110518174141/http://kchanson.com/ANCDOCS/greek/gallio.html> [Erişim Tarihi 13 Haziran 2022].
- Stat. *Silv.* *Silvae, Thebaid, Volume II.* Çeviren J. H. Mozley. Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press, 1928.
- Strab. *Geography, Volume II.* Çeviren Horace Leonard Jones. Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press, 1923.
- Suet. *Claud.* *Lives of the Caesars.* Çeviren Catharine Edwards. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Suet. *Ner.* *Lives of the Caesars.* Çeviren Catharine Edwards. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Suet. *Vita Luc.* *Suetonius, Volume II.* Çeviren J. C. Rolfe. Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press, 1914.
- Sulp. Sev. *Chron.* *Nicene and Post-Nicene Fathers, Volume XXI.* Çeviren Alexander Roberts, ed. Philip Schaff ve Henry Wace. Buffalo, New York: Christian Literature Publishing, 1894.
- Tac. *Ann.* *The Annales: The Reigns of Tiberius, Claudius, and Nero.* Çeviren J. C. Yardley. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Tac. *Hist.* *The Histories.* Çeviren Kenneth Wellesley. Londra: Penguin Books, 2009.
- The Histories, Volume I.* Çeviren W. Hamilton Fyfe. Oxford: Clarendon Press, 1912.
- Tert. *Apol.* *Apology, De Spectaculis.* Çeviren T. R. Glover. Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press, 1977.
- Tert. *De anim.* *Ante-Nicene Fathers Volume III: Latin Christianity: Its Founder, Tertullian.* Hazırlayan Philip Schaff, ed. Allan Menzies Grand Rapids: Christian Classics Ethereal Library, 1885.
- Va. *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil).* İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2014.
- Vitr. *De arch.* *Mimarlık Üzerine.* Çeviren Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Alfa, 2020.

Yşa. *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*.
İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2014.

MODERN KAYNAKLAR

- Adkins, Lesley ve Roy A. Adkins. *Handbook to Life in Ancient Rome*. New York: Facts on File, 2004.
- Ahl, Frederick M. "Lucan's De Incendio Urbis, Epistulae ex Campania and Nero's Ban." *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* c. 102 (1971): 1-27.
- Albertson, Fred C. "Zenodorus's 'Colossus of Nero'." *Memoirs of the American Academy in Rome* c. 46 (2001): 95-118.
- Aldrete, Gregory S. *Daily Life in the Roman City: Rome, Pompeii, and Ostia*. Connecticut: Greenwood, 2004.
- Almond, Philip C. *The Antichrist: A New Biography*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Andresen, Georg, Hermann August Friedrich Heller, Wilhelm Hirschfelder, Franz Harder, Hans Draheim ve Hermann Noh, haz. *Wochenschrift für klassische Philologie* c. 19 (1902).
- Bağır, Muhammed Ali. "Yahudi Eskatolojisiinde Armilus." *Doğu Araştırmaları*, S. 15 (2016): 5-21.
- Ball, Larry F. *The Domus Aurea and the Roman Architectural Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Barnes, Timothy D. *Early Christian Hagiography and Roman History*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010.
- Barrett, Anthony A. *Rome is Burning: Nero and the Fire That Ended a Dynasty*. Princeton: Princeton University Press, 2020.
- Barrett, Anthony A., Elaine Fantham, John C. Yardley, Ed. *The Emperor Nero: A Guide to the Ancient Sources*. Princeton: Princeton University Press, 2016.
- Benko, Stephen. "Edict of Claudius of A.D. 49 and the Instigator Chrestus." *Theologische Zeitschrift* c. 25 (1969): 406-418.

- Benko, Stephen. *Pagan Rome and the Early Christians*. Indianapolis: Indiana University Press, 1986.
- Berthelot, Katell. "Hecataeus of Abdera and Jewish 'misanthropy'." *Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem* c. 19 (2008).
- Bıyık, Mustafa. "Hristiyan Teolojisiinde Deccal ve Yecüc-Mecüc Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme." *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* c. 6, S. 11 (2007): 53-79.
- Blom, Willem J. C. "Why the Testimonium Taciteum Is Authentic: A Response to Carrier." *Vigiliae Christianae* c. 73 (2019): 564-581.
- Boman, Jobjorn. "Inpulsore Cherestro? Suetonius' Divus Claudius 25.4 in Sources and Manuscripts." *Liber Annuus* c. 61 (2011): 355-376.
- Bond, Helen K. *Pontius Pilate in History and Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Brunt, P. A. "The Roman Mob." *Past and Present* c. 35, S. 1 (1996): 3-27.
- Budzałek, Anna. "Painting Nero's Torches by Henryk Siemiradzki." <https://muzea.malopolska.pl/en/objects-list/328> [Erişim Tarihi 1 Aralık 2021].
- Bunson, Matthew. "Aufidius Bassus." iç. *A Dictionary of the Roman Empire*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Bunson, Matthew. "Nero (Lucius Domitius Ahenobarbus)." iç. *Encyclopedia of the Roman Empire*. New York, Facts on File, 2002.
- Burns, Jasper. *Great Women of Imperial Rome: Mothers and Wives of the Caesars*. New York, Routledge, 2007.
- Calder, W. M. "Early-Christian Epitaphs from Phrygia." *Anatolian Studies* c. 5 (1955): 25-38.
- Canter, H. V. "Conflagrations in Ancient Rome." *The Classical Journal* c. 21, S. 4 (1932): 270-288.
- Carrier, Richard. "The Prospect of a Christian Interpolation in Tacitus, Annals 15.44." *Vigiliae Christianae* c. 68 (2014): 264-283.
- Champlin, Edward. *Nero*. Cambridge: Harvard University Press, 2003.
- Claridge, Amanda. *Rome: An Oxford Archaeological Guide*. Oxford: Oxford University Press, 2010.

- Clayton, F. W. "Tacitus and Nero's Persecution of Christians." *The Classical Quarterly* c. 41, S. 3/4 (1947): 81-85.
- Closs, Virginia Margaret. "While Rome Burned: Fire, Leadership, and Urban Disaster in the Roman Cultural Imagination." Doktora Tezi, University of Pennsylvania, 2013.
- Coin of the Procurator Porcius Festus, under Nero. <https://harvardartmuseums.org/collections/object/182164> [Erişim Tarihi 23 Haziran 2022].
- Cotter, Anthony C. "The Epistles of the Captivity." *The Catholic Biblical Quarterly* c. 11, S. 4 (1949): 370-380.
- Cowan, Robert. "Starring Nero as Nero: Poetry, Role-Playing and Identity in Juvenal 8.215-21." *Mnemosyne* c. 62 (2009): 76-89.
- Crook, J. A. "Political History, 30 B.C. to A.D. 14." *The Cambridge Ancient History* c. 10, *The Augustan Empire, 43 B.C—A.D. 69*, ed. Alan K. Bowman, Edward Champlin, Andrew Lintott. Cambridge: Cambridge University Press, 2008: 70-112.
- Crum, Richard H. "Petronius and the Emperors, I: Allusions in the Satyricon." *The Classical Weekly* c. 45, S. 11 (1952): 161-168.
- Daugherty, Gregory N. "The Cohortes Vigilum and the Great Fire of 64 AD." *The Classical Journal* c. 87, S. 3 (1992): 229-240.
- DeLaine, Janet "Insulae." *A Companion to the City of Rome*. ed. Claire Holleran ve Amanda Claridge. New Jersey: Wiley-Blackwell, 2018: 317-324.
- "Domine Quo Vadis." https://romanchurches.fandom.com/wiki/Domine_Quo_Vadis [Erişim Tarihi 1 Aralık 2021].
- Ergin, Gürkan. *Anadolu'da Roma Hakimiyeti: Direniş ve Düzen*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Erişgin, Özlem Söğütlü. "Roma Hukukunda Yargıcın Reddi (Recusatio)." Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi c. 51, S. 1 (2002): 97-115.
- Ermatinger, James W. *The World of Ancient Rome: A Daily Life Encyclopedia*. California: Greenwood, 2015.
- Ferri, Rolando. *Octavia: A Play Attributed to Seneca*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

- Filson, Floyd V. "The Significance of the Early House Churches." *Journal of Biblical Literature* c. 58, S. 2 (1939): 105-112.
- Fodor, Krisztina Dóra. "A Chrestus-kérdés." *Orpheus Noster: A Károli Gáspár Református Egyetem eszme-,vallás- és kultúrtörténeti folyóirata* S. 2 (2014): 72-84.
- Fuchs, Harald. "Tacitus über die Christen." *Vigiliae Christianae* c. 4, S. 2 (1950): 181-192.
- Gallivan, Paul A. "The False Neros: A Re-Examination." *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* c. 22, S. 2 (1973): 364-365.
- Gers-Uphaus, Christian. "The Figure of Pontius Pilate in Josephus Compared with Philo and the Gospel of John." *Religions* c. 11, S. 65 (2020).
- Gessner, Peter K. "Henryk Sienkiewicz and Quo Vadis." <http://info-poland.icm.edu.pl/classroom/sienkiewicz/QV.html#Quo> [Erişim Tarihi 1 Aralık 2021].
- Gibbon, Edward. *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* c. 1. Çeviren Asım Baltacıgil. İstanbul: BFS Yayınları, 1987.
- Gillon, Adam. "Review: Un 'Bestseller' 1900, QUO VADIS? By Maria Kosko." *Comparative Literature* c. 16, S. 2 (1964): 181-182.
- Goldhill, Simon. "Review: Whither Quo Vadis?: Sienkiewicz's Novel in Film and Television." *Bryn Mawr Classical Review*. <https://bmcr.brynmawr.edu/2009/2009.03.60/> [Erişim Tarihi 2 Aralık 2021].
- Goulder, Michael D. "Did Peter ever go to Rome?" *Scottish Journal of Theology* c. 57, S. 4 (2004): 377-396.
- Gray-Fow, Michael J. G. "Pomponia Graecina: How Could She Have Heard About Christians and What Did 'Christian' Mean?" *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* c. 16 (2020): 65-78.
- Gray-Fow, Michael J. G. "Why Festus, not Felix? Paul's Caesarem Appello." *Journal of the Evangelical Theological Society* c. 59, S. 3 (2016): 473-485.
- Gray-Fow, Michael J. G. "Why the Christians? Nero and the Great Fire." *Latomus* c. 57, S. 3 (1998): 595-616.
- Greenidge, A. H. J. "The Porcian Coins and the Porcian Laws." *The Classical Review* c. 11, S. 9 (1897): 437-440.

- Gresseth, Gerald K. "The Quarrel between Lucan and Nero." *Classical Philology* c. 52, S. 1 (1957): 24-27.
- Griffin, Miriam T. "Fabius Rusticus." *Oxford Classical Dictionary*. <https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-2619> [Erişim Tarihi 8 Ekim 2021].
- Griffin, Miriam T. "Nero." *Lives of the Caesars*, ed. Anthony A. Barrett. Oxford: Blackwell, 2008: 107-130.
- Griffin, Miriam T. *Nero: The End of a Dynasty*. New York: Routledge, 2001.
- Gruen, Erich S. *The Construct of Identity in Hellenistic Judaism: Essays on Early Jewish Literature and History*. Berlin: De Gruyter, 2016.
- Gyles, Mary Francis. "Nero Fiddled while Rome Burned." *The Classical Journal* c. 2, S. 4 (1947): 211-217.
- Hassett, Maurice M. "Crypt of Lucina." *Catholic Encyclopedia* c. 9. The Encyclopedia Press, 1913.
- Hassler, Mark. A. "The Identity of the Little Horn in Daniel 8: Antiochus IV Epiphanes, Rome, or the Antichrist?" *The Master's Seminary* c. 27, S. 1 (2016): 33-44.
- Hengel, Martin. "Entstehungszeit und Situation des Markusevangeliums." *Markus-Philologie: Historische, literargeschichtliche stilistische Untersuchungen zum zweiten Evangelium*, ed. Hubert Cancik. Tübingen: Mohr Siebeck, 1984: 1-45.
- Hine, Harry M. "Seneca and Paul: The First Two Thousand Years." *Paul and Seneca in Dialogue*, ed. Joey Dodson ve David Briones. Leiden: Brill, 2017: 22-48.
- Hirsch, S. A. "The Jewish Sibylline Oracles." *The Jewish Quarterly Review* c. 2, S. 4 (1890): 406-429.
- Hitchcock, F. R. Montgomery. "A Note on Tacitus, *Annals* XV. 44." *Hermathena* c. 24, S. 49 (1935): 184-188.
- Hollady, Roy Ernest. "The Vigiles of Ancient Rome." Yüksek Lisans Tezi, Michigan State University, 1962.
- Hosie, Simon Alistair. "'Cataloguing the Empire': The Regionary Catalogues and the Role and Purpose of Bureaucratic Inventories." MPhil Tezi, The University of Sheffield, 2016.

- Hurley, Donna W. "Claudius." *Lives of the Caesars*, ed. A. A. Barrett. Oxford: Blackwell, 2008: 84-106.
- Jones, A. H. M. *Studies in Roman Government and Law*. New York: Barnes and Noble, 1968.
- Karakasis, Evangelos. *Song Exchange in Roman Pastoral*. Berlin: De Gruyter, 2011.
- Keresztes, Paul. "Nero, the Christians and the Jews in Tacitus and Clement of Rome." *Latomus* c. 43, S. 2 (1984): 404-413.
- Koester, Craig R. "The Number of the Beast in Revelation 13 in Light of Papyri, Graffiti, and Inscriptions." *Journal of Early Christian History* c. 6 (2016): 1-21.
- Koestermann, Erich. "Ein folgenschwerer Irrtum des Tacitus (*Ann.* 15, 44, 2ff.)?" *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* c. 16, S. 4 (1967): 456-469.
- Kołodko, Piotr. "The Powers and Significance of the Prefect of the 'Vigiles' ('praefectus vigilum') in Ancient Rome." *Zeszyty Prawnicze* c. 12, S. 4 (2012): 199-214.
- Kovan, Bağış Alper. "Tacitus ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme." *Amisos* c. 4, S. 7 (2019): 148-161.
- Kowalczyk, Janusz R. "Two Thousand Versions of Quo Vadis and Counting." <https://culture.pl/en/article/two-thousand-versions-of-quo-vadis-and-counting> [Erişim Tarihi 1 Aralık 2021].
- Küçük, Eşref. "Roma Halkının İki Özgürlük Kalesi: 'Provocatio ad populum' ve 'Tribunus plebis'." *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* c. 5, S. 1 (2015): 127-144.
- Laarmann, Matthias. "Seneca the Philosopher." *Brill's Companion to Seneca*, ed. Gregor Damschen, Andreas Heil. Leiden: Brill, 2014: 53-71.
- Laffer, Ken. "The alleged persecution of the Roman Christians by the emperor Domitian." Yüksek Lisans Tezi, Edith Cowan University, 2005.
- Lampe, Peter. *From Paul to Valentinus, Christians at Rome in the First Two Centuries*. Çeviren Michael Steinhauser. Minneapolis: Fortress Press, 2003.
- Lanciani, Rodolfo. *Ancient Rome in the Light of Recent Discoveries*. Cambridge: The Riverside Press, 1889.

- Larondelle, Hans K. "Paul's Prophetic Outline in 2 Thessalonians 2." *Andrews University Seminary Studies* c. 21, S. 1 (1983): 61-69.
- Laupot, Eric. "Tacitus' Fragment 2: The Anti-Roman Movement of the "Christiani" and the Nazoreans." *Vigiliae Christianae* c. 54, S. 3 (2000): 233-247.
- "Letters of Paul to Timothy." iç. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Letters-of-Paul-to-Timothy> [Erişim Tarihi 23 Haziran 2022].
- Levick, Barbara. *Claudius*. New Haven: Yale University Press, 1990.
- Levick, Barbara. *Claudius*. New York: Routledge, 2015.
- Lifshitz, Baruch. "Inscriptions latines de Césarée en Palestine." *Latomus* c. 21, S. 1 (1962): 149–50.
- Losch, Richard R. *All the People in the Bible: An A-Z Guide to the Saints, Scoundrels, and Other Characters in Scripture*. Cambridge: Wm. B. Eerdmans, 2008.
- Lucas, E. C. "Daniel: Book of." *Dictionary of the Old Testament Prophets*, ed. Mark J. Boda ve J. Gordon McConville. Chicago: IVP Academic, 2012: 119-121.
- Lugt, Gerrit T. Vander. "Quo Vadis?" *Christian Education* c. 35, S. 4 (1952): 276-285.
- MacDonald, Dennis R. *Does the New Testament Imitate Homer? Four Cases from the Acts of Apostles*. New Haven: Yale University Press, 2003.
- Malitz, Jürgen. *Nero*. Çeviren Allison Brown. Oxford: Blackwell, 2005.
- Mattingly, H. *The Imperial Civil Service of Rome*. Cambridge: Cambridge University Press, 1910.
- Murphy-O'Connor, Jerome. *Paul: His Story*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Newbold, R. F. "Some Social and Economic Consequences of the A.D. 64 Fire at Rome." *Latomus* c. 33, S. 4 (1974): 858-869.
- Ng, Michael. "Police, Policing: Principate." *The Encyclopedia of the Roman Army* c. 2, ed. Yann Le Bohec. West Sussex: Wiley-Blackwell, 2015: 756.
- Nippel, Wilfried. *Public Order in Ancient Rome*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Paley, Justin. "Authorship of 2 Timothy: Neglected Viewpoints on Genre and Dating." Honors Tezi, Duke University, 2017.

- Paltiel, Eliezer. "War in Judaea - After Herod's Death." *Revue Belge de Philologie et d'histoire* c. 59, S. 1 (1981): 107-136.
- Pappano, Albert Earl. "The False Neros." *The Classical Journal* c. 32, S. 7 (1937): 385-392.
- Pease, Arthur Stanley. "Is the 'Octavia' a Play of Seneca?" *The Classical Journal* c. 15, S. 7 (1920): 388-403.
- Perry, Simon. "Seneca and Jesus." <https://www.robinson.cam.ac.uk/college-life/chapel/sermons/jesus-and-philosophers/seneca-and-jesus> [Erişim Tarihi 8 Nisan 2022].
- Pollini, John. "Burning Rome, Burning Christians." *The Cambridge Companion to the Age of Nero*, ed. Shadi Bartsch, Kirk Freudenburg, Cedric Littlewood. Cambridge: Cambridge University Press, 2017: 213-236.
- Power, Tristan. "Suetonius' Tacitus." *Journal of Roman Studies* c. 104 (2014): 205-225.
- Price, Ira Maurice. "The Book of Daniel." *The Biblical World* c. 14, S. 1 (1899): 29-35.
- "Procurator." *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/procurator> [Erişim Tarihi 19 Kasım 2021].
- Putnam, Michael C. J. "Troy in Latin Literature." *New England Classical Journal* c. 34, S. 3 (2007): 195-205.
- Rainbird, John S. "The Fire Stations of Imperial Rome." *Papers of the British School at Rome* c. 54 (1986): 147-169.
- Rainbird, John S. "The Vigiles of Rome." Doktora Tezi, Durham University, 1976.
- Reese, Boyd. "The Apostle Paul's Exercise of His Rights as a Roman Citizen as Recorded in the Book of Acts." *Evangelical Quarterly* c. 47 (1975): 138-145.
- Reynolds, L. D. ed. *Texts and Transmission. A Survey of the Latin Classics*. Oxford: Clarendon Press, 1983.
- Reynolds, P. K. Baillie. *The Vigiles of Imperial Rome*. Oxford: Oxford University Press, 1926.
- Rojas-Flores, Gonzalo. "The Book of Revelation and the First Years of Nero's Reign." *Biblica* c. 85, S. 3 (2004): 375-392.

- Rudich, Vasily. *Political Dissidence under Nero: The Price of Dissimulation*. Londra: Routledge, 2005.
- Rüpke, Jörg. *Religious Deviance in the Roman World: Superstition or Individuality?* Çeviren David M. B. Richardson. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Sanders, Henry A. "The Number of the Beast in Revelation." *Journal of Biblical Literature* c. 37, S. 1/2 (1918): 95-99.
- Sarkowicz, Dominika, Paweł Frączek, Michał Obarzanowski, Marzena Sieklucka, Anna Klisińska-Kopacz. "The application of modern analytical techniques to the examination of the Henryk Siemiradzki's large-size painting „Nero's Torches.” *Opuscula Musealia* c. 23 (2015): 83-99.
- Scodel, Ruth ve Anja Bettenworth. *Whither Quo Vadis?: Sienkiewicz's Novel in Film and Television*. Oxford: Blackwell, 2009.
- Scullard, Howard Hayes. *From the Gracchi to Nero: A history of Rome from 133 B.C. to A.D. 68*. New York: Routledge, 2011.
- Sear, Frank. *Roman Architecture*. Londra: Routledge, 2008.
- Shandruk, Walter. "The Interchange of ι and η in Spelling χριστ- in Documentary Papyri." *Bulletin of the American Society of Papyrologists* c. 47 (2010): 205-219.
- Shaw, Brent D. "The Myth of the Neronian Persecution." *Journal of Roman Studies* (2015): 1-28.
- Sienkiewicz, Henryk. *Quo Vadis?* Çeviren Nihal Yeğınobalı. İstanbul: Cem Yayınevi, 1987.
- Siwicki, Christopher. *Architectural Restoration and Heritage in Imperial Rome*. Oxford: Oxford University Press, 2020.
- Smith, Mark D. *The Final Days of Jesus: The Thrill of Defeat, The Agony of Victory*. Cambridge: The Lutterworth Press, 2018.
- Stedman, Ray C. *God's Unfinished Book: Journeying Through the Book of Acts*. Grand Rapids: Our Daily Bread Publishing, 2008.
- Storey, Glenn R. "The 'Skyscrapers' of the Ancient Roman World." *Latomus* c. 62, S. 1 (2003): 3-26.
- Syme, Ronald. *The Roman Revolution*. Oxford: Oxford University Press, 1939.

- Taylor, Joan E. "Pontius Pilate and the Imperial Cult in Roman Judaea." *New Testament Studies* c. 52, S. 4 (2006): 555-582.
- Terry, W. Clinton ve Karelisa V. Hartigan. "Police Authority and Reform in Augustan and Nineteenth-Century England: Localizing and Nationalizing Police Work in Traditional and Modern Societies." *Law and Human Behavior* c. 10, S. 3/4 (1982): 295-311.
- The Apocryphal New Testament: A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation.* Çeviren J. K. Elliott. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Torgerson, Tobias Peter. "Refractions of Rome: The Destruction of Rome in Lucan's Pharsalia." Doktora Tezi, Cornell University, 2011.
- Van der Lans, Birgit ve Jan N. Bremmer. "Tacitus and the Persecution of the Christians: An Invention of Tradition?" *Eirene: Studia Graeca et Latina* c. 53, S. 1-2 (2017): 299-331.
- Van Iersel, Bas M. F. *Mark: A Reader-Response Commentary.* Çeviren W. H. Bisscheroux. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1998.
- Van Voorst, Robert E. *Jesus Outside the New Testament: An Introduction to the Ancient Evidence.* Cambridge: William B. Eerdmans Publishing, 2000.
- Vardaman, Jerry. "A New Inscription Which Mentions Pilate as 'Prefect'." *Journal of Biblical Literature* c. 81, S. 1 (1962): 70-71.
- Wallace, Richard ve Wynne Williams. *Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası.* Çeviren Z. Zühre İlkelen. İstanbul: Homer Kitabevi, 2012.
- Winter, Bruce W. "Gallio's Ruling on the Legal Status of Early Christianity (Acts 18:14-15)." *Tyndale Bulletin* c. 50, S. 2 (1999): 213-224.
- Wróblewska, Magdalena. "Christian Dirce-Henryk Siemiradzki." <https://culture.pl/en/work/christian-dirce-henryk-siemiradzki> [Erişim Tarihi 2 Aralık 2021].
- Yakut, Ayşe. "Hellensever Nero'nun Büyük Hamlesi: Achaia Eyaleti'nin Özgürleştirilmesi." *Tarih İncelemeleri Dergisi* c. 32, S. 1 (2017): 191-208.
- Yegül, Fikret ve Diane Favro. *Roman Architecture and Urbanism: From the Origins to Late Antiquity.* Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

- Yelnitsky, L. A. “Kesarijskaja nadpis' Pontija Pilata i ee istoriečeskoe značenie.”
Vestnik Drevnej Istorii c. 93 (1965): 142-146.
- Yoon, Cheol-Won. “Paul’s Citizenship and its Function in the Narratives of Acts.”
Doktora Tezi, University of Sheffield, 1996.
- Zara, Erik. “The Chrestianos Issue in Tacitus Reinvestigated.”
<http://www.textexcavation.com/documents/zaratacituschrestianos.pdf>
[Erişim Tarihi 10 Kasım 2021].
- Zografos, Stamatis. *Architecture and Fire: A Psychoanalytic Approach to Conservations*. Londra: UCL Press, 2019.

